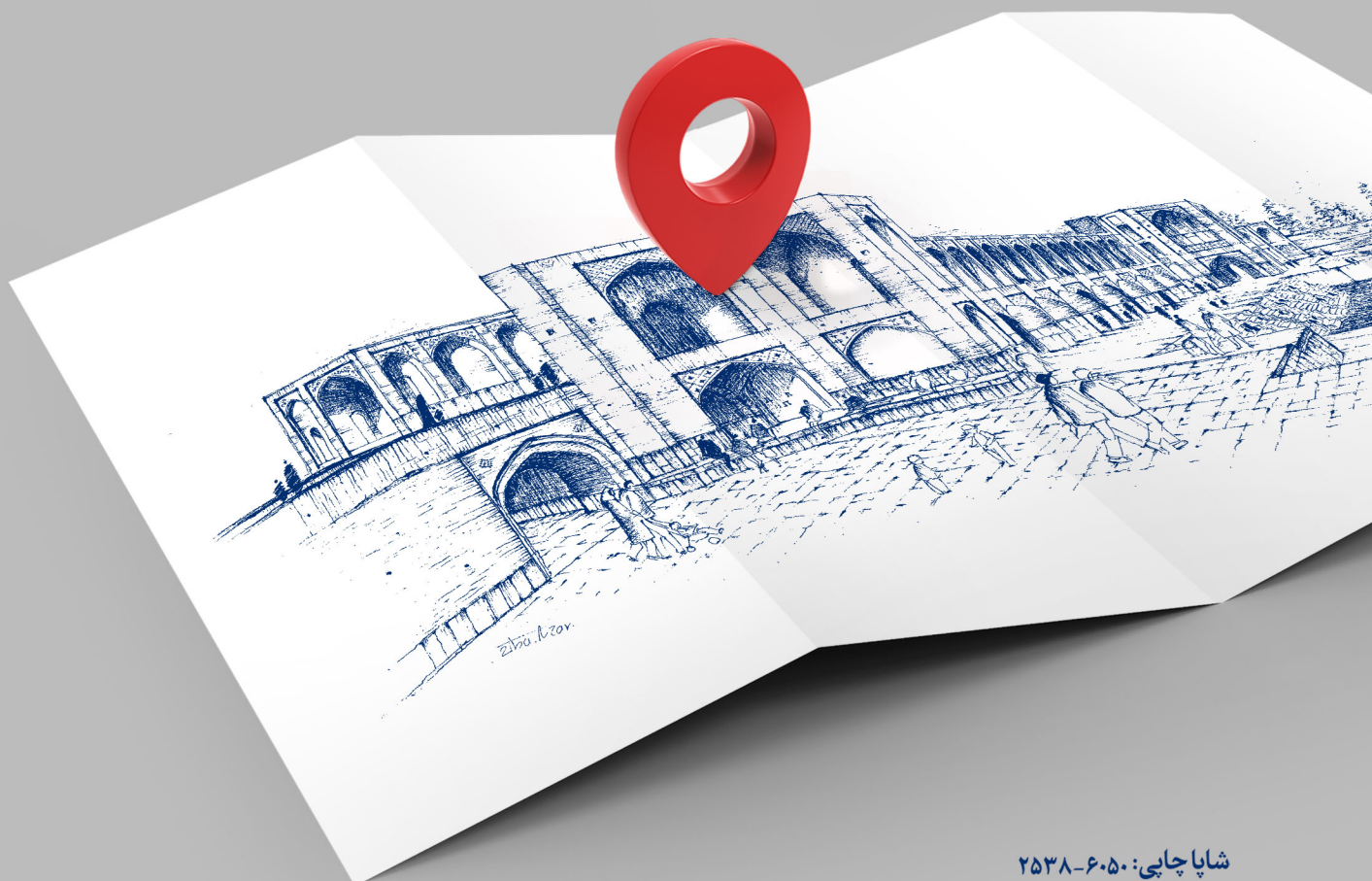

فصلنامه پژوهش های مکانی فضایی

سال ششم، شماره سوم، پیاپی (۲۳)، تابستان ۱۴۰۱

- تبیین جایگاه عوامل انسانی و سازمان های مداخله گر در فرآیند شکل گیری نماهای شهری تهران
- بررسی انعطاف پذیری فضاهای شهری در دوران همه گیری کووید-۱۹
- بررسی تبعات اجرای پروژه های مسیرگشایی در بافت شهر تبریز
- مروری بر تجربه «طرح پیرایش، مرمت و ساماندهی جداره های شهری» (مورد مطالعه: اصفهان، خیابان علم الهدی و خیابان عسکریه)
- پیوند زیبایی و زیباسازی و زیباشوندگی درون شور و شکر شهر
- تصویر ذهنی مخاطبان سینما از فضای شهری بازنمایی شده

فصلنامه علمی پژوهش‌های مکان فضایی

سال ششم، شماره سوم، پیاپی ۲۳، تابستان ۱۴۰۱

مدیر اجرایی: خاطره امیری
 مدیر تحریریه: الهام قاسمی
 کارشناس اجرایی: فائزه کمالی
 ویراستار ادبی: سعیده هرندی زاده
 ویرستار انگلیسی: رضوان ظفری
 طراح جلد و یونیفرم: عرفان غلامی
 کرویکی روی جلد: زیبا آذر
 صفحه آرا: جعفر خدادی

صاحب امتیاز: جهاد دانشگاهی
 مدیر مسئول: مهدی ژیانپور
 سر دبیر: محمد مسعود
 دبیر تخصصی: احسان رنجبر
 هیئت تحریریه:
 نعمت‌الله اکبری، حامد بخشی، فروزنده جعفرزاده پور،
 علی حسنی، نعمت‌الله فاضلی، محمود قلعه‌نویی،
 محمد مسعود، مهدی منتظرالحجه، مرتضی میرغلامی

مقالات این فصلنامه در پایگاه‌های زیر نمایه خواهد شد:
www.noormags.com
www.magiran.com
www.Civilica.com
www.ensani.ir

سایت اختصاصی: www.jspr.jdisf.ac.ir
 ایمیل: jsprjdisf@gmail.com
 مجوز شماره ۷۸۵۳۹ وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی
 ISSN: 2538-6050

فهرست مقالات

تبیین جایگاه عوامل انسانی و سازمان‌های مداخله‌گر در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری

تهران ۵

غزل یوسفی بجارسری، سید مهدی خاتمی، سید علی صفوی

بررسی انعطاف‌پذیری فضاهای شهری در دوران همه‌گیری کووید-۱۹ ۲۵

میلاذ دوستوندی، مریم اکبری، کسری کتاب‌اللهی

بررسی تبعات اجرای پروژه‌های مسیر‌گشایی در بافت شهر تبریز ۴۵

امین امینی کاشانی، مرثضی میرغلامی

مروری بر تجربه «طرح پیرایش، مرمت و ساماندهی جداره‌های شهری»

(مورد مطالعه: اصفهان، خیابان علم‌الهدی و خیابان عسکریه) ۶۹

مینا کاشانی همدانی

پیوند زیبایی و زیباسازی و زیباشوندگی درون شور و شر شهر ۹۳

فرامرزرستمی

تصویر ذهنی مخاطبان سینما از فضای شهری باز‌نمایی شده ۱۱۳

مهوش خادم‌الفراتی

مجله «پژوهش‌های مکانی فضایی» یکی از چند تلاش سازنده برای معرفی مفهوم «شهرشناسی» و بازسازی حوزه «مطالعات شهری» در مجموعه جهاد دانشگاهی واحد اصفهان است. این هدف‌گذاری از درک یک شکاف برمی‌آید؛ شکاف میان موقعیت این حوزه در جهان و ایران. مطالعات شهری در اوایل قرن بیستم مورد پذیرش دانشگاهی قرار گرفت، و در اوایل دهه ۱۹۷۰ به سرعت گسترش یافت. برخی از صاحب‌نظران نیز بر این عقیده‌اند که حوزه مطالعات شهری هرگز تا این اندازه نیرومند نبوده است. با این وجود در سپهر علمی پژوهشی کشورمان این حوزه هنوز به رسمیت شناخته نشده و عمدتاً به یکی از رشته‌های زیرمجموعه‌اش فروکاسته شده است. مطالعات شهری بر اساس اجماع مراکز معتبر علمی در دنیا حوزه‌ای میان رشته‌ای است که اصلی‌ترین هدفش شناخت و فهم شهرها از دیدگاه‌های علمی و نظری معتبر است. این حوزه میان‌رشته‌ای انجمن‌های حرفه‌ای، مجلات و نظریات خود را دارد و عمدتاً از روش‌های علوم اجتماعی استفاده می‌کند. محققین رشته‌های شهرسازی، معماری، و طراحی شهری همچنین تاریخ، جامعه‌شناسی، جغرافیا، اقتصاد، علوم سیاسی و مردم‌شناسی بیشترین دانش مطالعات شهری را تولید کرده‌اند.

مجله «پژوهش‌های مکانی فضایی» با تایید این گزاره که با وجود موضوعات نو و چالش‌برانگیزی که در قرن ۲۱ بوجود آمده است اکنون هم بهترین و هم بدترین زمان برای مطالعه شهرهاست، برای اجتناب از دامن زدن به آشفتگی نظری و روش‌شناختی موجود با تعهد به مرزهای حوزه مطالعات شهری از میان موضوعات بی‌شمار بر مطالعه «فضای شهری» متمرکز خواهد بود. مرکزیت یافتن این موضوع مفهوم مستلزم اعتقاد به پیچیدگی شهر به عنوان یک پدیده چندوجهی با ابعاد اجتماعی، اقتصادی و محیطی است. بر این اساس تلاش شده است اعضای هیات تحریریه مجله صاحب‌نظرانی متناسب با این ابعاد باشند.

در پایان ضمن دعوت از همه محققین، صاحب‌نظران و فرهیختگان علاقه‌مند به موضوع شهر و حوزه مطالعات شهری به مشارکت مجدانه در انتشار دستاوردهای علمی‌شان، امیدوارم تلاش مجموعه جهاد دانشگاهی و گروه علمی اجرایی مجله منجر به تقویت نگاه میان‌رشته‌ای به موضوعات مختلف از جمله شهر، به رسمیت‌شناسی حوزه مطالعات شهری و مفهوم شهرشناسی و ورود ایده‌ها و رویکردهای جدید به موضوع فضای شهری باشد.

مهدی ژبانیپور

مدیر مسئول

تبیین جایگاه عوامل انسانی و سازمان‌های مداخله‌گر در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری تهران

غزل یوسفی بجاوسی

کارشناس ارشد طراحی شهری، گروه طراحی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

سید مهدی خاتمی^۱

استادیار دانشکده هنر، گروه طراحی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

سید علی صفوی

استادیار دانشکده هنر، گروه طراحی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

فصلنامه پژوهش‌های مکانی فضایی، سال ششم، شماره سوم، پیاپی ۲۳، تابستان ۱۴۰۱، صص ۵-۲۴

چکیده

آشفته‌نگی نماهای شهری در وضعیت فعلی تهران روزانه در معرض دید میلیون‌ها شهروند قرار می‌گیرند. در راستای حل این معضل در سال‌های اخیر مقاله‌ها و کتب متعددی به رشته تحریر درآمده است و چندین همایش ملی نیز برگزار شده است. با جستجو و بررسی اولیه این مطالعات روشن می‌گردد که اغلب قریب به اتفاق این مطالعات بر کیفیت مطلوب نماهای شهری تمرکز دارند و از فرآیند تولید نما و ابعاد رویه‌ای آن غفلت کرده‌اند. در این راستا هدف اصلی این مقاله شناخت و تبیین جایگاه عوامل انسانی و سازمان‌های دخیل در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری و تحلیل چالش‌های رویه‌ای در آن است. بدین منظور در این مقاله ابتدا با مرور پایگاه‌های داده، مانند سیوبلیکا، مگیران، نورمگز، جهاد دانشگاهی و موتور جست‌وجوگر گوگل، مقالات مرتبط با نماهای شهری در ایران استخراج شد. در مرحله‌ی بعد با استخراج مقالات مرتبط و دسته‌بندی، ارزیابی و تحلیل محتوایی آنان، پرسشنامه‌ای با سؤالات باز و بسته، در راستای تکمیل و تثبیت اطلاعات، به صورت تصادفی در سطح شهر تهران تکمیل شده است. اطلاعات به دست آمده از روش‌هایی چون روش تحلیل عامل اکتشافی PCA، آزمون فریدمن و روش تحلیل تماتیک جهت تحلیل سؤالات استفاده شده است. در نهایت با توجه به تحلیل‌های انجام شده، عوامل انسانی و سازمان‌های دخیل در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری و حوزه‌های اصلی آنان در سه بعد، مدیریتی-اجرایی (مدیریت شهری، مجریان و پیمانکاران)، فرهنگی-آموزشی (عموم مردم و طراحان) و اقتصادی (سرمایه‌گذاران) دسته‌بندی و اولویت‌بندی شده و چالش‌های مرتبط با هر یک از عوامل انسانی و سازمان‌های مداخله‌گر به تفکیک شناسایی شده است.

واژگان کلیدی: جداره شهری، نمای شهری، تولید نما، فرآیند شکل‌گیری نمای شهری، فرآیند طراحی شهری.

۱. نویسنده مسئول: skhatami@modares.ac.ir

مقدمه و بیان مسئله

نماها بخشی از کالبد شهر را به خود اختصاص می‌دهند و ارتباط تنگاتنگی را با شهروندان برقرار می‌کنند. اهمیت نما در آن است که به عنوان سطح بیرونی ساختمان‌ها، بخش مهمی از هویت شهر را شکل می‌دهد. علیرغم اهمیت مقوله نما در ایجاد هویت شهر، امروزه شاهد نابسامانی بسیاری در نماهای شهری هستیم که توجه بسیاری از متخصصین ذی‌ربط از جمله معماران و طراحان شهری به خود معطوف کرده است. در اغلب پژوهش‌های انجام‌شده پیرامون این مسئله به شکل و کیفیت‌های نمای شهری از جمله ناهماهنگی‌های کالبدی، زیبایی‌شناختی، هویتی و فرهنگی، زیست‌محیطی و مؤلفه‌های روانی پرداخته شده است. به بیان دیگر به مقوله نما به عنوان یک محصول نگریسته شده است و کمتر به نابسامانی‌های مربوط به فرآیند تولید نما پرداخته شده است. این در حالی است که ناهنجاری نماهای شهری به عنوان یک محصول ریشه در چالش‌های فرآیند تولید نماهای شهری دارد و این مسئله ریشه در نحوه اثرگذاری نهادهای مختلفی دارد که در روند تولید آن نقش بازی می‌کنند. هدف پژوهش حاضر، در وهله اول شناسایی عوامل انسانی و سازمان‌های مؤثر در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری است، چراکه با شناسایی عوامل انسانی و سازمان‌ها بهتر می‌توان چالش‌های رویه‌ای موجود در این فرآیند را طبقه‌بندی کرد. سپس در مرحله بعد در این پژوهش تلاش می‌شود تا چالش‌های رویه‌ای هریک از مراحل شکل‌گیری نماهای شهری مورد بررسی قرار گیرد.

در این راستا پرسش‌های این تحقیق عبارت‌اند از:

۱- عوامل انسانی و سازمان‌های مداخله‌گر در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری تهران کدامند؟

۲- چالش‌های موجود در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری توسط عوامل انسانی و سازمانی دخیل کدامند؟
پیشینه پژوهش

پس از جستجو در پایگاه داده‌های داخلی مانند سیویلیکا، مگیران، نورمگز، جهاد دانشگاهی و موتور جستجوگر گوگل بیش از بیست هزار مقاله‌ی مرتبط با نماهای شهری یافت شد که پس از بررسی عنوان و چکیده‌ی آنان تنها چهارمقاله‌ی علمی پژوهشی، یک فصلنامه‌ی پژوهشی با ۲۵ مصاحبه و تجربه شخصی، یک ویژه‌نامه و دو مقاله در اولین همایش ملی نمای ساختمان و سیمای شهری یافت شده است که تا حدودی بر فرآیند رویه‌ای نماهای شهری تمرکز دارند، درحالی‌که دیگر مطالعات علمی- پژوهشی بر پایه‌ی ابعاد کیفی و محتوایی نماهای شهری است.

صادقی و همکاران (۱۳۹۶) نیز کاربست رویکرد ایرانی اسلامی در فرآیند تحلیل و ارتقا کیفیت نماهای شهری را بررسی کرده‌اند. در این مقاله از روش توصیفی- تحلیلی و تطبیقی استفاده شده است و فرآیندی مناسب و منعطف در زمینه‌ی ارتقای کیفیت بصری زیبایی‌شناختی نمای ساختمان‌های شهر ارائه کرده است که به ترتیب شامل موارد زیر است: ۱- شناخت ویژگی‌های محیط ۲- بررسی ویژگی‌های محیطی ۳- تدوین سیاست و رویکرد پروژه ۴- تدوین و ارائه فن‌های طراحی شهری ۵- اعمال سیاست‌ها و راهکارهای طراحی ۶- سنجش میزان تحقق‌پذیری طرح نمای جداره‌ها.

خاتمی و بوجاری (۱۳۹۹) در مقاله‌ای چالش‌های نماهای شهری تهران در سده اخیر را مورد مطالعه قرار داده‌اند. این مقاله با بررسی سیر تحول نماهای شهری در اواخر دوره‌ی قاجار، پهلوی و جمهوری اسلامی، سه مؤلفه اصلی نما که شامل هویت و اخلاق

جدول شماره (۱): دسته‌بندی پژوهش‌های پیرامون فرآیند رویه‌های نماهای شهری

صاحب‌نظران و متخصصین		عوامل انسانی و سازمان‌ها
مردم	(خاتمی، ۱۳۹۸)، (صادقی، موسوی و خدایی، ۱۳۹۶)، (اعطا، ۱۳۹۸)، (خاتمی و بوجاری؛ ۱۳۹۹)، (ایران‌منش، ۱۳۹۸)، (قاسمی اصفهانی، ۱۳۹۸)، (نژاد بهرام، ۱۳۹۸)، (امینی لاری، ۱۳۹۸)، (صادق‌زاده، ۱۳۹۸)، (موسوی، ۱۳۹۸)، (صادق مالواجرد، ۱۳۹۸)، (فاتحی، ۱۳۹۸)، (سوری، ۱۳۹۸)	
سرمایه گذاران	(خاتمی، ۱۳۹۸)، (خاتمی و بوجاری؛ ۱۳۹۹)، (ایران‌منش، ۱۳۹۸)، (صادق مالواجرد، ۱۳۹۸)، (فاتحی، ۱۳۹۸)، (محمدزاده، صفوی و پورجعفر، ۱۳۹۸)، (صفوی، ۱۳۹۸)، (امینی لاری، ۱۳۹۸)، (موسوی، ۱۳۹۸)، (رزاقی اصل، ۱۳۹۸)، (موسوی سروینه باغی و صادقی، ۱۳۹۵).	
طراحان	(خاتمی و بوجاری؛ ۱۳۹۹)، (امینی لاری، ۱۳۹۸)، (استادی، ۱۳۹۸)، (خاتمی، ۱۳۹۸)، (اعطا، ۱۳۹۸)، (قادریان، ۱۳۹۸)، (صادقی، موسوی و خدایی، ۱۳۹۶)، (نظری‌پور، ۱۳۹۸)، (محمودی و افتخارزاده، ۱۳۹۸)، (موسوی سروینه باغی و صادقی، ۱۳۹۵)، (رزاقی اصل، ۱۳۹۸)، (عبادی، ۱۳۹۸)، (نژادبهرام، ۱۳۹۸)، (پندار، ۱۳۹۸)، (صادق مالواجرد، ۱۳۹۸)، (کرامتی، ۱۳۹۸).	
سازندگان و مجریان	(خاتمی، ۱۳۹۸)، (پندار، ۱۳۹۸)، (رزاقی اصل، ۱۳۹۸)، (محمدزاده، صفوی و پورجعفر، ۱۳۹۸)، (موسوی، ۱۳۹۸).	
مدیریت شهری	(تاج‌بخش، ۱۳۹۸)، (صادق مالواجرد، ۱۳۹۸)، (همتیان، ۱۳۹۸)، (شهبانیان و گلی‌پور، ۱۳۹۶)، (زاهدان و مسعود لوسانی، ۱۳۹۳)، (منصوری، ۱۳۹۱)، (علی‌پور، ۱۳۹۱)، (ماجدی، ۱۳۹۱)، (پاکزاد، ۱۳۹۸)، (عبادی، ۱۳۹۸)، (قاسمی اصفهانی، ۱۳۹۸)، (کرامتی، ۱۳۹۸)، (سوری، ۱۳۹۸)، (امینی لاری، ۱۳۹۸)، (فاتحی، ۱۳۹۸)، (خاتمی، ۱۳۹۸)، (رزاقی اصل، ۱۳۹۸)، (صفوی، ۱۳۹۸)، (موسوی، ۱۳۹۸)، (نادری، ۱۳۹۸)، (نژاد بهرام، ۱۳۹۸)، (محمودی و افتخارزاده، ۱۳۹۸)، (پندار، ۱۳۹۸)، (خاتمی و بوجاری، ۱۳۹۹)، (موسوی سروینه باغی و صادقی، ۱۳۹۵)، (اعطا، ۱۳۹۸)، (محمد زاده، صفوی و پورجعفر، ۱۳۹۸).	

داخل و خارج از کشور نقش حقوق عمومی و حقوق خصوصی در مدیریت و تصمیم‌گیری نماهای شهری پرداخته است.

در اولین همایش ملی نمای ساختمان و سیمای شهر (۱۳۹۱)، ماجدی به بررسی طراحی انطباق شهری ساختمان‌ها گامی در جهت ارتقای نمای ساختمان و سیمای شهر و علی‌پور نیز به طرح انطباق شهری ساختمان: تکمیل فرآیند طراحی منظر شهری تا طراحی منظر ساختمان پرداخته‌اند.

بر اساس مطالعات انجام‌شده به نقش پررنگ نیروهای انسانی و گروه‌های تأثیرگذار در فرآیند نماهای شهری پی می‌بریم. از همین رو در جدول زیر به تقسیم‌بندی

و زیبایی‌شناسی و از یک‌طرف دو عامل اقتضانات زمان و مکان و از طرف دیگر نیروهای اثرگذار برنماهای شهری که شامل سرمایه‌گذاران، معماران و مدیران هستند را شناسایی کرده است. همچنین در انتها به ارائه‌ی راه‌حل‌هایی در چهار بخش اصلاح نظام آموزشی معماری و شهرسازی، آموزش و فرهنگ‌سازی عمومی، بهبود مدیریت شهری و اصلاح اسناد فرادست و قوانین پرداخته‌اند.

همچنین در ویژه‌نامه‌ی علمی-ترویجی منظر، فرجامی و همکاران (۱۳۹۱) نماهای شهری از آن کیست را بررسی کرده است و به دیدگاه گروهی از صاحب‌نظران در حوزه‌های مختلف دانشگاهی، حرفه‌ای و مدیریتی

مطالعات بررسی شده و عوامل انسانی شناسایی شده در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری در آن می‌پردازیم.

مبانی نظری

عوامل انسانی و سازمان‌ها در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری

با توجه به پیچیدگی پروژه‌های شهری مشخص شدن فرآیندی جامع و شفاف در دستیابی به اهداف پروژه ضروری است و نه تنها سبب تحقق یک پروژه می‌شود بلکه در فهم راهکارهای ارتقاء کیفیت آن نیز می‌تواند مؤثر باشد. نگاه فرآیندی در این حوزه به ما کمک می‌کند تا چالش‌ها و مسائل موجود را بهتر شناسایی کنیم.

در این راستا و با توجه به مطالعات صورت گرفته در زمینه ابعاد رویه‌ای نماهای شهری، می‌توان شکل‌گیری این فرآیند را به چهار بخش اصلی زیر تقسیم نمود:

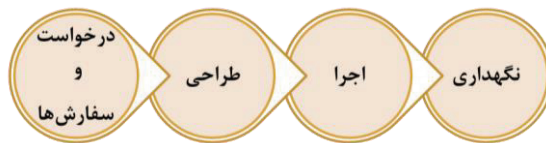
اولین مرحله فرآیند نماهای شهری درخواست و سفارش‌ها است که توسط مالکان و سرمایه‌گذاران انجام می‌گیرد. مالکان و سرمایه‌گذاران با توجه به اهداف، نیازها و بودجه‌ی مالی در نظر گرفته‌شده، نمای ساختمان و سبک آن را انتخاب می‌کنند.

در واقع سرمایه‌گذاران آن دسته از افرادی هستند که در خرید و فروش مسکن بیشترین سود را به خود اختصاص می‌دهند. این طبقه از افراد به علت در اختیار داشتن سرمایه از مهم‌ترین نیروهای تأثیرگذار بر کیفیت نماهای ساختمانی هستند. (خاتمی، ۱۳۹۸: ۵۶) سرمایه‌گذاران سه دسته‌ی اصلی را به خود اختصاص

می‌دهند که شامل: ۱- خریداران، ۲- سازندگان و فروشندگان (مالکان اصلی)، ۳- مشاورین املاک (بنگاه‌های معاملاتی).

سرمایه‌گذاران جهت فروش مسکن با مبالغ بالاتر به آثار زرق و برق دار و حرکاتی نسنجیده در تزئینات همچون نماهای رومی روی آورده‌اند. این قشر به علت سرمایه‌ای که در اختیار دارند قادر هستند تا طراحان و سازندگان (پیمانکاران و مجریان) را با نظرات خود هم‌سو کنند. در واقع مالکان اصلی برای فروش بهتر ملک خود تلاش دارند تا با متمایز کردن بنای خود از سایرین و بهره‌گرفتن از مصالح و روش‌هایی نوین کالای خود را برای خریداران و عموم جامعه به نمایش بگذارند و آن‌ها را با بیشترین قیمت به فروش برسانند (خاتمی و بوجاری، ۱۳۹۹: ۱۰۲).

بنگاه‌های معاملاتی نیز همسو با استقبال فروشندگان و خریداران به تشدید این نگرش دامن می‌زنند. به همین علت امروزه شاهد بسیاری از بناهای شاخص با نماهای رومی در سطح شهر هستیم که پیرو فرهنگی غربی است و با هویت و فرهنگ ایرانی مغایرت دارد. این افراد با توجه به زمینه‌ی عرضه و تقاضا در کشور در زمان‌های مختلف معیارهای مختلفی را مدنظر خود قرار می‌دهند. همچنین در نظر گرفتن میزان سود و هزینه‌ی صورت گرفته برای آنان همواره در اولویت قرار دارد. همچنین این افراد بازار نیاز و سلیقه‌ی عموم جامعه را در کار خود لحاظ می‌کنند. در نتیجه می‌توان گفت که این درخواست و سفارش‌ها نه تنها با نظر

نمودار شماره (۱): فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری درخواست و سفارش‌ها

مالکان و سرمایه‌گذاران تولید می‌شوند بلکه پس از تولید مورد قضاوت شهروندان قرار می‌گیرد. به بیانی دیگر، تمامی افراد و شهروندان روزانه در تجربه‌ی نماها و جداره‌های شهری قرار می‌گیرند، لذا نمی‌توان از تأثیر آن‌ها بر روی افراد چشم‌پوشی کرد. باید در نظر داشت که سلیقه و درخواست شهروندان و واکنش آن‌ها به جداره‌های شهری مطلوب و نامطلوب می‌تواند تأثیر بسزایی در فرآیند تولید نماها داشته باشد.

به این ترتیب می‌توان چنین اظهار کرد که مشارکت ناظرین و شهروندان در طراحی نماهای شهری امری ضروری است و باید پیش از ساخت و طراحی از سلیقه و درخواست آنان مطلع شد که متأسفانه امروزه این اقدام به شکل مستقیم در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری قرار نگرفته است. با این وجود بسیاری از افراد با خرید و فروش مسکن نظراتشان را به صورت غیرمستقیم بر بازار اعمال کرده‌اند. این عمل به نوعی درخواست و سلیقه‌ی شهروندان از نماهای شهری و سازندگانشان را نشان می‌دهد که بسیار حائز اهمیت است.

در واقع سلیقه‌ی افراد نقش تعیین‌کننده‌ای در شکل‌گیری یک بنا دارند، همچنین عوامل مختلفی چون ادراکات حسی، کارکرد بنا، مد و ترجیحات جمعی نیز بر سلیقه‌ی افراد تأثیر خواهند داشت (ایمانی و ظفرمندی، ۱۳۹۶: ۴۰).

امروزه سلیقه‌ی افراد به علت عدم آشنایی با سبک‌های معماری سنتی در ایران به سمت نماهایی متضاد با فرهنگ و هویت ایرانی همچون نماهای شاخص غربی متمایل شده است؛ بنابراین مشارکت شهروندان بدون آموزش و آگاهی کافی نه تنها سبب بهبود وضعیت نماهای شهری نمی‌شود بلکه از هم‌گسیختگی و نابسامانی در نماهای شهری را نیز به همراه دارد.

طراحی

دومین مرحله‌ی فرآیند تولید نماهای شهری مبحث طراحی است. نما به عنوان عنصری تأثیرگذار در بدنه‌ی شهری نیازمند طراحی دقیق و قانونمند است که باید توسط طراحان متخصص، باتجربه و باصلاحیت بالا انجام شود.

این طراحان در واقع همان معماران و طراحان شهری هستند که امروزه نقش طراحان شهری در فرآیند طراحی نادیده گرفته شده است و بسیاری از طراحان به علت عدم اشراف و حس تعلق به هویت شهری و بافت‌های تاریخی تنها با نگاهی تک‌بعدی از مباحث طراحی شهری و هم‌جواری، مطالعات محلی و بازدیدهای میدانی و توجه به سایت فاصله گرفته‌اند. همچنین به علت عدم وجود درجه‌بندی برای طراحان در سازمان‌های مربوطه، طراحان باتجربه نقش کمتری را در این فرآیند به خود اختصاص داده‌اند. به گونه‌ای که طراحی نماهای شهری اغلب در دست معماران بی‌تجربه و یا تازه فارغ‌التحصیل افتاده است و این افراد به علت عدم آگاهی و نبود آموزش درست در دانشگاه‌ها تنها تمرکزشان بر تولید بناهایی شاخص است و با استفاده مصالح متنوع و یا نامرغوب بناهایی بی‌کیفیت تولید می‌کنند (خاتمی، ۱۳۹۸: ۵۷).

اجرا

مرحله اجرا یکی از مهم‌ترین و حساس‌ترین مراحل در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری محسوب می‌شود زیرا در این مرحله لازم است تا بهترین و مناسب‌ترین نما که توسط طراح تهیه شده است، درست و عیناً اجرا شود.

لازمه‌ی اجرای موفقیت‌آمیز طرح‌ها، انجام فعالیت‌هایی است که در زمینه‌های مختلف به وسیله‌ی نیروهای انسانی دخیل در این مرحله انجام می‌گیرد. این

نگهداری

مراحل تولید نماهای شهری تنها به مراحل ذکر شده بسنده نمی‌کنند بلکه تعمیر و نگهداری نماهای ساخته‌شده را می‌توان یکی از مهم‌ترین مراحل در این فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری دانست. در واقع تعمیر و نگهداری نما سبب افزایش طول عمر نماهای ساختمان و جلوگیری از تخریب زودرس آن‌ها می‌شود. بسیاری از ساختمان‌ها نمای بسیار خوبی دارند اما به علت عدم آگاهی و عدم توجه عوامل انسانی، با گذر زمان تغییر کرده و منظر نامناسبی را ایجاد می‌کنند. در برخی موارد نیز این تغییرات می‌تواند سبب بروز خطرات جبران‌ناپذیری شوند. به همین علت لازم است تا در راستای کاهش خطرات و هزینه‌های گزاف ناشی از آن، روش صحیحی جهت نگهداری در نظر گرفته شود.

درواقع فرآیند نگهداری به محض پایان کار آغاز می‌شود. پس از اتمام کار عوامل بسیاری می‌توانند حتی در مدت کوتاهی سبب تغییر و تخریب نما شوند، به همین علت باید از فن‌های نگهداری و تعمیرات به‌منظور تثبیت نمای مطلوب و بالا بردن عمر مفید نما استفاده شود (Moghtadernejad, 2013: 63). جهت حفظ نماهای مطلوب در چرخه‌ی عمر یک بنا لازم است نگهداری به‌طور منظم و برنامه‌ریزی‌شده در سه مرحله‌ی بازرسی، نظافت و اصلاح انجام گیرد (Moghtadernejad, 2013: 55).

- بازرسی منظم و برنامه‌ریزی‌شده از یک نما سبب جلوگیری از تغییرات صورت گرفته توسط مالک یا سازنده و حتی ساکنین می‌شود. به‌عنوان مثال برخی از سازندگان که با نمای موردنظرشان در کمیته‌ی نما مخالفت شده بود پس از پایان کار تصمیم به تغییر در نما می‌گیرند و یا برخی از مالکین با اضافه کردن

فعالیت‌ها در رابطه با طرح ارائه‌شده به اجرا درمی‌آیند و همانند مرحله‌ی طراحی، این مرحله نیز فرآیند اجرایی مخصوصی دارد. بیشترین وظیفه در این مرحله بر دوش مجریان و پیمانکاران ساختمان و همچنین نظارت و کنترل مدیریت شهری است. در واقع مجریان طرح اشخاصی هستند که وظیفه‌ی اجرای دقیق و به‌موقع طرح و بنا را دارند. این افراد با توجه به تخصص خود با در نظر گرفتن سیاست‌ها، قوانین و ضوابط موجود و همچنین با استفاده از مشخصات فنی ساختمان و به‌کارگیری ابزارها و روش‌های مختلف و نوین، همچنین پیش‌بینی بودجه موردنیاز برای ساخت و ساز، اقدام به اجرایی کردن طرح تصویب‌شده در کمیته‌ی نما می‌کنند.

علاوه بر آن مجری مکلف است تا از مهندسان رشته‌های دیگر ساختمان، کاردان‌های فنی، معماران تجربی، کارگران و همچنین عوامل فنی و پیمانکاران ماهر استفاده کند، عدم استفاده از نیروهای متخصص جهت کاهش هزینه‌های ساخت سبب بروز اختلال و پایین آمدن کیفیت محصول نهایی می‌شود. به‌عنوان مثال برخی از سازندگان و مجریان اهداف مالی و کوتاه‌مدت خود را بر بالا بردن کیفیت یک بنا مقدم می‌دانند و سود خود را از راه ساخت و سازهای عمرانی به قیمت پرداختی کارفرما و قیمت مصالح به دست می‌آورند.

وجود ضمانت اجرایی توسط مجریان طرح در راستای ارتقاء کیفیت پروژه حائز اهمیت است، چراکه عدم وجود ضمانت اجرایی طرح‌های تصویبی موجب برخی تغییرات به سلیقه و خواست مالکین و سرمایه‌گذاران توسط مجریان در حین اجرای نمای تصویب‌شده‌ی کمیته‌ی نما می‌شود (خاتمی، ۱۳۹۸: ۵۹).

الحاقاتی مانند تابلوهای تبلیغاتی، آنتن‌های ماهواره‌ای و دیگر عوامل تأسیساتی موجب اغتشاشات بصری در نماهای شهری می‌شوند که بازرسی منظم می‌تواند عاملی بازدارنده از این گونه اتفاقات باشد (صادق مالاوچرد، ۱۳۹۸: ۱۲).

- نظافت منظم نما با توجه به نوع نیاز هر نما می‌تواند عاملی بازدارنده در تسریع خرابی نماهای موجود باشد. برخی از نماهای شهری در مقابل آلودگی هوا و یا آگهی‌های چسبانده شده بروی آنان به مرور دچار تخریب شده و منظری نامناسب به وجود می‌آورند.

- اصلاح و بازسازی یک نما با توجه به چرخه‌ی عمر ساختمان، می‌تواند از اغتشاشات بصری جلوگیری کرده و هزینه‌ی کمتری را برای مالکان ساختمان ایجاد کند.

با توجه به مطالب بیان‌شده طراحان و مالکان نیز در نگهداری تأثیر به‌سزایی دارند. در این مرحله طراحان از جمله افرادی هستند که وظیفه‌ی طراحی پایدار یک نما را بر عهده‌دارند و می‌توانند با انتخاب درست مصالح و در نظر گرفتن اقلیم و تکنولوژی جدید سبب تداوم بنا و نمای آن که آسیب‌پذیرترین بخش در یک بناست، شوند. مهندسين و معماران جهت ماندگاری و دوام موظف‌اند تا در رنگ و نوع مصالح انتخابی حساسیت داشته باشند (نژاد بهرام، ۱۳۹۸: ۱۶) همچنین مالکان با گرفتن مشورت از متخصصین طراحی می‌توانند در حفظ و نگهداری نمای ساختمان‌شان گامی مؤثر بردارند چراکه نگهداری بعد از تکمیل پروژه توسط مالکین ضروری است (محمدزاده، صفوی و پورجعفر، ۱۳۹۸: ۷۹).

مدیریت شهری

سازمان‌های بسیاری در مدیریت و هدایت نماهای شهری دخیل هستند. مدیران شهری به‌عنوان نمایندگان

مردم برای ایجاد فضای شهری مطلوب می‌بایست قوانین و مقررات لازم را تولید کرده و بر صحت انجام آن نظارت کنند. تعیین ضوابط و مقررات طراحی نما و رسیدگی به آن‌ها از مهم‌ترین مقولاتی است که وظیفه‌ی آن بر دوش مدیران و برنامه‌ریزان شهری است تا طراحان بتوانند از این اسناد و ضوابط در طراحی خود به شکل عالی استفاده کنند. این ضوابط و اسناد باید به گونه‌ای طراحی شوند که موجب به هم ریختگی حال و هوای فضای شهری نشوند و هم‌پوندی نماها را در بدنه‌ی شهری حفظ کنند، درحالی‌که مدیریت شهری در ایران با مشکلات متعدد و پیچیده‌ای در اجرای قوانین و ضوابط حاضر و طرح‌های توسعه‌ی خود، همچون؛ ناکارآمدی قوانین، تعدد سازمان‌ها و نهادهای تأثیرگذار، عدم مشارکت مردم و غیره روبه‌روست (براتی، ۱۳۸۵: ۲۵). وجود این گونه مشکلات مدیریتی و اجرایی در شهرداری‌ها و دیگر سازمان‌های دخیل در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری نیز تأثیرات بسیاری داشته است. به‌عنوان مثال می‌توان به مواردی چون؛ مغایرت‌های طرح‌های تفصیلی با اصول طراحی نما، فقدان جایگاه حقوقی کمیته‌های نما، فقدان سند بالادستی، ابهام در نحوه‌ی مقابله با تخلفات و عدم تعریف در کمیسیون ماده‌ی ۱۰۰ و غیره اشاره کرد (نادری، ۱۳۹۸: ۲۶).

از آنجاکه تمامی این مشکلات مربوط به یک شخص یا سازمان و اداره‌ی خاص نمی‌شوند در این بخش قصد داریم با معرفی سازمان‌ها و ادارات دخیل در مدیریت شهری، ریشه‌ی اصلی این مشکلات را شناسایی کنیم. همچنین با توجه به مطالعات صورت گرفته، سازمان‌های مدیریتی دخیل در تولید نماهای شهری را می‌توان به سه دسته‌ی کلی حاکمیت شهری، شهرداری‌ها و وزارت مسکن تقسیم کرد که هر یک

دارای زیرمجموعه‌های مختص به خود می‌باشند. **حاکمیت شهری:** نگرش‌های متفاوت حاکمیت شهری در نظارت و تصمیم‌گیری سبب جهت‌دهی به شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه می‌شود. به همین علت تأثیر آنان در تولید نماهای شهری به وضوح قابل مشاهده است. به علاوه تغییرات به وجود آمده در شرایط اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی سبب تأثیر بر پیشرفت امکانات ساخت و ساز، تغییرات فرهنگی و تأثیر افراد از مد و تجمل‌گرایی شده‌اند (خاتمی، بوجاری، ۱۳۹۹: ۱۰۲).

شهرداری: شهرداری‌ها به عنوان سازمانی غیردولتی و غیرانتفاعی و مردمی، وظایف متعددی چون وظایف عمرانی و وظایف نظارتی و حفاظتی در راستای نماهای شهری بر عهده دارند که توسط کمیته نما، اداره کل معماری ساختمان، شهرداری منطقه و شهرداری ناحیه انجام می‌شود. به عنوان مثال شهرداری تهران در راستای ساماندهی نماهای شهری پروژه‌هایی موضوعی و موضوعی بمانند: برنامه راهبردی طراحی و مدیریت منظر شهری تهران توسط اداره کل معماری و ساختمان، پروژه‌ی سیما و منظر شهری توسط اداره کل معماری و ساختمان، ضوابط خاص و عام ساماندهی نما توسط اداره کل معماری و ساختمان، سند راهبردی نما برای ساختمان‌های با اهمیت توسط اداره کل معماری و ساختمان، سند برنامه راهبردی و عملیاتی زیباسازی شهر تهران با تأکید بر ارتقا هویت اسلامی - ایرانی توسط سازمان زیباسازی، پروژه ارائه الگوی مسکن با رویکرد معماری ایرانی - اسلامی، الگوی ساماندهی و بهسازی نمای بیرونی مساجد و نمازخانه‌های داخل اماکن، راهبردی طرح یکپارچه محور انقلاب، کارگر و ولیعصر در انطباق با سند طرح ساختاری - راهبردی شهر تهران و پروژه طرح

ارتقای کیفی سیمای جداره خیابان پیروزی با رویکرد مشارکتی با همکاری سازمان زیباسازی و معاونت شهرسازی، به انجام رسانده است و یا در دست مطالعه هست (موسوی، ۱۳۹۸: ۲۱-۲۲).

کمیته نما: کمیته‌های نما ابزاری برای نظارت و جلوگیری از بی‌نظمی نماهای شهری محسوب می‌شوند. تشکیل کمیته‌ی نما از سال ۱۳۹۳ توسط شهرداری تهران مطرح شده است که از اصلی‌ترین اقدامات دوره‌ی پنجم شورا در راستای ارتقاء کیفیت سیما و منظر شهر تهران و هویت بخشی به آن است و از سال ۱۳۸۷ ساماندهی نماهای شهر تهران در دستور کار معاونت شهرسازی و معماری تهران بوده است. کمیته‌ی نما در هر منطقه دارای ۷ عضو هست که دو عضو آن از اساتید دانشگاه در رشته‌ی معماری و طراحی شهری می‌باشند و دیگر اعضا شامل معاون شهرسازی و معماری منطقه، دبیر کمیته از کارشناسان منطقه، نماینده معاونت شهرسازی و معماری مرکز، ناظر شورا و نماینده جامعه حرفه‌ای می‌باشند (اعطاء، ۱۳۹۸: ۱۷).

با این وجود وظایف کمیته‌های نما، نمایانگر برخی از چالش‌های مدیریت شهری نیز محسوب می‌شود. امینی لاری (امینی لاری، ۱۳۹۸: ۹۴) وظایف کمیته‌ی نما را نظارت و اصلاح طرح با توجه به بستر طرح و هماهنگی با آن بیان می‌کند و یکی از مشکلاتی که اعضای کمیته‌ی نما با آن روبه‌رو هستند را عدم وجود سند و طرح بالادستی منسجم به عنوان راهنما در کمیته‌ی نما می‌داند. تأسیس کمیته‌های نما سبب شده است تا از ساخت نماهای بی‌نظم و فاقد شرایط لازم جلوگیری شود که در جهت بهبود طرح نماهای شهری گامی مؤثر تلقی می‌شود. این در حالی است که نقش کمیته‌های نما بیشتر بازدارنده است تا پدیدآورنده

و تنها می‌توانند جلوی نماهای بی‌هویت و دارای اغتشاشات بصری را بگیرند و از جزئیات غیر ایمن در نما جلوگیری کنند و وظیفه‌ی زیباشناسی و هویت‌مندی آنان تنها بر دوش طراحان است (خاتمی، ۱۳۹۸: ۵۹). از دیگر مشکلات کمیته‌های نما می‌توان به بالا بودن تعداد پرونده‌های ارجاعی به این نهاد اشاره کرد. در واقع این موضوع حائز اهمیت است که تعداد پرونده‌های بالا و افزایش سرعت در بررسی آن‌ها از میزان دقت در پرونده‌ها می‌کاهد. همچنین به علت عدم وجود سندی جامع در کمیته‌های نما، فرآیند بررسی و ارزیابی پرونده‌های ارجاعی به‌سختی و با سرعت کمتری انجام می‌گیرد و بالا بردن سرعت در این پرونده‌ها می‌تواند موجب بروز مشکلات از جمله موارد زیر شود: اعمال سلیقه‌ی شخصی داوران، عدم توجه به برخی از عوامل تأثیرگذار در تصمیم‌گیری و غیره (اعطا، ۱۳۹۸: ۲۰).

کمیته‌های نما با آنکه به بهبود بسیاری از نماهای شهری کمک کرده‌اند اما سبب ایجاد چالش‌هایی جدید شده‌اند که پیش‌تر متذکر شدیم و لازم است.

اداره‌ی کل معماری و ساختمان: این اداره به‌عنوان یک‌نهاد اجرایی و متولی امر ساخت‌وساز به نمایندگی معاونت معماری و شهرسازی است و در راستای ارتقا کیفیت سیما و منظر شهری و نمای ساختمان‌ها در تلاش است. این نهاد به علت فقدان ضوابط و مقررات به تولید اسناد، ضوابط و مقررات در حوزه‌ی نماهای شهری پرداخته است که در سه سطح کلان، میانی و خرد می‌باشند. علیرغم تمامی تلاش‌ها و اقدامات این اداره در تولید اسناد، هنوز شاهد نابسامانی سامانی و پراکندگی قوانین و ضوابط در حوزه‌ی نماهای شهری و همچنین عدم وجود سندی جامع در راستای طراحی و شکل‌گیری نماهای شهری هستیم (همتیان، ۱۳۹۸:

۱۰۸-۱۰۹).

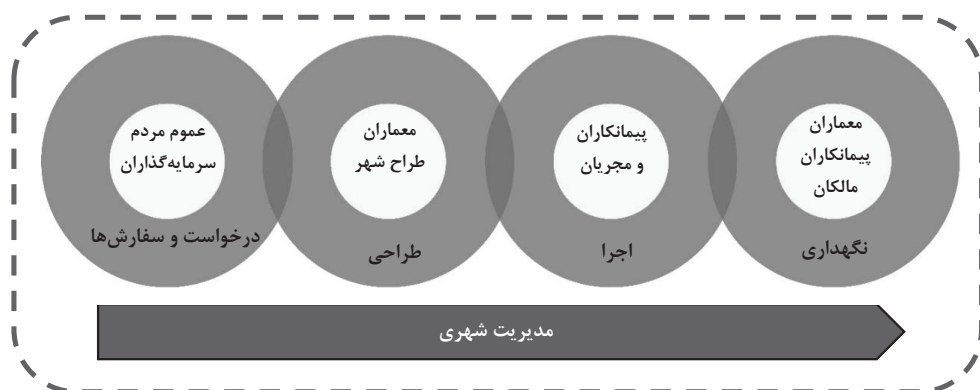
اداره‌ی کل معماری و ساختمان به‌عنوان مرجع صلاحیت‌نازدهای عضویت در کمیته‌ی نما به بررسی دقیق، هفت عضو کمیته‌ی نما می‌پردازد.

شهرداری منطقه: اعلام نظر نسبت به طرح‌های جامع و هادی شهری، اعلام نظر در خصوص نقشه‌های تفکیکی، الزام به رعایت مقررات ملی ساختمان، الزام به پذیرش نقشه ساختمانی از اعضاء سازمان نظام‌مهندسی در دسته‌ی وظایف عمرانی شهرداری منطقه، همچنین تشکیل کمیته‌های نما، اجرا آراء کمیسیون ماده ۱۰۰ و صدور پروانه ساختمان از جمله وظایف نظارتی و حفاظتی شهرداری منطقه محسوب می‌شوند.

شهرداری ناحیه: ناظر و کارشناس شهرسازی تخلفات ساختمانی را به شهرداری ناحیه گزارش می‌دهند. در واقع شهرداری ناحیه وظیفه‌ی نظارت بر کلیه ابنیه‌ای که ایجاد می‌شود را در جهت بهبود انضباط شهری بر عهده دارد. همچنین در راستای جلوگیری از بروز تخلفات ساختمانی نیز مسئول است. با وجود تمام تلاش‌های این سازمان، وجود برخی پیچیدگی‌ها و سربستگی‌ها موجود در نحوه‌ی مقابله با تخلفات و عدم تعریف واضح آنان در کمیسیون ماده‌ی ۱۰۰، سبب عدم برخورد جدی با متخلفان و حتی تشویق آنان به انجام تخلفات در ساخت‌وساز می‌شود (نادری، ۱۳۹۸: ۱۹).

وزارت مسکن: در واقع وزارت مسکن مراکز، سازمان‌ها و اجزای متفاوتی را شامل می‌شوند که برخی از این اجزا در فرآیند نماهای شهری دخیل هستند.

شورای شهر: شورای اسلامی شهر تهران موظف است تا آیین‌نامه‌های پیشنهادی شهرداری را با رعایت دستورالعمل‌های وزارت کشور بررسی و تصویب کند (همتیان، ۱۳۹۸: ۱۱۰).

نمودار شماره (۲): مدل مفهومی فرآیند نماهای شهری

شهری" مربوط است (همتیان، ۱۳۹۸: ۱۰۷). سازمان نظام مهندسی: در واقع سازمان نظام مهندسی با ارسال ناظران و کارشناسان خبره، بر صحت انجام پروژه نظارت می‌کنند. همچنین برای مترژهای بالا نقشه‌های شهرداری می‌بایست به تأیید این سازمان رسیده و بعد به تصویب شهرداری منطقه جهت صدور پروانه خواهد رسید.

به‌علاوه نظام مهندسی ساختمان استان تهران، طرح انطباق شهری ساختمان را به اداره کل مسکن و شهرسازی استان‌ها و پیرو آن به شهرداری‌های مرتبط ابلاغ نموده است. این طرح باهدف بهبود شکل شهرها، گامی در جهت رفع کاستی‌های طرح‌های جامع و تفصیلی در سال ۱۳۷۵ تهیه شده است (علی‌پور، ۱۳۹۱: ۲۳۷).

همان‌طور که گفته شد، در هر یک از مراحل شکل‌گیری نماهای شهری، نیروهای انسانی و گروه‌های تأثیرگذار نقش پررنگی را به خود اختصاص داده‌اند. این افراد و سازمان‌ها با تأثیرگذاری بر فرآیند شکل‌گیری و همچنین اثرپذیری از آن و محصول نهایی آن، می‌توانند به بهبود و ساماندهی نماهای شهری کمک کنند. با شناخت وظایف هر یک از این افراد و میزان فعالیت آنان در هر مرحله می‌توان به تحلیل هرچه

شورای عالی شهرسازی و معماری ایران: به‌طورکلی شورای عالی و شهرسازی ایران با تصویب قوانین متعدد در راستای نماهای شهری گامی مؤثر برداشته است. اولین قانون نمای شهری را در سال ۱۳۶۹ به تصویب رساند که در آن سطوح قابل دید از معابر شهری مطرح شده است، درحالی‌که میدان‌ها، تقاطع شبکه معابر شهری و فضاهای عمومی همچون پارک‌ها و فضاهای باز و سبز شهری در نظر گرفته نشده است. مصوبات مرتبط بعدی نیز در سال‌های ۱۳۷۵ و ۱۳۷۹ تصویب گردید و آخرین مورد آن در سال ۱۳۸۷ می‌باشد. واضح است طی گذشت سال‌ها دیدگاه قانون‌گذاران در نماهای شهری از تمرکز بر تک بناها به سیما و منظر شهری جهت بهبود فضاهای شهری در تدوین و ابلاغ این قوانین تغییر یافته است (ابویی و جعفری قوام‌آبادی، ۱۳۹۳: ۹). در واقع مهم‌ترین اقدام شورای عالی در خصوص منظر و نما می‌توان به تصویب و ابلاغ "ضوابط و مقررات ارتقاء کیفی سیما و منظر شهری" که در سال ۱۳۸۷ صورت گرفت اشاره کرد. این مصوبه به دو بعد ماهوی که مرتبط با تدوین ضوابط نما و بعد رویه‌ای که بر تشکیل کمیته‌های بین بخشی با عنوان "کمیته‌ی ارتقاء کیفی سیما و منظر

بهرتر و جامع‌تر چالش‌های موجود در روند تولید نما کمک کرد.

روش پژوهش

مقاله حاضر پژوهشی کاربردی است که با داده‌های کمی و کیفی سروکار دارد و شامل گام‌های زیر است: الف) نخست تمامی مطالب مرتبط با موضوع پژوهش جمع‌آوری شده و سپس مطالعاتی مرتبط با آن‌ها صورت گرفته است تا مطالبی هدایت‌کننده برای گام‌های بعدی از آن استخراج شود. جهت جمع‌آوری مطالبی هدایت‌کننده در راستای موضوع تحقیق، در پایگاه داده‌هایی همچون؛ مگیران، نورمگز و جهاد دانشگاهی برای مقالات علمی-پژوهشی و سپس در موتور جستجوگر گوگل و سیولیکا جهت مقالات همایشی و ترویجی پرداخته است. تمامی داده‌های از مقالات داخلی استخراج شده‌اند زیرا با توجه به مطالعات صورت گرفته ساماندهی نماهای شهری مسئله‌ای ست بومی و متفاوت از دغدغه‌های موجود در سایر کشورها. از داده‌های جمع‌آوری شده تنها ۴ مقاله علمی پژوهشی، یک ویژه‌نامه و یک فصلنامه‌ی پژوهشی با ۲۵ مصاحبه و تجربیات شخصی در ارتباط با ابعاد رویه‌ای چالش‌های تولید نماهای شهری یافت شده است. همچنین با جستجو در همایش‌ها و کنفرانس‌های برگزار شده در راستای نماها و جداره‌های شهری، تنها ۲ مقاله یافت شد که از جمله مقالات منتخب در اولین همایش ملی نمای ساختمان و سیما هستند و تا حدودی ابعاد رویه‌ای طراحی نماهای شهری را پوشش می‌دهند.

ب) در گام دوم پژوهشگر با مطالعات صورت گرفته به شناسایی چالش‌های رویه‌ای موجود در فرآیند طراحی نماهای شهری و تحلیل داده‌های آن با استفاده از نرم‌افزار Atlas Ti9 انجام شده است. داده‌های

به‌دست آمده با توجه به فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری، عوامل انسانی و سازمان‌های مداخله‌گر مورد بررسی قرار گرفته‌اند. دسته‌بندی انجام شده زمینه‌ای مناسب جهت تهیه و تنظیم پرسشنامه‌ی مورد نظر در مرحله‌ی کمی پژوهش است.

ج) در گام سوم با عنایت بر دسته‌بندی انجام شده، در راستای طبقه‌بندی میزان اثرگذاری عوامل انسانی بر فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری تهران و شناسایی چالش‌های موجود در این فرآیند، پرسشنامه‌ای با سؤالات باز و بسته تهیه شده است.

د) بررسی تحقیقات در حوزه‌های مختلف نشان می‌دهد با توجه به ماهیت هر تحقیق در راستای نماهای شهری و مسائل مربوط به آن از ابزار گوناگونی استفاده شده است. برخی پرسشنامه‌ها در غالب طیف لیکرت و برخی مطالعات نیز از طریق مصاحبه‌های باز انجام شده‌اند. جهت طراحی روش این پژوهش، جهت افزایش دقت و اعتبار نتایج تنها به یک روش اکتفا نکرده و ترکیبی از پرسشنامه‌ای با سؤالات- باز و سؤالاتی- بسته در غالب طیف لیکرت مورد بررسی قرار گرفته است. این پرسشنامه با ۱۱ سؤال در غالب طیف لیکرت، با گزینه‌هایی چون از "خیلی زیاد" تا "خیلی کم" و "نظری ندارم" و ۲ پرسش تشریحی برای بررسی نظر شخصی افراد تهیه شده است. برای جمع‌آوری اطلاعات در مجموع از حجم نمونه‌ی ۳۸۰ پرسشنامه با توجه به فرمول کوکران با حجم جامعه آماری نامعلوم استفاده شده است. در پژوهش حاضر بیشتر از این تعداد و حدود ۴۶۲ پرسشنامه با استفاده از نرم‌افزار پرس‌لاین (Porsline) در فضای مجازی تکمیل شده است که با توجه به مدت زمان تکمیل آن‌ها و استاندارد موجود ۴۴۰ پرسشنامه با دقت بیشتری تکمیل گردیده است و قابل استناد می‌باشد.

جدول شماره (۲): کفایت اندازه نمونه گیری کیسر- مایر اوکلی

آزمون کرویت بارتل		مایر اوکلین- کفایت اندازه نمونه گیری کیسر	
معناداری	درجه آزادی	مجذور کا	۰,۸۰۹
۰,۰۰۰۱	۵۵	۱۴۳۱,۳۱۲	

دسته بندی آن‌ها در قالب تعداد عامل‌های محدود که ریشه‌ی اصلی این عوامل هستند، به تحلیل سؤالات- بسته‌ی پرسشنامه با روش تحلیل عامل اکتشافی به روش PCA پرداخته شده است. در این روش ابتدا برای تناسب داده‌ها از آزمون کرویت بارتل (KMO) استفاده شده است. همان‌طور که در جدول ۲ قابل مشاهده است، کیسر- مایر اوکلین برای کفایت اندازه نمونه گیری ۰,۸۰۹ است (۰,۶ و بیشتر) ماتریس همبستگی برای گرفتن تحلیل عامل مناسب است. در اینجا آزمون کرویت بارتل در سطح اطمینان ۹۹٪ معنادار است (۱۴۳۱,۳۱۲) و نشانگر آن است که بین متغیرها همبستگی وجود دارد.

همچنین برای تعیین قطعیت تعداد عوامل استخراجی از نمودار سنگریزه‌ای استفاده شده است که در نمودار ۳ قابل مشاهده است. این نمودار نشان می‌دهد که ۳ مؤلفه دارای ارزش ویژه بالای ۱ می‌باشند.

در این پژوهش، پس از چندین بار انجام تحلیل کامپیوتری با استفاده از نرم‌افزار SPSS جهت رسیدن به ساختاری ساده‌تر، بار عاملی با ضریب ۰,۵۰۳ به عنوان بار عاملی قابل قبول انتخاب شد. در نتیجه، اگر بار عاملی سؤالی روی تمام عوامل چرخش یافته کمتر از ۰,۵۰۳ باشد، از آزمون کنار گذاشته می‌شود. دوران متعامد با استفاده از چرخش واریماکس ۳ مؤلفه را استخراج کرده است که در جدول ۳ قابل مشاهده است. هر متغیر در عاملی قرار می‌گیرد که با آن عامل همبستگی بالایی معناداری دارد.

جامعه‌ی آماری پرسشنامه‌ی این پژوهش از میان شهروندان که در تجربه‌ی نماهای شهری کلان‌شهر تهران قرار گرفته‌اند هست. این افراد در گروه سنی ۱۸ تا ۶۹ سال قرار دارند و نمونه‌گیری به صورت تصادفی انتخاب شده است.

ه) در گام نهایی تجزیه و تحلیل آنان به دو روش کمی و کیفی انجام گرفته است. در واقع روش کمی آن به دو صورت در آمار توصیفی و استنباطی مطرح شده است. در ابتدا با استفاده از آمار توصیفی وضعیت و ویژگی‌های جمعیتی پاسخ‌دهندگان شناسایی می‌شود و سپس در آمار استنباطی به تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده با استفاده از برنامه‌ی SPSS 24 بر روی پرسشنامه‌های تکمیل شده می‌پردازیم. در تحلیل پژوهش کیفی با توجه به روش تحلیل تم‌گویی سؤالات باز با نرم‌افزار Atlas Ti9 مورد بررسی قرار گرفته است.

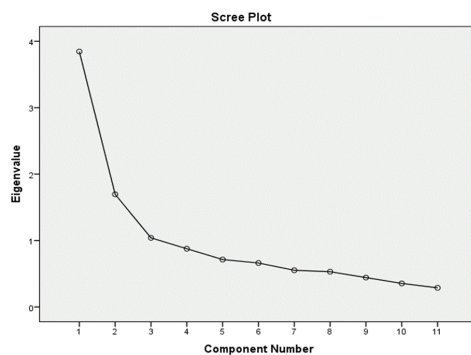
بحث

تحلیل استنباطی

پس از جمع‌آوری داده‌ها نخست اطلاعات مرتبط با گروه پاسخ‌دهندگان تحلیل شد که مهم‌ترین آن‌ها میزان رشته‌ی تحصیلی مرتبط (شهرسازی، طراحی شهری، عمران، معماری) و غیرمرتبط، به ترتیب با درصد فراوانی ۲۹,۷۸ و ۷۰,۲۲ است و همچنین مشاغل مرتبط (با عناوین: معمار، دفتر املاک، طراح داخلی، مهندس شهرسازی) و غیرمرتبط به ترتیب با درصد فراوانی ۱۶,۳۶ و ۸۳,۶۴ است. سپس جهت بررسی همبستگی درونی متغیرها و

با توجه به تعاریف و وظایف بیان شده برای هر یک از عوامل انسانی می‌توان سه عامل مشخص شده را به شکل زیر نام گذاری کرد:

عامل اول (عامل مدیریتی و اجرایی): ۷-۸-۹-۱۰-۱۱
این عامل با توجه متغیرهایش که بیشترین موارد را نیز به خود اختصاص می‌دهد، این موارد شامل عوامل انسانی و سازمانی چون؛ حاکمیت شهری (به‌عنوان سیاست‌گذاران کلان در حوزه مسکن و شهرسازی)، مدیریت شهری (به‌عنوان تهیه‌کننده اسناد، قوانین و ضوابط طراحی نما)، کمیته نما (به‌عنوان ارزیابی‌کننده تک‌تک نماها در شهرداری مناطق و تصویب‌کننده و یا رد‌کننده طرح‌های نما)، مجری ساخت نما (به‌عنوان اجراکننده نما منطبق با طرح تصویب‌شده) و شهرداری ناحیه (به‌عنوان کنترل‌کننده اجرای درست نما منطبق بر

نمودار شماره (۳): تحلیل مؤلفه‌های آزمون

با توجه به جدول ۳ متغیرهای هر عامل به ترتیب زیر است:

عامل اول (عامل مدیریتی و اجرایی): ۷-۸-۹-۱۰-۱۱
عامل دوم (عامل اقتصادی): ۳-۴-۵/عامل سوم (عامل فرهنگی-آموزشی): ۱-۲-۶

جدول شماره (۳): بارهای عاملی بزرگ‌تر از ۰.۵۰۳ سه مؤلفه استخراج شده پس از چرخش (عوامل انسانی)

مؤلفه	ماده			ماده	عامل اول
	۳	۲	۱		
			۰.۸۴۸	مدیریت شهری (به‌عنوان تهیه‌کننده اسناد، قوانین و ضوابط طراحی نما)	۸
			۰.۸۱۶	حاکمیت شهری (به‌عنوان سیاست‌گذاران کلان در حوزه مسکن و شهرسازی)	۷
			۰.۷۷۹	کمیته نما (به‌عنوان ارزیابی‌کننده تک‌تک نماها در شهرداری مناطق و تصویب‌کننده و یا رد‌کننده طرح‌های نما)	۹
			۰.۷۲۱	شهرداری ناحیه (به‌عنوان کنترل‌کننده اجرای درست نما منطبق بر طرح تصویب‌شده)	۱۱
			۰.۵۸	مجری ساخت نما (به‌عنوان اجراکننده نما منطبق با طرح تصویب‌شده)	۱۰
	۰.۷۹۴			مشاورین املاک (به‌عنوان مروج سبک‌های خاصی از نمای شهری و تشویق خریداران به سمت آن)	۴
	۰.۷۰۷			سرمایه‌گذاران (از موضع سفارش‌دهنده نما و ترویج‌دهنده سلیقه خود در نماهای شهری)	۳
	۰.۶۷۳			خریداران مسکن (به‌واسطه سلیقه‌شان نسبت به نمای شهری و یا تأثیرپذیری آن‌ها از بازار خریدوفروش)	۵
	۰.۸۳۸			دانشگاه‌ها (به‌واسطه آموزش معماران خوب و ...)	۲
	۰.۶۵۸			معماران (به‌عنوان طراحان نما)	۶
	۰.۵۰۴			شهروندان (به‌واسطه سلیقه عمومی و میزان مطالبه‌گری برای ایجاد نماهای شهری مطلوب و ...)	۱

مؤلفه‌های عوامل انسانی، ضریب اعتبار سه مؤلفه بررسی شد که اعتبار عوامل انسانی در حالت کلی (۰,۸۰۵) و در سطح زیر مؤلفه بین ۰,۵۷۹ تا ۰,۸۳۲ قرار دارند که این میزان بیانگر اعتبار قابل قبول (بالتر از ۰,۵) است.

همان‌طور که در جدول ۵ مشاهده می‌شود. مقادیر میانگین، میانه و نما تا حدودی به یکدیگر نزدیک هستند که می‌تواند نرمال بودن تقریبی نمرات را نشان می‌دهد، مقدار کشیدگی هم با قرار گرفتن خارج از محدوده (۳+) و (۳-) بیانگر این مسئله است.

جدول شماره (۴): ضریب اعتبار عوامل انسانی

عوامل	آلفای کرونباخ	تعداد ماده‌ها
عامل ۱	۰/۸۳۲	۵
عامل ۲	۰/۶۳۲	۳
عامل ۳	۰/۵۷۹	۳
کل (عوامل انسانی)	۰/۸۰۵	۱۱

تحلیل تماتیک

در راستای تحلیل سؤالات باز پژوهش از تحلیل تماتیک استفاده شده است. در این مرحله پژوهشگر پس از بررسی هر جواب اقدام به پیدا کردن مفاهیم و انتخاب عنوان مناسب برای مفاهیم و داده‌های حاصل از پاسخ‌ها، کرده است. این مرحله نیز با استفاده از نرم‌افزار Atlas Ti9 انجام گرفته است. پس از بررسی

جدول شماره (۵): آماره توصیفی عوامل انسانی

عوامل	میانگین	میانه	نما	انحراف معیار	کجی	کشیدگی
عامل مدیریتی	۲۵/۷۸	۲۷	۳۰	۳/۹۲	-۱/۵۳	۳/۹۵۴
عامل اقتصادی	۱۴/۰۷	۱۴	۱۴	۲/۱۹	-۰/۶۶۲	۱/۸
عامل فرهنگی - آموزشی	۱۵/۴۵	۱۶	۱۷	۲/۱۳	-۱/۲۳	۲/۱۱
کل (عوامل انسانی)	۵۵/۳۱	۵۶	۵۸	۶/۳۱	-۱/۲۲	۴/۳۴۹

طرح تصویب شده) می‌شود. در این راستا این عامل را می‌توان عامل مدیریتی به حساب آورد.

عامل دوم (عامل اقتصادی): ۳-۴-۵ متغیرهای این عامل، عوامل انسانی چون؛ سرمایه‌گذاران (از موضع سفارش‌دهنده نما و ترویج‌دهنده سلیقه خود در نماهای شهری)، مشاورین املاک (به‌عنوان مروج سبک‌های خاصی از نمای شهری و تشویق خریداران به سمت آن) و خریداران مسکن (به‌واسطه سلیقه‌شان نسبت به نمای شهری و یا تأثیرپذیری آن‌ها از بازار خریدوفروش) را شامل می‌شود که می‌توان به‌عنوان عامل اقتصادی در نظر گرفت.

عامل سوم (عامل فرهنگی-آموزشی): این عامل با توجه به متغیرهایش که شامل؛ شهروندان (به‌واسطه سلیقه عمومی و میزان مطالبه‌گری برای ایجاد نماهای شهری مطلوب و ...)، دانشگاه‌ها (به‌واسطه آموزش معماران خوب و ...) و معماران (به‌عنوان طراحان نما) می‌شود به‌عنوان عامل فرهنگی-آموزشی معرفی کرد. بر این اساس مشخص شد عوامل انسانی و سازمان‌های مداخله‌گر فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری تهران را می‌توان در ۳ بخش جای داد که ماده‌های مربوط به هر یک از آن‌ها و ترتیبشان بر اساس بار عاملی در جدول زیر مشخص شده است.

پس از بررسی معناداری سه مؤلفه عوامل انسانی حاصل از تحلیل عامل اکتشافی در ماتریس همبستگی

۱۱۲ پاسخ به سؤال شناسایی عوامل تأثیرگذار بر نماهای شهری در جدول ۶ به تفکیک بیان شده است.

جدول شماره (۶): دسته‌بندی عوامل انسانی شناسایی شده

تعداد	عوامل های معرفی شده	عوامل های انسانی	مؤلفه های اصلی
۳۳	مردم	عموم مردم	فرهنگی - آموزشی
۸	رسانه‌ها		
۲	وزارت فرهنگ و ارشاد		
۱	معلمین و دانش آموزان	طراحان	اقتصادی
۴	معماران و طراحان شهری		
۲	نخبگان این حوزه	سرمایه گذاران	مدیریتی - اجرایی
۲	خریداران		
۱۳	سرمایه گذاران و مالکان	مدیریت شهری	مدیریتی - اجرایی
۲	جغرافی دانان		
۱	مشاوران کشورهای پیشرفته		
۵	طراحان و سرمایه گذاران خارجی		
۱۷	مدیران شهرداری و بالادست	مجریان و پیمانکاران	مدیریتی - اجرایی
۵	دولت‌ها		
۱	SHSE کارشناسان		
۱	تکنسین فنی		
۶	مجریان ساختمانی	مدیریتی - اجرایی	مدیریتی - اجرایی
۳	کارفرمایان		
۴	دلالتان مصالح ساختمانی		

همچنین با بررسی ۲۲۰ پاسخ مرتبط با دومین سوال- باز پرسشنامه، چالش‌های تأثیرگذار بر فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری به تفکیک در جدول ۷ به دست آمده است.

با توجه به نتایج به دست آمده از پرسشنامه‌ی باز، در چالش‌های شناسایی شده از میان عموم مردم و طراحان مواردی که بیشترین زمینه‌ی فرهنگی و

آموزشی دارند، به خود اختصاص داده‌اند. همچنین بیشترین چالش‌های موجود مختص به عملکرد ضعیف در نظارت و مدیریت در بخش مؤلفه‌ی مدیریتی- اجرایی می‌باشد.

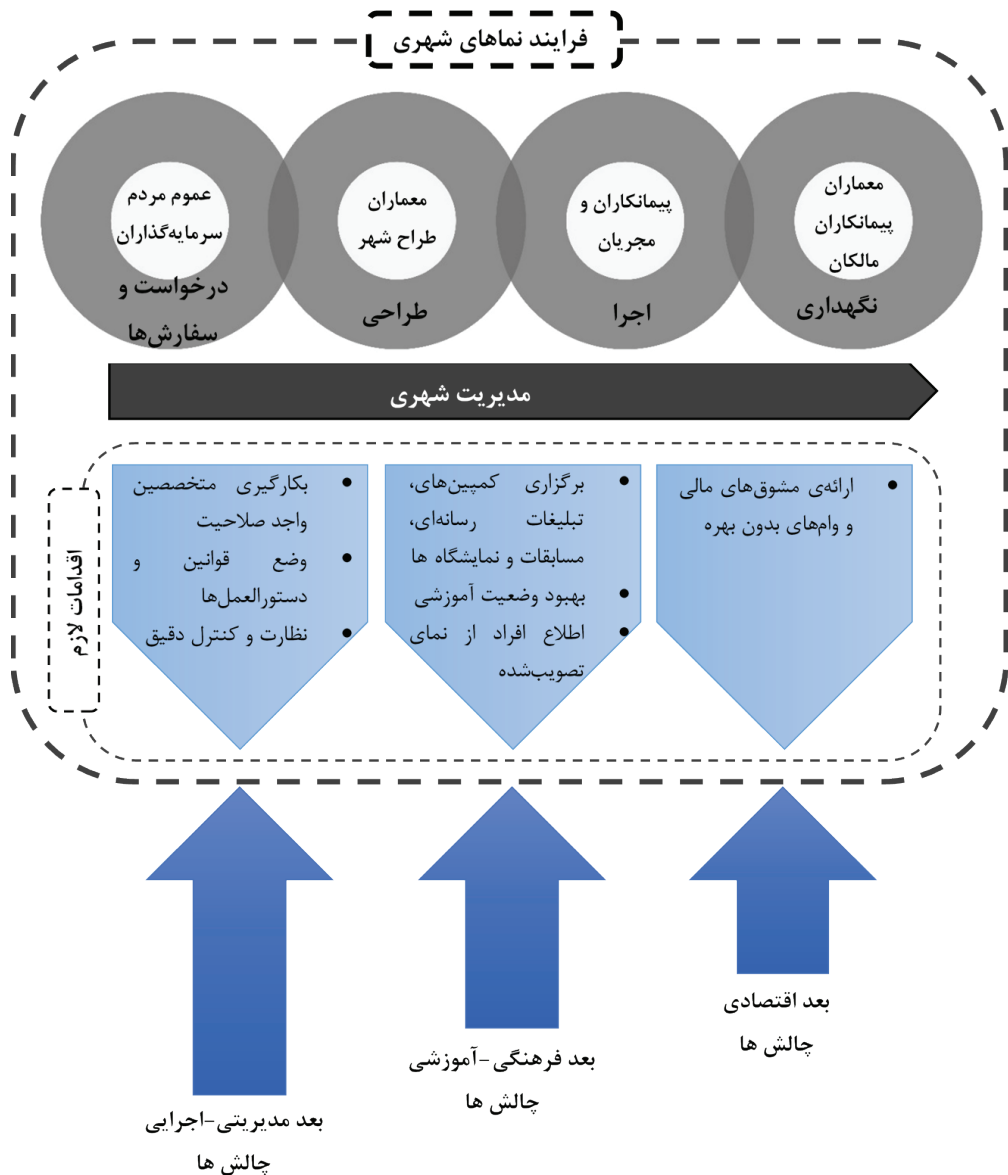
نتیجه‌گیری

با توجه به نتایج به دست آمده در این پژوهش مشخص گردید که عوامل انسانی و سازمانی تأثیر به سزایی در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری دارند. در واقع با بررسی وظایف و فعالیت‌های عوامل انسانی دخیل در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری به فرآیند کلی شکل‌گیری نماهای شهری و همچنین چالش‌های رویه‌ای موجود در این فرآیند دست یافتیم. این عوامل انسانی به پنج گروه اصلی سرمایه‌گذاران، توده مردم، طراحان، مجریان و پیمانکاران و مدیران شهری تقسیم می‌شوند و بر اساس روش تحلیل عاملی اکتشافی که با استفاده از پرسشنامه‌های تکمیل شده انجام گرفت، می‌توان گفت که این پنج گروه با توجه به چالش‌های شناسایی شده، در سه بعد مدیریتی- اجرایی، اقتصادی و فرهنگی- آموزشی دسته‌بندی می‌شوند.

بعد مدیریتی- اجرایی که عوامل انسانی چون مدیریت شهری و مجریان و پیمانکاران ساختمانی را شامل می‌شوند در تحلیل‌های انجام شده توسط آزمون فریدمن دارای اولویت اول می‌باشد. لذا می‌توان گفت که چالش‌های به وجود آمده توسط این گروه از مهم‌ترین و اساسی‌ترین چالش‌های رویه‌ای موجود در زمینه‌ی فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری می‌باشند. بعد فرهنگی- آموزشی، مردم و شهروندان، دانشگاه‌ها و معماران و طراحان شهری را شامل می‌شوند که در اولویت دوم قرار دارد؛ بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که چالش‌های موجود توسط طراحان و مردم از نوع آموزشی و فرهنگی می‌باشند و می‌توان به‌واسطه‌ی بالا

جدول شماره (۷): دستهبندی چالش‌های شناسایی شده

تعداد	چالش‌ها	عوامل انسانی اثرگذار	ابعاد اصلی	
۱۲	تسلط سرمایه‌گذاران نما در طراحی نماهای شهری	سرمایه‌گذاران	اقتصادی	
۵	نگاه اقتصادی به نماهای شهری			
۶	دخالت افراد غیرصاحب صلاحیت و اعمال سلیقه‌ی شخصی شان برنما			
۳۷	هزینه‌های بالا در اجرای نماهای شهری خوب	عموم مردم	فرهنگی-آموزشی	
۳	وجود تخریب‌کنندگان نما با استفاده از چسباندن اطلاعیه و یا تابلوهای نامناسب و ...			
۲	عدم مشورت با شهروندان و عدم توجه به سلیقه‌ی عمومی در طراحی نماهای شهری			
۱۴	سلیقه عمومی در مورد انتخاب نماهای رومی و عدم آشنایی آن‌ها با سبک‌های مرتبط با فرهنگ ایرانی به علت مدگرایی حاکم بر جامعه و توجه طراحان به سلیقه‌ی عمومی و عامه‌پسند			
۵	عدم وجود سلیقه‌ی مشترک میان افراد جامعه و متخصصان			
۵	عدم استفاده از معماری سبز همچون عناصر طبیعی مانند گیاهان در زیباسازی نماهای شهری			
۲	بازاری شدن نما و تلقین سلیقه‌ی معماران اینستاگرامی به عموم مردم			
۶	عدم مسئولیت‌پذیری معماران و شهرسازان			
۲	رقابت میان معماران برای طراحی نماهایی شاخص			
۲	عدم توجه به شرایط زیست‌محیطی و کاربری ساختمان‌ها در زمان طراحی			
۳۶	عدم توجه طراحان به بافت، فرهنگ و معماری زمینه‌گرا و ناهماهنگی و عدم ارتباط میان نمای ساختمان‌های مجاور			
۵	عدم استفاده طراحان از مصالح مناسب			
۳	عدم وجود یک وحدت رویه در ساخت و ساز شهری			
۷	وجود کمی‌کاری در میان طراحان			
۱	عدم وجود سازوکاری مناسب برای معرفی ایده‌های بسیار خوب و کارشده نماهای شهری و فرهنگ‌سازی آنان	طراحان	فرهنگی-آموزشی	
۱	جای خالی سیاست‌گذاری برای نماهای شهری در طرح‌های تفصیلی شهری			
۱	نگاه سطحی به نما و مشکلات آن			
۱۴	عدم وجود الگوی مشخص برای نماهای خوب در هر محله یا کوچه و متناسب با بافت شهری و فرهنگی حاکم و عدم وجود قانونی مرتبط با آن از طرف مراجع ذی‌ربط (عدم وجود چارچوب با توجه به ضوابط بومی در طراحی نماها)			
۹	وجود نماهای قدیمی و فرسوده و عدم رسیدگی به آن‌ها			
۱	آزادسازی فضای طراحی نماها با در نظر گرفتن محدودیت‌هایی که فقط نابسامانی هنجاری در ظاهر شهر به وجود نیآورد.			
۲	عدم وجود چارچوب مصوب و قانونی بر اساس رویکردها و تکنولوژی‌های روز دنیا به تفکیک مناطق مختلف با شرایط محیطی، اقتصادی و وضعیت فرهنگی مناطق مختلف شهری			
۱	ارزش‌گذاری کم برای نماهای زیبا و مهندسی‌ساز			
۶	تغییرات مداوم در بخش قانون‌گذاری و عدم طرح مصوب نما به‌صورت برنامه‌ریزی‌شده و درازمدت			
۲	عدم وجود طرح‌های تشویقی توسط شهرداری‌ها و دولت			
۷	نابه‌سامانی قوانین موجود			
۲	وجود سیاست‌های نادرست			
۴	عدم وجود قوانین سفت‌وسخت برای جلوگیری از نماهای نامناسب			
۱۸	عدم وجود قوانین و دستورالعمل‌های مشخص و قابل اجرا در راستای طراحی، ساخت و اجرای نماهایی زیبا			
۴	عدم هماهنگی میان سازمان‌ها و ارگان‌های مربوط در این فرآیند			
۲	غلبه‌ی قوانین بر مفاهیم زیبایی‌شناسی			
۱۳	عدم استفاده از متخصصین صاحب‌نظر و معماران خیره			
۷	عدم وجود مدیران شایسته و متخصصین ماهر در پست‌های مربوطه مانند شهرداری			
۱۵	عملکرد ضعیف شهرداری‌ها و نداشتن نظارت کافی بر ساخت‌وسازها			
۳	طراحان و مالکان با پرداخت پول به شهرداری تحت عناوین متفاوت از اجرای قوانین مصوب سرپاز می‌زنند			
۸	سلیقه‌ای بودن کمیته‌های نما			
۶	عدم توجه به زمان‌بندی اجرا و امکانات و هزینه‌های موردنیاز قبل از شروع پروژه			سازندگان و مجریان
۶	عدم وجود ضمانت اجرایی			

نمودار شماره (۴): مدل مفهومی چالش‌های فرآیند نماهای شهری

بردن آگاهی طراحان و عموم مردم در راستای بهبود نماهای شهری قدمی مؤثر برداشت. فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری تهران شناسایی شده‌اند که سرمایه‌گذاران (مشاورین املاک، خریداران و مالکین) را شامل می‌شود، این دسته به علت داشتن بعد اقتصادی آخرین دسته از عوامل تأثیرگذار در

- سرمایه و منفعت شخصی می‌توانند بر فرآیند نماهای شهری تأثیرگذار باشند به همین علت عامل اقتصادی محسوب می‌شوند.
- همچنین با توجه به شناسایی عوامل انسانی اثرگذار و چالش‌های موجود در فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری، می‌توان از اقداماتی تشویق‌کننده و یا محدودکننده در این فرآیند استفاده نمود. در واقع این اقدامات می‌توانند مانند شالوده‌ای برای عوامل انسانی در مسیر نیل به فرآیند شکل‌گیری نماهای شهری مطلوب قلمداد شوند. بر اساس این مباحث مدل مفهومی چالش‌های فرآیند نماهای شهری را می‌توان به صورت نمودار ۴ ترسیم نمود.
- فهرست منابع**
- خاتمی، سید مهدی و بوجاری، پوریا. (۱۳۹۹). تحلیل چالش‌های نماهای شهری تهران در سده اخیر. فصلنامه علمی پژوهشی مدیریت شهری و روستایی (۵۸)، ۹۱-۱۱۱.
- ایمانی، نادیه و ظفرمندی، سوپل. (۱۳۹۶). مبادی سلیقه در معماری. باغ نظر، ۱۴(۵۳)، ۳۳-۴۰.
- ابویی، رضا و جعفری قوام آبادی، نسیم. (۱۳۹۳). نما، سیمای بافت تاریخی و منظر فضای عمومی در قوانین ملی، ضوابط و مقررات محلی و وظایف مدیریت شهری. نشریه علمی پژوهشی انجمن علمی معماری و شهرسازی ایران، (۸)، ۱-۱۶.
- فرجامی، امیر؛ شیوا، قباد؛ فروزانی، محمد ابراهیم؛ شهیر، محمد؛ فیلیپ روو و ژان فرانسوا تربیون. (۱۳۹۱). نمای شهری از آن کیست؟ مدیریت شهر یا ساکنان؟. هنر و معماری منظر، ۲۰.
- منصور، سید امیر. (۱۳۹۱). راهبردهایی برای مدیریت نماهای شهری. ویژه‌نامه منظر، شماره ۲۰، ۳۴-۳۹.
- علی‌پور، میثم. (۱۳۹۱). طرح انطباق شهری ساختمان: تکمیل فرآیند طراحی منظر شهری تا طراحی منظر ساختمان.
- منتخبی از مقالات اولین همایش ملی نمای ساختمان و سیمای شهر، چاپ اول، تهران: آذرخش. ۲۳۵-۲۴۳.
- ماجدی، حمید. (۱۳۹۱). طراحی انطباق شهری ساختمان‌ها گامی در جهت ارتقای نمای ساختمان و سیمای شهر. منتخبی از مقالات اولین همایش ملی نمای ساختمان و سیمای شهر، چاپ اول، تهران: آذرخش. ۲۶۷-۲۷۴.
- براتی، ناصر. (۱۳۸۵). چالش‌های رودرروی شهرسازی در ایران در آستانه قرن ۲۱، باغ نظر، ۳(۶)، ۵-۲۹.
- صادق زاده، سهیلا. (۱۳۹۸). سخن مدیرمسئول نشریه انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- صادق مالواجرد، فرزانه. (۱۳۹۸). گفتگوی اختصاصی انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- نژاد بهرام، زهرا. (۱۳۹۸). گفتگوی اختصاصی انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- عطا، علی. (۱۳۹۸). گفتگوی اختصاصی انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- موسوی، سید حمید. (۱۳۹۸). گفتگوی اختصاصی انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- نادری، سید مجید. (۱۳۹۸). گفتگوی اختصاصی انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- قادریان، مسعود. (۱۳۹۸). تأمل در باب هماهنگی. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- پندار، هادی. (۱۳۹۸). حضور پدیده‌ای به نام نما کشی. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- کرامتی، غزال. (۱۳۹۸). نما: صورت فضاهای شهر است یا پوسته جعبه‌های ساخته‌شده؟ انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- بوجاری، پوریا. (۱۳۹۸). گاه و بی‌گاهی قوانین نما در ایران. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- خاتمی، سید مهدی. (۱۳۹۸). چالش‌های رویه‌ای در طراحی نماهای شهری. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).

- صفوی، سید علی. (۱۳۹۸). سطح‌بندی مواجهه با چالش‌های طراحی نما و جداره‌های شهری. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- قاسمی اصفهانی، مروارید. (۱۳۹۸). مروری بر نوع نگاه و حمایت جامعه مدیریتی و حرفه‌ای از کمیته‌های نما. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- فاتحی، فرش‌شته. (۱۳۹۸). یادداشت انتقادی نقد کمپین؛ نما- هویت- شهر- ما. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- محمد زاده، اکرم؛ صفوی، سید علی و پور جعفر، محمدرضا. (۱۳۹۸). سازوکارهای عملیاتی برای اجرای برنامه‌های اصلاحات نما. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- سوری، الهام. (۱۳۹۸). ماجرای ضوابط نورپردازی نمای مسکونی. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- نظر پور، محمد. (۱۳۹۸). پشت شهرداری؛ گاهی یک نما گاهی یک فضا. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- محمودی، مهناز و افتخار زاده، ساناز. (۱۳۹۸). نما در معماری ایران از گذشته تاکنون. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- امینی لاری، سارا. (۱۳۹۸). جداره و موقعیت قرارگیری نما در آن. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- عابدی، محمدمهدی. (۱۳۹۸). لزوم آشنایی طراحان و اعضای کمیته‌های نما با کاراکتر فضاهای شهری منطقه. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۹۸). کمیته‌های نما بر سر دوراهی. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- رزاقی اصل، سینا. (۱۳۹۸). کمیته‌های نما: مروری بر برخی چالش‌ها و تجارب. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- استادی، مریم. (۱۳۹۸). هماهنگی جداره‌های شهری هم‌آهنگ با خواست همگانی. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- تاج‌بخش، مونا. (۱۳۹۸). کدام هدف، کدام مخاطب، کدام سند؟ انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- همتیان، فاطمه. (۱۳۹۸). بررسی اسناد فرادست توسعه شهری و ضوابط مربوطه بر سیما و منظر شهر تهران. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- ایران‌منش، نسیم. (۱۳۹۸). دل نوشته‌ای از مرور فعالیت در کمیته‌های نمای شهرداری تهران. انجمن طراحان شهری ایران، (۲).
- Moghtadernejad, S. (2018). A Multi-Criteria Approach To Design Of Building Façades, The Thesis Submitted To The Graduate And Postdoctoral Studies Office In Partial Fulfilment Of The Requirements Of The Degree Of Doctor Of Philosophy, Mcgill University, Department Of Civil Engineering And Applied Mechanics.
- Moghtadernejad, S. (2013). Design, Inspection, Maintenance, Life Cycle Performance And Integrity Of Building Facades, The Thesis Submitted To The Graduate And Postdoctoral Studies Office In Partial Fulfilment Of The Requirements Of The Degree Of Master Of Engineering (Thesis Option), Mcgill University, Department Of Civil Engineering And Applied Mechanics.

بررسی انعطاف‌پذیری فضاهای شهری در دوران همه‌گیری کووید-۱۹

میلااد دوستوندی^۱

دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران

مریم اکبری

کارشناسی ارشد برنامه ریزی شهری، دانشکده هنر و معماری، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران

کسری کتاب‌اللهی

دکتری شهرسازی، پژوهشگر دانشگاه پل تکنیک میلان، ایتالیا

فصلنامه پژوهش‌های مکانی فضایی، سال ششم، شماره سوم، پیاپی ۲۳، تابستان ۱۴۰۱، صص ۲۵ - ۴۴

چکیده

فضاهای شهری همواره نقطه عطف برنامه‌ریزی و اندیشه به شهر در نظر گرفته شده است. نقش این فضاها در دوره همه‌گیری، اهمیت دوچندانی یافت. تجربه دوره قرنطینه و همچنین رعایت فاصله‌گذاری اجتماعی از جمله مواردی بود که سبب بازاندیشی در مورد نحوه شکل‌دهی فضاهای شهری همسو با شرایط جدیدی بود که بیماری کووید-۱۹ و سویه‌های جدید آن، بر زیست شهروندان تحمیل نمود. لذا هدف اصلی پژوهش حاضر ارائه چارچوب جهت خلق فضاهای شهری تاب‌آور و انعطاف‌پذیر به اقتضای دوران بعد از همه‌گیری کووید، می‌باشد. این پژوهش علمی مروری بوده و براساس تناظر تجربیات و ادبیات سه مفهوم بنیادین "فضاهای شهری، تاب‌آوری و انعطاف‌پذیری و همچنین تأثیرات و تأثرات دوسویه فضاهای شهری و همه‌گیری کووید-۱۹" تکوین یافته است. لذا با تکیه بر پژوهش‌های انجام‌گرفته از ابتدای ظهور همه‌گیری، منابع انتخاب و مطالعات صورت پذیرفت. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که افزایش تاب‌آوری در فضاهای شهری از طریق تبیین رویکردهای کوتاه مدت، میان مدت و بلند مدت از طریق توجه توأمان به عوامل کالبدی و غیر کالبدی همچون مسائل اجتماعی، رفتاری، اقتصادی و غیره، امکان‌پذیر بوده و پیشنهادهایی در راستای تحقق این امر با توجه به شرایط زمینه‌ای کشور ایران پیشنهاد می‌گردد.

واژگان کلیدی: همه‌گیری، کووید-۱۹، انعطاف‌پذیری، فضای شهری، سلامت.

۱. نویسنده مسئول: milad.doostvandi@uok.ac.ir

ایجاد می‌کردند، به تعطیلی کشیده شدند؛ اما باید به این نکته توجه داشت که گرچه ممکن است به تعویق انداختن یا به تأخیر انداختن جشن‌ها و رویدادها به‌طور موقت امکان‌پذیر باشد اما در بسیاری از شرایط متوقف کردن مجامع و مراسمات مهم مذهبی یا فرهنگی به‌طور کلی غیرممکن خواهد بود چرا که در بسیاری از شهرها و فرهنگ‌ها، گردهمایی‌های بزرگ برای هویت، فرهنگ یا اقتصاد شهر بسیار مهم هستند. بسیاری از جشن‌های مذهبی و فرهنگی برای قرن‌ها جشن گرفته می‌شوند و از اختلالات بی‌شماری همچون خشکسالی، جنگ و ناآرامی جان سالم به در برده‌اند. پس در واقع پشت کردن به این فضاها، تصور ما از فضای عمومی به‌عنوان «آگورا»، در نقش فضاهای کنش مدنی را تضعیف می‌کند و تهدیدی برای محدود کردن فرصت‌ها برای گردهمایی است. فضاهای عمومی بزرگ، فضایی را برای سازماندهی و تشکیل گروه‌ها در اختیار شهروندان قرار داده است تا دورهم جمع شوند و مخالفت‌های سیاسی را در طول تاریخ بشریت بیان کنند. اکثر شهرها حداقل یک فضای بزرگ برای پذیرایی از اجتماعات بزرگ دارند. طراحان عمداً از قرار دادن نیمکت‌ها، فواره‌ها یا سایر زیرساخت‌های دائمی در میدان‌های بزرگ اجتناب می‌کنند تا امکان برگزاری این تجمعات فراهم شود، حتی اگر این امر به‌ندرت رخ دهد (Honey-Rosés et al, 2021). از سوی دیگر انسان به‌عنوان موجودی اجتماعی نمی‌تواند مدت زیادی را به دور از اجتماع سپری کند؛ از این رو، فضاهای باز شهری امکان حضور طولانی‌تر افراد در اجتماع و به دنبال آن بهبود شرایط روحی و جسمی شهروندان را فراهم می‌کنند (زندیه و مهدوی نژاد، ۱۴۰۱).

در این راستا، همه‌گیری فرصتی بی‌سابقه برای درک عملکرد طرح‌ها، برنامه‌ریزی‌های شهری در برابر

از اوایل سال ۲۰۲۰ میلادی، جهان در جریان بحرانی قرار گرفت که شاید تصور نمی‌رفت این‌گونه به یک پدیده جهانگیر تبدیل شود. کرونا یا کووید-۱۹ که از شهر ووهان چین پای به زندگی انسان‌ها گذاشت، به‌سرعت در سرزمینی به پهناوری کره زمین شیوع یافت. با همه‌گیری کرونا با چنین سرعت و شتابی، موجی از تحولات در ابعاد اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی ایجاد شد؛ به‌طوری‌که این پدیده از یک پدیده پزشکی به یک پدیده اجتماعی، اقتصادی و در پی آن شهر و شهرنشینی تبدیل شد. به تعبیر دیگر کرونا بر فضا و مکان در شهر تأثیر گذاشت و تغییراتی در آن ایجاد کرده است (قاسمی، ۱۳۹۹). پاندمی کرونا تصویر جدیدی از جهان را به نمایش گذاشت و واقعیت‌هایی را یادآور شده که بحران‌های پیشین کمتر به آن توجه داشتند؛ ویژگی‌هایی چون پاندمیک بودن بحران، ماندگاری طولانی، نامرئی بودن عامل بحران، تأثیرهای ژرف اقتصادی-اجتماعی و این مسئله که بحران‌ها یک واقعه نیستند بلکه روندی از ناآمادگی برای مواجهه پیشین و بازسازی پسین هستند (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹).

یک پیامد بالقوه آشکار کووید-۱۹ بیزاری عمومی نسبت به جمعیت زیاد است. از این روی با دستورات و توصیه‌های در خانه بمانیم، روش‌های انجام فعالیت‌های شهر همچون تحصیل، کار، خرید، اوقات فراغت و غیره تغییر کرده است (Leki'c Glavan et al, 2022). تمامی فعالیت‌هایی چون کنسرت‌ها، رویدادهای فرهنگی، رویدادهای ورزشی، مراسم، بازارها و اعتراضات سیاسی که همگی افراد زیادی را اغلب در میداين عمومی و میدان‌ها، گردهم می‌آورند و یک زندگی اجتماعی و فرهنگی پر جنب و جوش

بیماری‌های عفونی ایجاد کرده است که لزوم بازنگری در سیاست‌های شهری را طلب می‌کند که در صورت غفلت یا سهل‌انگاری می‌تواند تبعات غیرقابل جبرانی ایجاد کند (حیدری و همکاران، ۱۳۹۹). لذا این مسئله طرح می‌گردد که چگونه ممکن است در شرایطی همانند همه‌گیری کووید ۱۹ ضمن گذار از این بحران، شهرهای متعادل‌تر، سالم‌تر و سبزتر ساخت که فضاهای عمومی از ابعاد اصلی این مسئله است (Honey-Rosés et al, 2021)؛ در همین راستا چگونگی رفتارهای اجتماعی در فضاهای عمومی شهری (Samuelsson et al, 2020) و همچنین توانایی این فضاها برای تبدیل شدن به اهداف بهداشتی اضطراری از ویژگی‌های کلیدی یک شهر تاب‌آور است (Polko, 2010). جایی که مردم می‌توانند از فضاهای شهری لذت ببرند و معاشرت کنند و در عین حال از دستورالعمل‌های فاصله‌گذاری اجتماعی برای کاهش انتقال کووید-۱۹ پیروی نمایند (Samuelsson et al, 2020). در شرایط بحران بیماری کووید-۱۹، اهمیت تاب‌آوری از آن جهت است که فضاهای عمومی بتوانند تا حد امکان مقاومت و واکنش مثبتی به جریان شیوع بیماری داشته و ظرفیت بازیابی را در حین وجود معضل و پس از آن افزایش دهد (کاویانی و همکاران، ۱۴۰۰). از سوی دیگر با توجه به اینکه یکی از اصلی‌ترین مؤلفه‌های تاب‌آوری انعطاف‌پذیری است. در این مقاله سعی بر آن است تا به این مهم دست‌یابیم که چگونه می‌توان میزان انعطاف‌پذیری و به تبع آن تاب‌آوری فضاهای عمومی در دوران کرونا را افزایش دهیم و برای دوران پساکرونا نیز بتوانیم فضاهای عمومی زنده و به تبع زندگی شهری موفق‌تری داشته باشیم.

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌های متعددی در خصوص تاب‌آوری

شهری و فضاهای عمومی انجام شده است اما در خصوص تاب‌آوری و انعطاف‌پذیری فضاهای شهری و عمومی در دوران پاندمی پژوهش‌های زیادی نگرفته است. در ادامه به برخی از پژوهش‌های مرتبط اشاره خواهد شد.

Bherwani و همکارانش (۲۰۲۱) پس از دوران قرنطینه به دلیل نقش و اهمیت فضاهای باز و سبز شهری در جهت افزایش سلامت جامعه یک تحقیق و بررسی صورت گرفت. در این پژوهش که در قالب پرسشنامه طراحی و به دو صورت آنلاین و آفلاین در اختیار شهروندان قرار گرفت و مشخص شد که میزان بازدید و فعالیت مردم پس از قرنطینه در فضاهای باز و سبز افزایش یافته است. این فعالیت‌ها شامل پیاده‌روی، ورزش، دوچرخه‌سواری و ملاقات با دوستان بوده است. از سوی دیگر ارائه خدمات متعدد در فضاهای باز و سبز و تدوین مجدد برنامه‌ریزی شهری برای انطباق با رفتارها و نیازهای جدید ناشی از همه‌گیری کرونا به‌شدت لازم و ضروری است. Ravagnan و همکارانش (۲۰۲۲) در پژوهش خود به ارائه استراتژی بازسازی یکپارچه و چندمقیاسی با تمرکز بر فضاهای عمومی پرداخته‌اند تا در دوران همه‌گیری کرونا و فاصله‌گذاری‌های اجتماعی راهی برای بازسازی فضاهای عمومی بیابند. از این روی با انتخاب انگلستان به‌عنوان یک زمینه مطالعاتی کوشیدند تا با اتخاذ رویکرد برنامه‌ریزی مشارکتی مبتنی بر استراتژی فراگیر و پایدار، شبکه‌ای از فضاهای شهری تاب‌آور به وجود آورند. در واقع آنان ساخت فضاهای شهری انعطاف‌پذیر را خط مقدم تاب‌آوری شهری در برابر همه‌گیری کرونا دانسته‌اند.

Lopez و همکارانش (۲۰۲۱) در یک نظرسنجی آنلاین در مورد نحوه درک و استفاده مردم از

محلله‌های شهری به‌ویژه محلله‌های محروم به فضای سبز است که در دوران همه‌گیری کنونی از اهمیت بالایی برخوردار است.

مبانی نظری فضای شهری

فضای شهری همواره با تاریخ یک ملت در دوره‌های گوناگون به وجود می‌آید، شکل می‌گیرد و دگرگون می‌شود. این عنصر با فعالیت‌های مختلف فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی همراه بوده و همیشه با قلب تاریخ شهر می‌تپیده و سرگذشت شهر را رقم می‌زده است (خادمی، ۱۳۸۹: ۲۴). کاربرد فضای شهری، ایجاد آرامش، سرگرمی و محلی برای گردش، فراهم آوردن ارتباط و زمینه‌ی معاشرت و تردد است و موجب تسهیل روابط اجتماعی و پالایش ساخت اجتماعی می‌شود. فضای شهری فرآیند اجتماعی شدن افراد را تسهیل می‌کند و عرصه‌ی مهم اعمال هنجارها و موازین اجتماعی است، همچنین به تلطیف عواطف مشترک انسان‌ها یاری می‌رساند و واجد کیفیت انسانی - عاطفی است (نقی‌زاده، ۱۳۸۹: ۳۹). در یک نگاه مفهومی می‌توان فضای شهری را پدیده‌ای دانست سازمان یافته از اطلاعاتی که در صور مختلف فرم، عملکرد و معنا تجلی می‌یابد. بستر شکل‌گیری و ارتقای زندگی اجتماعی یک جامعه که بیانگر فرهنگ و شیوه شهرنشینی یک تمدن است. فضای شهری عینیتی است برخاسته از تلفیق روابط اجتماعی، در بستری کالبدی، در زمینه‌ای معنایی و در راستای عملکردهای مورد نیاز جمعی انسانی. از دیدگاه عملکردی نیز فضایی خارجی است که بین ساختمان‌ها جا خوش کرده است (ماجدی و همکاران، ۱۳۹۰) این فضاها با نمادهای شهر و سقف شهر تعریف می‌شوند (Chau, 2000; Paumier, 2004).

فضاهای سبز شهری در طول همه‌گیری کرونا در شهر نیویورک سؤالاتی مطرح کردند که نتایج نظرسنجی نشان می‌دهد که باز نگه‌داشتن فضاهای سبز شهری، شناخت نیازهای خاص جامعه و در نظر گرفتن سیاست‌هایی منسجم برای رفتارهای مرتبط با همه‌گیری بهترین شیوه برای مدیریت فضاهای باز در طول همه‌گیری هستند. Venter و همکارانش (۲۰۲۱) در پژوهشی که در اسلو انجام دادند، نشان دادند که پس از قرنطینه گرایش به سمت فضاهایی از جمله جنگل‌ها و مناطق حفاظت شده افزایش یافته است. در این پژوهش مشخص گردید که ایجاد فعالیت‌های تفریحی متنوع در فضاهای سبز شهری و زیرساخت‌های مربوطه همچون مسیرهای دوچرخه‌سواری و پیاده‌روی یک مکانیسم مهم برای مقابله با یک بیماری همه‌گیر جهانی بوده و در آینده نیز می‌تواند راهگشا باشد. Heo و همکارانش (۲۰۲۱) در پژوهشی که در کره به صورت نظرسنجی آنلاین انجام دادند دریافتند که در صورتی که فاصله فیزیکی کافی حفظ شود، فضاهای عمومی و باز می‌توانند به‌عنوان یک مکانیسم محافظتی برای سلامت روان عمل کنند. Liu و همکارانش (۲۰۲۱) در پژوهش خود عنوان کردند که در زمان همه‌گیری کرونا تقاضا برای استفاده از فضاهای سبز به دلیل در دسترس نبودن سایر فعالیت‌ها افزایش یافته و در این پژوهش توجه برنامه‌ریزان و طراحان شهری به پارک‌های کوچک تحت عنوان پارک‌های جیبی جلب شده است. مطالعات نشان می‌دهد که اندازه کوچک این پارک‌ها باعث می‌شود که راحت‌تر در بخش‌های خالی پراکنده در سراسر بافت شهری جای گیرند؛ بنابراین این فضاها می‌توانند منجر به بهبود سلامتی و انسجام اجتماعی ساکنین در محلله‌های شهری شوند. از مزیت‌های پارک‌های جیبی در بهبود دسترسی

می‌توان فضای شهری را به دو دسته فضای مردم‌گرا و فضای مردم‌گریز تقسیم نمود و بین آن‌ها تمایز قائل شد. فضای مردم‌گریز، فضای بازدارنده ارتباط اجتماعی بین مردم و فضای مردم‌گرا، تشویق‌کننده مکث و توقف در فضای شهر و ایجاد‌کننده تعامل اجتماعی بین شهروندان است (سروری، ۱۳۹۹). فضای شهری واقعیتی است که از ترکیب روابط اجتماعی در بستر زمینه تا عملکردهای مورد نیاز انسان حاصل می‌شود (ماجدی و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۶۳). در بین طبقه‌بندی‌های مختلف فضاهای شهری، فضای عمومی می‌تواند مؤثرترین منطقه شهری برای طراوت و پویایی باشد. این فضا، در واقع، بدون تبعیض جنسیتی، تعصبات قومی، تعصبات سنی، یا طرفداری مذهبی، اجتماعی یا اقتصادی، خدماتی را در اختیار همه اقشار جامعه قرار می‌دهد (Jacobs, 1993: 47). در جدول زیر خلاصه دیدگاه‌ها و تعاریف اندیشمندان در مورد فضاهای شهری آورده شده است. در بخشی از این دیدگاه‌ها تأکید بر کیفیت کالبدی فضاست و در برخی دیگر، فضای شهری به صورت فرآیندی اجتماعی-مکانی تعریف شده است که تمام ساختمان‌ها، اشیاء، فضاهای محیطی و شهری و نیز افراد، رویدادها و روابط میان آن‌ها را در برمی‌گیرد. عرصه‌های عمومی، پایه و بنیان دانش و حرفه طراحی شهری هستند و در پویایی محیط و حیات مدنی نقش بسیار مؤثری دارند. برای فضای عمومی شهری، تعاریف‌های مختلفی ارائه شده که به برخی از مهم‌ترین آن‌ها در زیر اشاره می‌شود. بر اساس فرهنگ انگلیسی آکسفورد واژه‌ی Public به معنای «کلی» و در اکثر معانی متضاد خصوصی است (مدنی‌پور، ۱۳۸۷: ۲۱۳). به ساده‌ترین بیان عرصه‌ی عمومی دربرگیرنده‌ی گروه‌های اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و ... است که از متن مردم و فعالیت‌های آن‌ها ریشه

گرفته است (خادمی، ۱۳۸۹: ۲۷). فضاهای عمومی شهری، نوعی عرصه همگانی و مکانی برای تبادل افکار، اندیشه‌ها و شکل‌گیری روابط اجتماعی هستند که افراد و گروه‌های مختلف اجتماعی در آن سهیم‌اند (کیانی و سالاری، ۱۳۹۰: ۲۷). در واقع، فضاهای عمومی، نیاز ذاتی شهروندان به برقراری روابط اجتماعی و ایجاد روابط چهره به چهره را در درون اجتماع و کالبد شهر فراهم می‌آورند (تیبالدز، ۱۳۸۳: ۱۵).

باید توجه داشت که تأثیر فضاهای عمومی بر عملکرد فضا باید از کیفیت مطلوبی برخوردار باشد. در مورد عملکرد فضای عمومی، لرد راجرز بیان می‌کند که این فضاها باید نقش مهمی به‌عنوان اتاق بیرونی برای استراحت و لذت بردن از تجربه شهری و فعالیت‌های مختلف مانند غذا خوردن در فضای باز و مکانی برای تفریح، پیاده‌روی و نشستن و رویدادهای سیاسی و مدنی ایفا کنند (Thompson, 2002).

فضاهای عمومی شهری با حضور انسان و فعالیت‌های اوست که معنا می‌یابند و بیشتر از آنکه نقش کالبدی داشته باشند، به دلیل ایجاد تعامل اجتماعی میان شهروندان، حائز اهمیت هستند (توسلی، ۱۳۸۶: ۳۱). طبق این تعاریف، سه شاخصه باز بودن، عمومی بودن و برقراری تعاملات اجتماعی در فضا را می‌توان سه شاخص ضروری و توأمان فضاهای عمومی شهری دانست (پورجعفر و محمودی نژاد، ۱۳۸۸: ۱۰۸).

فضای عمومی را می‌توان به دسته‌های زیر تقسیم نمود:

- فضاهای سبز: مانند پارک‌ها، پارک‌های محله‌ای، زمین‌های بازی، زمین‌های ورزشی، مناطق سبز تفریحی.
- فضاهای آبی: مانند آبراه‌ها، گذرگاه‌های کنار آب و رودخانه‌ها.

جدول شماره (۱): تعاریف اندیشمندان از فضای شهری در ایران و جهان

اندیشمندان	تعاریف و دیدگاه‌ها
کریر، لنگ	فضای شهری بدون تحمیل معیارهای زیباشناختی، فضای بین ساختمان‌ها و نیز قسمت‌هایی از فضای داخلی ساختمان‌ها را در برمی‌گیرد (کریر، ۱۳۸۶: ۱۵ و Lang, 1995).
زوکر	فضای شهری ساختاری است سازمان‌یافته، آراسته و منظم، به صورت کالبدی برای فعالیت‌های انسانی که بر قواعد معین و روشنی استوار است (توسلی، ۱۳۸۶: ۱۷).
کالن	فضای شهری مهم‌ترین مکان برای نمایش و اهمیت بخشیدن به رویدادها و واقعه‌های اجتماعی است (سلطانی و نامداریان، ۱۳۸۹: ۱۲۶).
ماتین	خیابان‌ها، بلوارها، میدان‌ها و پارک‌های شهری با نماهای ساختمان‌هایی که آن فضا را تعریف نموده‌اند، جزء فضای شهری و در گستره مطالعات طراحی شهری می‌داند (گلکار، ۱۳۷۸: ۳۵).
برونو زوی	جایی که خیابان‌ها، میدان‌ها، پارک‌ها، زمین‌های بازی همگی فضاهایی خالی و محدود شده‌اند یا طوری تعریف شده‌اند که فضایی محصور پدید آورند، این همان فضای شهری است (مدنی پور، ۱۳۸۷: ۱۰).
کولکوهن	فضای اجتماعی و فضای ساخته شده و مصنوع (مدنی پور، ۱۳۸۷: ۱۲).
کار	فضای شهری به عنوان بخشی از فضاهای باز عمومی، تبلور ماهیت زندگی جمعی هستند؛ یعنی جایی که شهروندان در آن حضور دارند و داستان زندگی جمعی در آن گشوده می‌شود (پاکزاد، ۱۳۹۱: ۸۱).
لینچ	فضای شهری یکی از عناصر بسیار مهم در خوانایی شهر است و خوانایی از نظر لینچ کلید درک رابطه‌ی شهروند و شهر است. در این فضا فرصت آن وجود دارد که برخی مرزهای اجتماعی شکسته شود و برخوردهای از پیش تعیین نشده به وقوع پیوندد و افراد در یک محیط اجتماعی جدید باهم اختلاط یابند (پاکزاد، ۱۳۹۱: ۸۱). وی معتقد است فضای شهری باید هویتی قابل درک، قابل شناسایی، واضح و نمایان داشته باشد، چراکه این ویژگی‌ها، در ایجاد حس مکان مؤثر هستند (تولایی، ۱۳۸۲: ۱۱۶).
ریچارد راجرز	فضای شهری شامل خیابان‌ها، میدان‌ها و سایر مسیرهایی است که دیگران حق عبور از آن‌ها دارند. فضاهایی که دسترسی به آن‌ها آزاد بوده و واسطه‌ای برای برقراری ارتباط با افراد جدید هستند نیز در این دسته جای می‌گیرد (Rogers, 2003: 118).
جین جیکوبز	فضای شهری موجب گسترش حس اعتماد و اطمینان گردیده و بر امنیت و کنترل اجتماعی می‌افزاید (نقی‌زاده، ۱۳۸۹: ۳۹).
لوییس مامفورد	فضای شهری به مشارکت و مسئولیت شهروندان میدان می‌دهد و توان خودگردانی و کنترل درونی انسان‌ها را افزایش می‌دهد. فضای شهری بیش از سایر فضاها می‌تواند آرامش و امنیت، نظم، همیاری و تعاون، تقویت عواطف و دانش همراه با زیبایی نمادین را برای رشد نیروهای بالقوه‌ی انسان و چهره‌ی انسانی بخشیدن به تمدن و فرهنگ، به وجود آورد (مامفورد، ۱۹۶۱).
کرمونا	نکته پایه‌ای در موفقیت فضای شهری، وجود یک بستر تبادل است؛ بدون حضور فعالیت‌های اقتصادی در سطوح گوناگون نمی‌توان فضای موفق شهری ایجاد کرد. از آنجا که تبادل فقط در فعالیت‌های تجاری خلاصه نمی‌شود، بایستی امکان ایجاد ارتباطات اجتماعی و فرهنگی را نیز فراهم آید (کارمونا و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۹۵).
جهانشاه پاکزاد	فضای شهری، چیزی نیست جز فضای زندگی روزمره‌ی شهروندان که هرروز به صورت آگاهانه یا ناآگاهانه آن را درک می‌کنند (صالحی، ۱۳۸۷: ۸۷).
مدنی پور	فضای شهری فضایی مادی است، با ابعاد اجتماعی و روان‌شناختی که شکل شهر، هندسه‌ی این فضا است (مدنی پور، ۱۳۸۷: ۱۳۰).
توسلی	فضای شهری جز لاینفک فضا و کالبد شهر، دارای مفهومی عمومی و اجتماعی است که اصطلاح «برای عموم» ویژگی ذاتی جنبه‌ی اجتماعی آن می‌باشد. وی میدان و خیابان را دو عنصر اساسی فضای شهری به شمار می‌آورد (توسلی، ۱۳۸۶: ۴ و ۸۷).

— فضاهای خاکستری: خیابان‌ها، میدان‌ها، مراکز شهر
 و خیابان‌های خرید (El Khateeb & Shawket, 2022).
 که از تأثیرگذارترین بخش‌های شهر بر پویایی و سرزندگی هستند. کیفیت فضاهای عمومی تحت تأثیر عملکردهای این فضا بوده و کیفیت بهتر و مطلوب‌تر

آن با ارائه بیشترین گزینه‌های ممکن به کاربران خود تضمین می‌شود (فلاح و همکاران، ۱۳۹۸).

در راستای ارتقای سطح فعالیتی فضای عمومی هفت کیفیت جهت خلق و توسعه فضاهای شهری مورد نیاز است که شامل ایمنی، آسایش، همه شمول بودن، جذاب بودن، تداوم داشتن، مدیریت کارآمد و انعطاف‌پذیر بودن است. به‌خوبی می‌توان دریافت که انعطاف‌پذیری در این میان از نقش کلیدی برخوردار است. نگاه نوین به فضاهای عمومی با رویکرد انعطاف‌پذیری، در پی تعریف و استفاده دوباره از فضا، شخصیت دادن به فضاهای باز، خلق فرصت‌های اجتماعی به حاشیه رانده شده، با توجه به محیط زیست و در چارچوب ساختارهای پویای شهری و شبکه‌های دسترسی در فضاهای شهری است (Thompson, 2002).

پاندمی کرونا و چالش‌های شهری

همه‌گیری بیماری کووید-۱۹ سبک زندگی انسان در شهرها را به‌طور اساسی تغییر داده است. به دلیل توانایی انتقال این ویروس از طریق تماس مستقیم و غیرمستقیم، کرونا به‌طور قابل توجهی بر شرایط اجتماعی، تجاری، فعالیت‌های صنعتی و شرایط بهداشتی جهان تأثیرگذار بوده است. برای کاهش شیوع این بیماری بسیاری از روش‌های جهانی و محلی توصیه شده که بر زندگی روزمره افراد جهان اثر گذاشت. در نتیجه بسیاری از کشورها به سمت اجرای پروتکل‌های سختگیرانه حرکت کردند و با چالش‌هایی در این زمینه نیز روبرو شدند. با دستورات و توصیه‌های «در خانه بمانیم»، روش‌های انجام فعالیت‌های شهر مانند تحصیل، کار، خرید یا اوقات فراغت تغییر کرد. قرنطینه‌های ناشی از همه‌گیری کووید-۱۹ تغییرات عمیقی در زندگی معمول شهری ایجاد کرد که این اقدامات یا در کل شهر یا در سطح محله اعمال

می‌شدند. برخی از کشورها نیز در راستای کاهش احتمال انتقال این عفونت از طریق فضاهای عمومی به اجرای دستورالعمل‌های فاصله‌گذاری اجتماعی و استفاده از ماسک برای ارتقای روابط اجتماعی و فرار از حبس خانگی پرداختند (Leki'c Glavan et al, 2022; Hassan & Megahed, 2021).

محدودیت‌های استفاده از فضای عمومی، قرنطینه و رعایت فاصله اجتماعی به‌عنوان بخشی از سیاست‌های اجرایی برای کاهش انتقال بیماری و محافظت از سلامت عمومی از اهمیت اساسی برخوردار گشت (Sandford, 2020). بسیاری از اجتماعات عمومی و رویدادهای فضای باز لغو یا به تعویق افتاد، یا تعداد شرکت‌کنندگان به‌طور قابل توجهی کاهش یافت. محدودیت‌هایی برای مناطق سبز/طبیعی شهری، سواحل، پارک‌ها و جنگل‌های شهری از محدود کردن تعداد بازدیدکنندگان تا بسته شدن کامل آن‌ها اعمال شد. اقدام آخر، به‌ویژه، با توجه به اینکه فضای سبز در حفاظت از سلامتی و کاهش استرس بستر مورد نیاز را فراهم می‌کند، جنگل‌های زیادی ایجاد کرد و مخالفت‌هایی را برانگیخت. فاصله‌گذاری اجتماعی به‌عنوان یک راهکار معرفی و در ابتدا فاصله ایمن ۲ متر تعیین شد، بعداً به ۱٫۵ متر کاهش یافت و طبق آخرین توصیه‌ها ۱ متر است. فعالیت‌ها، گردهمایی‌ها و تظاهرات مشترک لغو یا به تعویق افتاد. بازدید از گورستان کاهش یافت و همچنین تعداد افراد در تشییع جنازه محدود بود، یا ممنوعیت موقت مراسم تشییع جنازه وجود داشت. مدل کسب‌وکارها متحول شده مثلاً ساعات کاری کمتری شدند یا مراکز فعالیتی به تعداد کمتری از مشتریان خدمات می‌دادند. همچنین کافه‌ها و رستوران‌ها تأکید بیشتری بر غذاهای بیرون بر داشتند. ساختمان‌های عمومی همچون مدارس،

اما باید به این نکته توجه نمود که کووید-۱۹ اولین بیماری همه گیر ما نیست و این اولین باری نیست که برنامه ریزی و طراحی بر بهبود سلامت عمومی متمرکز شده است. جامعه جهانی به طور سنتی در تلاش بوده است تا راه هایی را برای غلبه بر بحران ها و چالش های پدید آمده در حوزه های مختلف تعامل بیابد. نمونه های متعددی از تاریخ معماری و شهرسازی این ادعا را تأیید می کند: از ترسیم مجدد ماتریس های فضایی شهرهایی مانند پاریس و آتن، از طریق معرفی مدل های جدید مسکن و سازماندهی بلوک های آپارتمانی پس از جنگ جهانی دوم تا توسعه و کاربرد اصول طراحی ساختمان ها و شهرها با کاهش اثرات منفی زیست محیطی بر محیط زیست در اواخر قرن بیستم (Öztek, 2021 & Karaka). همه گیری کرونا بر اهمیت فضاهای عمومی شهری افزوده و بر طراح شهرهای فعلی و اقدامات معماری و شهرسازی آینده اثرگذار می باشد؛ بنابراین برنامه ریزان این فرصت را دارند تا با ساخت و توسعه فضاهای باز انعطاف پذیرتر و جوامع شهری عادلانه تر کیفیت زندگی ساکنین را ارتقا دهند. چرا که این فضاها از عوامل مهم اجتماعی و اکولوژی در شهرها به خصوص مناطق پرتراکم جهان هستند که زمینه فعالیت های جسمی و نوآوری ذهنی را برای ساکنان فراهم آورده و سلامت اجتماعی و در حالت کلی سطح رفاه ساکنین را بهبود می بخشد.

تأثیر و تأثرات فضای عمومی در دوران کرونا

شهرها از فضاهای مختلفی تشکیل می شوند که هر کدام از آن ها برای حمایت و تسهیل برخی از فعالیت های فردی اجتماعی و ایجاد کار کردهایی که شهروندان به آن ها نیاز دارند، شکل می گیرند. با توجه به اینکه هر فعالیت به فضایی با ویژگی خاص نیاز دارد، در صورت عدم وجود فضای مناسب، کار کردها دچار اشکال می گردند و در

کتابخانه ها، ادارات، بازارهای سرپوشیده، مراکز خرید، سالن های ورزشی، موزه ها و سینماها، تئاترها و کلیساها و ... همگی به تعطیلی کشیده شدند (Janson, 2020; Yeo, 2021; & Magramo

بیمارستان ها یا مکان های عمومی به مراکز آزمایش و واکسیناسیون تبدیل شدند. در فضای باز شهری، تابلوها، علائم و تابلوهای اطلاعاتی برای شیوه های جدید استفاده از امکانات عمومی و فضا در زمان بیماری همه گیر نصب شد. کاهش ظرفیت وسایل حمل و نقل عمومی و اجتناب از ایجاد ازدحام جمعیت موجب تأثیر بر خیابان های شهری شد و به جز دوره اولیه همه گیری، تعداد عابران پیاده و دوچرخه سواران و وسایل نقلیه شخصی افزایش یافت و در راستای ترویج سفرهای پیاده و دوچرخه، برخی از شهرها طول مسیرهای دوچرخه سواری و پهنه های پیاده را افزایش دادند (Salas, 2020). در برخی مکان ها، جاده ها و پارکینگ های رو باز به طور غیررسمی به مناطقی برای عابران پیاده و دوچرخه سواران تبدیل شده اند تا جایگزین پارک های بسته شوند. به عنوان بخشی از اقدامات سازمان دهی شده در سطح محلی، خیابان ها و پارکینگ های شهر از ابتدای همه گیری برای ایجاد امکان بازی ایمن کودکان، ورزش، سرو غذا در فضای باز فعالیت های فرهنگی و مذهبی با نصب اعلانات آموزشی در خصوص کووید-۱۹ مورد استفاده قرار گرفتند (NACTO, 2021).

وضعیت اکولوژی شهرها به طور موقت بهبود یافت و بر میزان کیفیت هوا، آب های زیرزمینی و سطحی و حیات وحش افزوده شد و میزان سروصدای شهری و جزیره های گرمایی در شهرها رو به افول نهاد (Zambrano-Monserrate et al, 2020, Cheval et al, 2020).

نهایت، موجودیت شهر از جنبه‌های مختلف اجتماعی، فرهنگی و هویتی با اختلال روبه‌رو خواهد شد. فضای عمومی شهر را می‌توان عرصه‌ای دانست که داستان زندگی جمعی در آن‌ها روایت می‌گردد، لذا مکانی نه صرفاً کالبدی، بلکه عرصه تعاملات اجتماعی و مراودات شهروندی محسوب می‌شود. چنانکه به‌زعم بسیاری از اندیشمندان، فضاهای عمومی شهر، مؤلفه‌ای اساسی در بهبود و افزایش سرمایه اجتماعی در ساختار شهر به‌شمار می‌رود (حبیب و همکاران، ۱۳۹۱). به دلیل قرنطینه کووید-۱۹ به‌طور فزاینده‌ای، اهمیت فضاهای عمومی شهری برای ترویج رفتارهای اجتماعی افزایش یافته است. در حالی که فضاهای عمومی شهری، از جمله پارک‌ها، خیابان‌ها، میادین و مناطق عابر پیاده، می‌توانند میزبان عملکردهای پر جنب‌وجوش باشند که شخصیت شهرها و کیفیت زندگی را ارتقا می‌دهند (Hassan & Megahed, 2021).

انسان به‌عنوان موجودی اجتماعی نمی‌تواند مدت زیادی را به دور از اجتماع سپری کند در نتیجه قرار گرفتن افراد در فضاهای باز شهرها که ارتباطات آن‌ها را در کنار حفظ فاصله اجتماعی ممکن می‌کند، می‌تواند مثر و ثمر واقع شود. فضاهای باز شهری امکان حضور طولانی‌تر افراد در اجتماع و به دنبال آن بهبود شرایط روحی و جسمی شهروندان را فراهم می‌کنند. از جمله این فضاها می‌توان به بوستان‌ها و فضاهای سبز شهرها که به افراد اجازه حضور و لذت از طبیعت را می‌دهند و در بهبود سلامت آن‌ها کمک‌کننده هستند، اشاره کرد. پارک‌های شهری، به‌عنوان فضاهای باز بزرگ، می‌توانند یک محیط اجتماعی سبز را برای افراد فراهم کنند که برای انجام فعالیت‌های ایمن در فضاهای باز و آزاد در حین قرنطینه شهرها، به‌عنوان منطقه‌ای سالم برای حفظ سلامتی و کیفیت زندگی خوب استفاده شوند.

پارک‌های شهری فضا و فرصت‌هایی را برای فعالیت‌های مختلف در فضای باز فراهم کرده و اقشار مختلف مردم را برای انجام فعالیت‌های ورزشی تشویق می‌کنند. ارائه فضای باز و آزاد جهت گذران اوقات فراغت برای شهروندان در طی همه‌گیری، امن و رضایت‌بخش بوده و به آن‌ها امکان مراجعه منظم با تعداد دفعات بیشتر به این فضاها در کنار کاهش خطرات احتمالی و حفظ سلامت آن‌ها را می‌دهد؛ درعین حال باید توجه داشت در کنار اینکه فعالیت‌های فضای باز خطر عفونت را افزایش می‌دهند، انزوای طولانی مدت نیز ممکن است مشکلات سلامتی بیشتری را ایجاد نمایند. از این رو، ساکنان باید برای فعالیت‌های خارج از خانه وقت بگذارند، ماسک بزنند، حداقل ۲ متر از دیگران فاصله داشته و از بیش از ۱۵ دقیقه تماس مستقیم خودداری کنند (زندیه و مهدوی نژاد، ۱۴۰۱).

بسیاری از کارشناسان بر این باورند که اگرچه ما با اختراع واکسن‌ها و مراقبت‌های پزشکی بر کووید ۱۹ غلبه کردیم، اما این منافاتی ندارد که بیماری‌های عفونی دیگری وجود نداشته باشد. ویروس کرونا بر اهمیت طراحی شهرهایمان با اصول طراحی پایدار، مانند تشویق مردم به پیاده‌روی، دوچرخه‌سواری، انعطاف‌پذیری و تاب‌آوری و لذت‌بردن از فضاهای عمومی باز تأکید کرد. پیاده‌روها و مسیرهای دوچرخه سواری نیز جزئی از فضاهای باز شهری بوده که با عریض‌تر شدن شرایط حضور شهروندان باکیفیت بهتر و رعایت بیشتر فاصله اجتماعی میان آن‌ها ممکن خواهد شد، همچنین با طراحی و جایگذاری مناسب فضاهای مکث در شهرها می‌توان حضور شهروندان را در کنار حفظ سلامت آن‌ها در اجتماع امکان بخشید. شایان ذکر است که بسیاری از محققان اخیراً بر این باورند که مدل و استراتژی ۱۵ دقیقه‌ای می‌تواند به

شهرهای جهانی کمک کند تا با ارائه دسترسی برابر به مشاغل، خدمات و فضاهای باز برای همه، با همه‌گیری مقابله کنند. قبل از کووید-۱۹، جمعیتی که بیشتر تحت تأثیر عدم دسترسی به مناطق عمومی قرار می‌گرفتند، کودکان، سالمندان، شهروندان کم‌درآمد و معلولان بودند که به دلیل محدودیت ظرفیت حرکتی، محدودیت‌های مالی یا اتکا به دیگران بودند. در نتیجه، فضاهای باز شهری جایگزین مناسبی برای آن‌هاست (El Khateeb & Shawket, 2022).

تاب‌آوری و انعطاف‌پذیری فضاهای عمومی در دوران پاندمی

مفهوم تاب‌آوری از دهه ۱۹۷۰ با شروع کار هولینگ (۱۹۷۳)، به‌طور روزافزونی مورد بررسی و ارزیابی قرار گرفته است. از آن زمان تاکنون تاب‌آوری به‌وسیله رشته‌های متنوع علمی چون اقتصاد، علوم سیاسی، اجتماعی و برنامه‌ریزی مورد استفاده قرار گرفته و هر رشته نیز تعاریف خاصی را برای آن تدارک دیده است. واژه تاب‌آوری، اغلب به مفهوم بازگشت به گذشته به کار می‌رود که از ریشه لاتین Resilio به معنای برگشت به عقب گرفته شده است (Kelin et al, 2003). تاب‌آوری را می‌توان به توانایی جامع سیستم‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، ساختمان‌ها و سکونتگاه‌های آن‌ها و تحمل ایستادگی در برابر خطرهای به وجود آمده از تنش‌ها و فشارها تعریف کرد که بتواند به‌طور سریعی به عقب برگردد، تهدیدهای آتی را بپذیرد و با آن‌ها روبرو شود (Davis & Izadkhan, 2006).

تاب‌آوری بسته اینکه در چه زمینه‌ای مورد استفاده قرارگیرد معانی و تعاریف مختلفی را دارد. در مورد تاب‌آوری شهری نیز این مسئله کاملاً مشهود است. OECD شهرهای تاب‌آور را از طریق اقدامات سازماندهی شده در چهار بخش: اقتصاد، جامعه،

حکومت و محیط زیست تعریف می‌کند (OECD, 2016). یکی از تعاریف تاب‌آوری شهری تصریح می‌کند که «توانایی [یک منطقه شهری معین] برای آماده‌سازی، پاسخگویی و بازیابی از تهدیدات چند خطری مهم با حداقل آسیب به ایمنی و سلامت عمومی، اقتصاد و امنیت است» (Klein et al, 2003). مفهوم تاب‌آوری شهری بر اهمیت شهرهای امروزی، انعطاف‌پذیری، پاسخگو، سازگار و به هم پیوسته برای مقابله با شرایط در حال تغییر سریع در سطح جهانی تأکید می‌کند (Lazarević et al, 2017).

به‌طور کلی انعطاف‌پذیری را می‌توان یکی از ابزارهای تاب‌آوری در نظر گرفت و نمود عینی آن را می‌توان در فضاهای شهری مورد توجه قرار داد. واژه انعطاف‌پذیری برگرفته از اصطلاح لاتین "flexibilis" به معنی خمیده، منعطف و نرم و انعطاف‌پذیری در لغت به معنای قابلیت برای تغییرپذیری (Oxford Dictionaries, 2016)، انعطاف‌پذیری در لغتنامه معین نیز به معنی شایستگی هماهنگی با هر وضع و هر محیط (معین، ۱۳۸۷) و چیزی که خمیدگی و برگشتی‌پذیری دارد (دهخدا، ۱۳۷۷).

انعطاف‌پذیری توانایی سیستم برای درک تغییرات محیطی و واکنش سریع و کارآمد به آن‌ها است. در واقع انعطاف‌پذیری یک فضای شهری منجر به بهترین پاسخ و واکنش یک سیستم به تغییرات می‌شود (Pasmore, 1994: 4). در معماری و طراحی محیط منظور از انعطاف‌پذیری فضایی و سازماندهی فضایی انسان ساخت و تغییرات در آن برای دستیابی به شرایط، نیازها و کاربست‌های جدید است (عینی فر، ۱۳۸۲). فضاهای شهری باید پاسخگوی نیازهای متنوعی باشند که به‌واسطه شکل‌گیری شیوه‌های جدید زندگی، وجود فرهنگ‌ها و ارزش‌های متفاوت و تنوع در نگرش‌ها ایجاد می‌شوند (Thompson, 2002).

جدول شماره (۲): پیش شرط‌های لازم جهت دستیابی به فضاهای شهری انعطاف پذیر

مفهوم	معیار	بژوهشگر
دسترس پذیری براساس تعداد راه‌های بالقوه دسترسی به یک محیط	نفوذپذیری	بننتلی
دسترسی آسان به گزینه‌های پیشنهادی از فضا و جریان اعمال تجربه‌ها	تنوع	
قابل درک بودن سامان فضایی مکان و آنچه در آن می‌گذرد	خوانایی	
چند عملکردی فضای	تنوع پذیری	عینی‌فر
فصلی و روزانه جابجایی	تطبیق پذیری	
تفکیک و تجمیع	تغییرپذیری	
عملکردی عناصر چند از استفاده	تنوع	لینچ
آینده در احتمالی عملکردهای با کالبدی سیستم انطباق	تغییرپذیری	
توسعه شبکه ارتباطی	دسترس پذیری	
تنوع فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در بستر فضاهای عمومی	تنوع	کرمونا
عملکردهای متفاوتی را در برابر تغییرات در آن گنجانده و با شرایط جدید تطبیق دهد.	تبدیل پذیری	پنا و پارشال
در طراحی فضاهای شهری قابل توسعه، ویژگی توسعه‌پذیری سعی در نظر گرفتن تغییرات فضای باز در فضاهای شهری است که منجر به گسترش آن بر اساس عملکرد، ساختار و فضا می‌شود و از این رو به شهروندان کمک می‌کند تا انتخاب بیشتری داشته باشند. گسترش فضای شهری به صورت افقی و عمودی قابل انجام است.	بسط‌پذیری	

را در فضای شهری ایجاد کنند و بیشتر امور روزمره مردم و کیفیت فعالیت‌های آنان تحت تأثیر این مقیاس انعطاف پذیری است. این مقیاس بیشتر به نحوه توجه طراح به زیرساخت‌ها، مصالح، شیوه ساخت و ... است (Bentley, 2003; Israelsson & Hansson, 2009). در شرایط بحران بیماری کووید-۱۹، اهمیت تاب‌آوری و انعطاف‌پذیری از آن جهت است که فضاهای عمومی بتوانند تا حد امکان مقاومت و واکنش مثبتی به جریان شیوع بیماری داشته و ظرفیت بازبایی را در حین وجود معضل و پس از آن افزایش دهد (کاوایی و همکاران، ۱۴۰۰). بحران کووید-۱۹ بحث‌های بسیاری را برانگیخت و سؤالات زیادی را در مورد توسعه بیشتر، شکل دادن و استفاده از محیط شهری ایجاد کرد. نیاز اساسی انسان به دیگران و طبیعت توسط همه‌گیری کرونا به شدت به چالش کشیده شده است. به جز دوران

انعطاف‌پذیری در حوزه شهرسازی در دو مقیاس کلان و خرد قابل طرح است. انعطاف‌پذیری در مقیاس کلان به‌عنوان توانایی فضای شهری در ارائه گزینه‌های مختلف تعریف می‌شود. این سطح از انعطاف‌پذیری برای اکثریت قابل لمس نبوده و به صورت غیرمستقیم قدرت انتخاب عمومی کاربران در طولانی مدت را افزایش می‌دهد (Bentley, 2003). این سطح از انعطاف‌پذیری مجموعه‌ای از راهبردهای طراحی و برنامه‌ریزی برای مواجهه با مشکلات در فرآیند طراحی است. انعطاف‌پذیری در طراحی نیز تغییر در فعالیت‌هاست برای دستیابی به عملکرد و کاربری جدید (افهمی و علیزاده، ۱۳۹۲). در سطح انعطاف‌پذیری در مقیاس خرد (فضای شهری)، انعطاف‌پذیری در عناصر و اجزای کالبدی و عملکرد فضای شهری تعریف می‌شود که قادر هستند طیف گسترده‌ای از انتخاب‌های عملکردی

که تعداد بیماران از ظرفیت بیمارستان‌ها فراتر رفته است نقش تعیین کننده‌ای در برپایی بیمارستان‌های موقت دارند و در شهرهایی که فضاهای سبز و باز حائل در اطراف بیمارستان‌ها تعریف شده است، مدیریت و رسیدگی به بیماران به مراتب آسان‌تر خواهد بود (زندیه، مهدوی نژاد، ۱۴۰۱).

یک چالش ویژه در (دوباره) طراحی فضاهای باز مشترک مقاوم در برابر بیماری‌های عفونی عظیم، تعیین ظرفیت آن‌ها، به‌عنوان مثال، تعریف تعداد ایمن کاربران در یک زمان معین و اندازه است (Afrin et al., 2021). یکی از اقدامات برای افزایش میزان ظرفیت فضاهای سبز، افزایش تعداد ایجاد بام سبز است که مداخلات ذکر شده باید مطابق با شرایط ریزاقلیمی (حرکت هوا و باد، دما، قرار گرفتن در معرض مستقیم نور خورشید، رطوبت و غیره) انجام شود (Dietz et al., 2020). اولویت دادن به عابرین پیاده و دوچرخه‌سواران گام دیگری در جهت بهبود عمومی کیفیت زندگی در شهرها است (Eltarabily & Elghezanwy, 2020). همچنین راهکارهایی در طراحی فضای باز شهری که منجر به افزایش سطح ایمنی بدن می‌گردد. عبارت است از: طراح فضاها باهدف افزایش میزان دریافت مستقیم نور خورشید؛ افزایش سطوح باز و امکان دریافت نور توسط بدن با رعایت پروتکل‌ها و هنجارهای اجتماعی؛ بهبود فضاها به‌منظور تحرک فیزیکی، افزایش میزان فعالیت بدنی که منجر به بهبود سیستم گردش خون، ظرفیت تنفسی ریه‌ها و درنهایت افزایش مقاومت بدن و تقویت سیستم ایمنی می‌گردد (دارابی و همکاران، ۱۴۰۰). در جدول زیر عوامل مؤثر کالبدی رفتاری فضاهای عمومی متأثر از کووید-۱۹ آورده شده است. با انعطاف‌پذیری مکان‌های عمومی معاصر، می‌توان آن‌ها را به سایر عملکردهای موقت ضروری تبدیل

قرنطینه شهروندان در سراسر جهان نسبت به قبل از همه‌گیری زمان بیشتری را در خارج از منزل سپری می‌کنند و این امر بر اهمیت فضاهای باز افزوده است. مکان‌های باز هم از نظر ویژگی‌های فیزیکی-فضایی و هم از نظر محتوایی دستخوش دگرگونی خواهند شد زیرا همه‌گیری ضعف‌های فعلی آن‌ها را مانند مساحت ناکافی، توزیع و دسترسی نابرابر به فضاهای سبز را آشکار کرده است (Leki'c Glavan et al, 2022).

در زمان شیوع بیماری‌های فراگیر، کلید کنترل اپیدمی، کنترل جمعیت، به‌ویژه محدود کردن آلوده‌شده‌ها در مکان‌های عمومی است. تا پیش از کشف درمان، تنها حفظ فاصله اجتماعی که آن هم رابطه مستقیمی با کمیت و کیفیت معماری خانه‌ها و فضاهای شخصی، ساختار محله‌ها، فضاهای عمومی شهری، زیرساخت‌های شهری و فضاهای بهداشتی و درمانی دارد. مهم‌ترین عوامل معماری و شهرسازی تأثیرگذار در تاب‌آوری شهرها در مقابل شیوع ویروس کرونا ساختمان‌ها، فضای باز شهری و تراکم جمعیت است. تراکم جمعیت در ترکیب با عامل فرم‌شهر می‌تواند نقش تعیین کننده در این زمینه داشته باشد. نگاهی به شهرها و کلان‌شهرهای امروزی نشان از اولویت یافتن توده بر فضا دارد که این امر کاهش فضاهای سبز و باز که نقش تعیین کننده‌ای در سیرکولاسیون و جریان یافتن هوا در بین برج‌ها و آسمان خراش‌ها و تهویه طبیعی هوای شهرها دارد را به دنبال داشته است. حتی عاملی به‌ظاهر کم‌ارزش نظیر عرض پیاده‌روها نقش تعیین کننده‌ای در پاندمی‌ها دارد. چراکه عرض کمتر پیاده‌رو مانعی است برای حفظ فاصله ایمنی افراد از یکدیگر و فشردگی جمعیت بیشتر در مساحت کمتر که ریسک آلودگی تعداد بیشتری از عابران را به دنبال دارد. همچنین وجود فضاهای باز کافی در شهرهایی

جدول شماره (۳): عوامل مؤثر کالبدی- رفتاری فضاهای عمومی متأثر از کووید-۱۹

عوامل	متغیرها	اقدامات مؤثر بر فضای عمومی	نظریه پرداز
کالبدی	دسترسی	ساخت مسیرهای فرعی برای عابران پیاده و دوچرخه‌سواران در مسیرهای طولانی تر انتقال عبور و مرور و پارکینگ وسایل نقلیه به خارج از محدوده‌های همسایگی تفکیک ورود و خروج عابران ایجاد گردش حرکتی یک طرفه برای بهبود مدیریت مکان‌های عمومی پرجمعیت	Honey-Roses, 2020 Cheshmehzangi, 2020
	مقیاس	وسیع تر کردن پیاده‌روها و مسیرهای عبور و مرور برای ایجاد فاصله بیشتر	Barbarossa, 2020
	عناصر و موانع هشاردهنده	استفاده از خطوط دایره‌ای با فاصله ۰,۲ متری در قسمت ورودی مغازه‌ها و فروشگاه‌ها استفاده از رنگ و تصویر روی سطوح (کف و دیوار) موانع فیزیکی در توقفگاه‌ها	Honey-Roses, 2020
رفتاری	مرزبندی	ممانعت از ورود غریبه‌ها به سوپر بلوک‌ها توسط مسیرهای حمل‌ونقل پیاده‌روهای منتهی به مغازه‌ها به وسیله رنگ مشخص یا عناصر دیگر مشخص شوند. ایجاد مرزهای مشخص محلی و یا همسایگی (سوپر بلوک‌ها) و جایگزینی مسیر حمل‌ونقل مستقل برای تسهیل دسترسی به امکانات داخل محدوده	Honey-Roses, 2020
	کاهش آلودگی محیطی (در هوا و سطوح)	کاهش ترافیک خودروها، اختصاص بخشی از خیابان‌ها به مسیرهای دوچرخه و عابران پیش‌بینی فضاهای آزاد برای تحرک و فعالیت‌های فیزیکی انفرادی تغییر جنس سطوح صیقلی - یا جذب‌کننده آب و رطوبت یا ضدآب کردن آن‌ها فراهم کردن زباله‌دان‌های مخصوص وسایل بهداشت شخصی و ایستگاه‌های شستشوی دست گسترش فضاهای سبز	Freeman & Eykelbosh, 2020 Verma, 2020 McCunn, 2020
رفتاری	نظم و نظارت	ایجاد صف‌های منظم و بافاصله‌های بیشتر برای ورودی مغازه‌ها و اداره‌ها کنترل سلامت افراد در فضاهای عمومی	Freeman & Eykelbosh, 2020
	فعالیت‌های اجتماعی و انفرادی	خرید آنلاین حضور در فضای عمومی جهت رفع نیازهای مختلف از جمله خرید کردن با حفظ فواصل اختصاص فضایی مستقل و مشخص برای فروشندگان خیابانی فعالیت‌های رسمی و غیررسمی فضاهایی مستقل با حفظ حریم لازم پیش‌بینی و تولید شود. کاهش تعامل اجتماعی در فضاهای کوچک و مسیرهای باریک و یا حذف این فضاها شخصی‌سازی خدمات عمومی تفریحات در فضاهای باز و ورزش‌های انفرادی مانند یوگا	Freeman & Eykelbosh, 2020 Verma, 2020

داده و تغییرات دیجیتال را تسریع می‌کند. انتخاب‌های سبک زندگی جایگزین که در طول قرنطینه مورد توجه قرار گرفته‌اند عبارت‌اند از: افزایش استفاده از بانکداری اینترنتی، کار از راه‌دور (کار از خانه)، کلاس‌های آنلاین، خرید آنلاین و استفاده از کیوسک‌ها. انتقال از یک تمدن آفلاین به یک تمدن دیجیتالی درست روبروی ماسک این تغییرات بر شکل شهرهای ما و در نتیجه فضاهای باز آن تأثیر می‌گذارد. در جدول بر واکنش مؤثر شهرها در فضاهای عمومی برای همه‌گیری کرونا آورده شده است.

کرد یا از آن‌ها برای حمایت از بخش‌های ضروری استفاده کرد. چنین رویکرد دگرگون‌کننده یا تدبیری می‌تواند یک مکان عمومی را به محل توزیع غذا، یا برای استفاده‌های بالقوه دیگر، مانند پشتیبانی پزشکی، خدمات اورژانسی، تولید و عرضه، خدمات مراقبت‌های بهداشتی موقت و غیره تبدیل کند. از این طریق می‌توان مکان‌های عمومی خالی را به گره‌های حمایتی مؤثر و پویا در شهر تبدیل کرد تا پویایی مکان‌های عمومی فراموش نشود (Cheshmehzangi, 2020). همچنین فناوری‌های دیجیتال متنوع روش زندگی ما را تغییر

جدول شماره (۴): واکنش مؤثر شهرها در فضاهای عمومی برای همه‌گیری کرونا
(منبع: برگرفته از El Khateeb & Shawket, 2022)

ایجاد فرصت‌های استراحت و ورزش ایجاد فضاهایی برای افراد مناطق محروم	ارائه خدمات ثانویه و موقت، سازگار، چند منظوره	مداخلات کوتاه مدت
ایجاد فضاهای پیاده روی ایمن جذب سرمایه بیشتر با یکپارچه سازی فضاها به حداقل رساندن اثرات گلخانه‌ای	ایجاد فضاهای عمومی یکپارچه و متصل	
جهت ایجاد فاصله مناسب میان کاربران افزایش تحرک فعال در فضا	افزایش مساحت فضاهای سبز	
چند وجهی بودن، همه کاری و دائماً در حال تغییر و هماهنگی با نیازها	انعطاف‌پذیری در عملکردها	
ارائه خدمات حیاتی در فضاهای عمومی برای گروه‌های حاشیه‌نشین به‌ویژه در زمان همه‌گیری	ارائه خدمات و امکانات ضروری	
فراهم کردن فواصل ایمن و تجهیزات حفاظتی برای فروشندگان در فضاهای عمومی و خیابان‌ها	فضاهای عمومی برای امرار معاش	
استفاده از فضاهای عمومی به‌عنوان مکان ارائه اطلاعات ایجاد بستر تبادل نظر برای گفتگو در خصوص شیوه‌های جلوگیری از شیوع بیماری همه‌گیر	فضاهای عمومی بستر اطلاع رسانی‌ها	
تنوع در فعالیت‌ها همچون آهنربایی جاذب جمعیت به فضاهای عمومی حتی در دوران همه‌گیری	ایجاد تنوع در فعالیت‌های فضاهای عمومی	
ایجاد حس امنیت برای مردم ایجاد حس تعلق و شادی	ایجاد معنای مثبت برای کاربران	
طراحی سازگار برای تنظیم روابط بین انسان، فضا و فعالیت	ایجاد مداخلات متوسط	
توزیع مساوی فضاهای عمومی در سطح شهر ایجاد شبکه‌ای از مسیرهای دوچرخه‌سواری، تجمع و پیاده‌روی انعطاف‌پذیری فضا از طریق ایجاد نواحی چند عملکردی افزایش رفاه و کمک به رشد مناطق محروم	توزیع عادلانه فضاهای عمومی در سطح شهر	تیم‌های بلندمدت و مداخلات خاصه
ایجاد محلات فشرده ۱۵ دقیقه‌ای تضمین سلامت اجتماعی در محلات با دستیابی به توزیع عادلانه خدمات حیاتی، خیابان‌ها و مناطق باز عمومی در سراسر جامعه	ایجاد محله‌های خودکفا	
تقویت جنبه‌های اجتماعی و ارتباطی در فضاهای باز عمومی	تاب‌آوری اجتماعی	
برنامه‌ریزی و توزیع مناطق سبز شهری به شیوه‌ای پاسخگو تغییر عملکردی فضا در جهت پاسخگویی به تغییرات در آینده	انعطاف‌پذیری در طراحی فضاهای سبز	
افزایش دلپذیری و دارایی بیشتر از طریق فضاهای سبز افزایش رفاه ساکنین و بازدید کنندگان از فضاهای سبز	شفافیت در اهداف برنامه‌ریزی فضاهای سبز	
استفاده از بافت پیرامون به‌جای استفاده از چارچوب حاکمیت‌ها در جهت سودبری ذی‌نفعان شهری/ محلی	استفاده از چارچوب برنامه‌ریزی شهری/ محلی	
تأثیر بر رفاه و سلامت روانی ساکنین مزایای متعدد محیطی و اجتماعی پروژه‌های سبز شهری	نقش عناصر سبز در تأثیرگذاری بر سلامت عمومی و سرمایه گذاری اجتماعی	

ایجاد فضاهای شهری سالم در عصر همه گیری کرونا

رویکرد کوتاه مدت

تأثیر ملموس

تأثیر فکری

فضاهای عمومی دارای مهمی در دوران همه گیری هستند

انخاذ فعالیت های مختلف / چند کارکردی

بستری برای کسب درآمد

ارائه خدمات

فضاهای عمومی با اتصالات مناسب

گسترش فضاهای عمومی

فضاهای عمومی دارای مهمی در دوران همه گیری هستند

احساس امنیت

مداخله بین مردم با فضا و مردم با مردم

توجه به یک پلتفرم آگاهی دهنده

فراهم نمودن اطلاعات در دسترس و ضفاف در فضاهای عمومی
فراهم نمودن امکانات سرویس بهداشتی تمیز
فراهم نمودن نقاط تقسیم آب
فراهم نمودن محصولات پاک کننده مناسب که میتواند به افراد فقیر و بی خانمان کم کند که از خود مراقبت کنند
فضاهای عمومی باید چند عملکردی، انعطاف پذیر باشند و پیوسته با موقعیت سازگار شوند
توسعه خیابانها برای تحرک فعال به نظر می رسد که یک معیار تاثیرگذار برای فاصله گذاری فیزیکی موثر می باشد.
اختصاص دادن مساحت بیشتر به فضاهای عمومی برای ایجاد شهرهای تاب آورتر
سرمایه گذاری در سبز کردن شهر که در زمینه کاهش تولید گازهای گلخانه ای و افزایش کیفیت هوا نتیجه می دهد.
فراهم کردن فرصتهای برایتفریحات و ورزش برای جوامع فقیر حمایت از تحرک جایگزین
ایجاد سریع تسهیلات موقت و ثانویه

استفاده از فضاها برای اجرای گنجهها برای جلوگیری از گسترش بیماری همه گیر
فراهم کردن فاصله کافی در فضا برای فروشندگان از یکدیگر تا به کسب درآمد ادامه دهند.
تغییر کاربری خیابان برای گسترش پیاده روها برای تسهیل ایمنی هنگام راه رفتن
تخصیص مجدد دالمنی فضای جاده از خودروها به فضای بیشتر برای حرکت ایمن مردم

رویکرد میان مدت و بلند مدت

تأثیر اجتماعی

تأثیر تساوی حقوق

تأثیر سبک زندگی

تأثیر فنی

در نظر گرفتن پروژههای فضای سبز به عنوان یک سرمایه گذاری اجتماعی و بهداشت عمومی

ایجاد تاب آوری اجتماعی

توزیع فضاهای عمومی به طور عادلانه در تمام مقیاس ها

برنامه ریزی برای ایجاد واحدهای همسایگی خودکفا

طراحی، مواد مورد استفاده و مدیریت فضای عمومی

اهداف روشن برنامه ریزی سبز

طراحی، مواد مورد استفاده و مدیریت فضای عمومی

فراهم نمودن فضا برای فروشندگان خیابانی
ارتقای پیاده روی و دوچرخه سواری از طریق شبکه ای از خیابانها توجه به بالکن ها در ارتباط با خیابانها و دیگر عناصر اجتماعی سرمایه گذاری روی مناطق سبز برای ایجاد زندگی اجتماعی

سرمایه گذاری روی مناطق سبز برای ایجاد فضاهای سالم حکومتها باید مطمئن شوند که فضاهای سبز به خوبی توزیع شده اند

سرمایه گذاری روی مناطق سبز برای ایجاد فضاهای سالم توزیع عادلانه خدمات ضروری، خیابانها و فضای عمومی

پیاده روهای عربض تر برای ایجاد فاصله گذاری شخصی طراحی های انعطاف پذیر برای ایجاد تنظیمات عملکردی کاربری واضح برای مناطق سبز فضاهای سبز شهری باید طوری طراحی شوند که با نیازهای آینده تا حد امکان منطبق گردند.
انتخاب مواد مصرفی که بتوانند مکررا و به راحتی تمیز شوند

تصویر شماره (۱): ایجاد فضاهای شهری تاب آور در عصر همه گیری کرونا

(منبع: برگرفته از El Khateeb & Shawket, 2022)

نتیجه‌گیری

بروز همه‌گیری کووید-۱۹، ضرورت بازاندیشی به مفهوم زیست در شهرها را مورد توجه قرار داد. یکی از این موارد، تشدید اهمیت حوزه طراحی و برنامه‌ریزی شهرها است که مورد توجه قرار می‌گیرد؛ بنابراین به جهت زیست سالم در دوره همه‌گیری و پس از آن، نه تنها حوزه پزشکی، بلکه حوزه‌های مرتبط با محیط، فضا و مکان همچون شهرسازی، در اولویت قرار می‌گیرد. در ادبیات شهرسازی، در دهه‌های گذشته، سخن بسیار از تاب‌آوری، انعطاف‌پذیری، تطبیق‌پذیری و غیر رفته است. در این پژوهش با تمرکز بر فضاهای شهری به‌عنوان "طرف اصلی شکل‌دهنده زیست اجتماعی شهروندان و همچنین مرور مطالعات انجام گرفته در قالب عوامل کالبدی و رفتاری، در زمینه تاب‌آوری و انعطاف‌پذیری شهری، در نهایت پیشنهاداتی در جهت خلق فضاهای شهری تاب‌آور در دوران همه‌گیری و پس از آن با رویکرد کوتاه‌مدت، میان‌مدت و بلندمدت، پیشنهاد می‌گردد (تصویر شماره ۱).

فهرست منابع

— افهمی، رضا و مصطفی، علیزاده. (۱۳۹۱) زیبایی‌شناسی فضاهای انعطاف‌پذیر، کتاب ماه هنر، ۱۷۳، ۵۶-۶۳.

— پاکزاد، جهان‌شاه. (۱۳۹۱)، مبانی نظری و فرآیند طراحی شهری، چاپ پنجم، تهران: انتشارات شهیدی.

— پورجعفر، محمدرضا، محمودی‌نژاد، هادی. (۱۳۸۸)، طراحی شهری و سرمایه اجتماعی در فضای شهری، چاپ اول، تهران: نشر هله.

— توسلی، محمود، بنیادی، ناصر. (۱۳۸۶)، طراحی فضای شهری؛ فضاهای شهری و جایگاه آن‌ها در زندگی و سیمای شهری، چاپ دوم، تهران: انتشارات شهیدی.

— تولایی، نوین (۱۳۸۲)، «فضای شهری و روابط اجتماعی-فرهنگی»، فصلنامه پژوهش فرهنگی، ۵، ۱۰۹-۱۴۰.

— تیبالدز، فرانسیس (۱۳۸۳)، «شهرسازی شهروندگرا؛ ارتقای عرصه‌های همگانی در شهرها و محیط‌های شهری»، ترجمه محمد احمدی‌نژاد، چاپ اول، اصفهان: نشر خاک.

— حبیب، فرخ؛ نادری، سید مجید؛ جهانشاهلو، لعلا؛ فروزان‌گهر، حمیده. (۱۳۹۱)، سنجش چارچوب ارزیابی سرمایه اجتماعی در ساختار شهر با تأکید بر نقش فضاهای عمومی (مطالعه موردی: شهر تهران)، فصلنامه هویت شهر.

— حیدری، محمد تقی، رسولی، محمد و سعید پور، شراره. (۱۳۹۹)، تبیین تاب‌آوری شهرها در برابر بیماری‌های عفونی (کووید-۱۹) (مطالعه موردی: شهر زنجان)، نشریه آمایش محیط، ۵۶، ۱۲۷-۱۵۲.

— خادمی، مسعود، علی‌پور، روجا، امیرخانی، آریین و لیلیان، محمدرضا. (۱۳۸۹)، مطلوبیت خیابان‌های شهری؛ نگرشی نو بر کیفیت فضایی و خوانایی خیابان‌های شهری، چاپ اول، تهران: انتشارات هله.

— دارابی، حسن، آشتیانی، ریحانه، رضایی‌انور، منا و فارسی‌زاده، ندا. (۱۴۰۰)، واکاوی ارتباط میان فضاهای باز شهری و همه‌گیری بیماری کووید-۱۹، فصلنامه دانش پیشگیری و مدیریت بحران، ۱۱ (۲).

— دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷)، لغت نامه. تهران: دانشگاه تهران.

— زندیه، مهدی، مهدوی‌نژاد، محمد جواد. (۱۴۰۱)، پاسکرونا درسبای از تأثیر کووید-۱۹ بر حضور سالمندان در فضاهای باز جمعی، نشریه نقش جهان، ۱۲ (۲).

— سروری، هادی (۱۳۹۹)، ارزیابی مؤلفه‌های انعطاف‌پذیری فضاهای شهری در مشهد، پژوهشنامه خراسان بزرگ، ۳۸.

— سلطانی، علی و نامداریان، احمدعلی. (۱۳۸۹)، بررسی تأثیر نیروهای مختلف در شکل‌گیری فضای شهری، هویت شهر، ۵ (۷)، ۱۲۳-۱۳۰.

— صالحی، اسماعیل. (۱۳۸۷)، ویژگی‌های محیطی

- فضاهاى شهري امن، چاپ اول، تهران: نشر مركز مطالعات و تحقيقات شهرسازى و معماری.
- فلاح، مسعود، مسعود، محمد، بنیادی، ناصر، قلعه‌نویی، محمود. (۱۳۹۸)، تبیین شاخص‌های فضای شهری انعطاف پذیر در شهرهای ساحلی با بهره‌گیری از مدل دلفی (مطالعه موردی شهرهای رامسر و بابلسر)، فصلنامه علمی پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۲ (۱)، ۷۴۱-۷۶۳.
- قاسمی، ایرج. (۱۳۹۹)، پیامدهای کرونا بر شهر و شهرسازی آینده، نشریه ارزیابی تأثیرات اجتماعی، ۲، ۲۲۷-۲۵۳.
- کاویانی، الهام، افزلیان، خسرو، صحاف، محمد خسرو، سیدالحسینی، سید مسلم (۱۴۰۰)، تأثیر همه‌گیری کووید-۱۹ بر ویژگی‌های کالبدی-رفتاری فضاهاى عمومی (مطالعه موردی: شهر مشهد)، فصلنامه شهر پایدار، ۴ (۴)، ۱۵-۱.
- کرمانا، متیو، تیم، اک، تنروتیستدل، استیون. (۱۳۸۸)، مکان‌های عمومی، فضاهاى شهری: ابعاد گوناگون طراحی شهری، ترجمه قرایی، شکوهی، اهری و صالحی، چاپ اول، تهران: انتشارات دانشگاه هنر.
- کیانی، اکبر، سالاری سردری، فرضعلی. (۱۳۹۰)، بررسی و ارزیابی اولویت‌های منظر فضاهاى عمومی شهر عسلویه با استفاده از مدل ANP، باغ نظر، ۱۸ (۸)، ۲۵-۳۸.
- گلکار، کوروش. (۱۳۷۸)، «کندوکاوی در تعریف طراحی شهری»، چاپ اول، تهران: مركز مطالعات و تحقيقات شهرسازى و معماری ایران.
- ماجدی، حمید، الهام منصورى و آذین حاجی احمدی. (۱۳۹۰)، بازتعریف فضای شهری (مطالعه موردی محور ولیعصر حد فاصل میدان ولیعصر تا چهارراه ولیعصر) مدیریت شهری، ۲۷، ۲۶۳-۲۸۳.
- مدنی پور، علی. (۱۳۸۷)، فضاهاى عمومی و خصوصی شهر، ترجمه فرشاد نوریان، چاپ اول، تهران: نشر شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.
- نقی‌زاده، محمد. (۱۳۸۹)، تحلیل و طراحی فضای شهری؛ مبانی، تعاریف، معیارها و شیوه‌ها، چاپ اول، انتشارات جهاد دانشگاهی، تهران.
- Afrin, S. Chowdhury, F. J. & Rahman, M. M. (2021). Covid-19 Pandemic: Rethinking Strategies For Resilient Urban Design, Perceptions, And Planning. *Frontiers In Sustainable Cities*, 3, 668263.
- Barbarossa, Luca. (2020) *The Post Pandemic City: Challenges And Opportunities For A Non- Motorized Urban Environment: An Overview Of Italian Cases*, *Journal Of Sustainability*, Vol. 12, No. 17, Pp. 1-19
- Bentley, Ein (2003), *Responsive Environments, A Book For Designers*, Mustafa Translation Behzadfar, Tehran, University Of Science And Technology Publications.
- Bherwani, H. Indorkar, T. Sangamner, R. Gupta, A. Anshul, A. Nair, M. M. & Kumar, R. (2021). Investigation Of Adoption And Cognizance Of Urban Green Spaces In India: Post COVID-19 Scenarios. *Current Research In Environmental Sustainability*, 3, 100088.
- Chau, L.W. (2000). *Designing Better City Centres: Toward Improving Sustainability And Livability*. Brisbane, QUT, Unpublished M. Blt. Env. (Urb. Des.) Dissertation.
- Cheshmehzangi, A. (2020). 10 Adaptive

- ational Spaces, Edition 1, Publisher National Collaborating Centre For Environmental Health.
- Hassan, A. M. & Megahed, N. A. (2021). COVID-19 And Urban Spaces: A New Integrated CFD Approach For Public Health Opportunities. *Building And Environment*, 204, 108131.
- Heo, S. Desai, M. U. Lowe, S. R. & Bell, M. L. (2021). Impact Of Changed Use Of Greenspace During COVID-19 Pandemic On Depression And Anxiety. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 18(11), 5842.
- Honey-Rosés, J. Anguelovski, I. Chireh, V. K. Daher, C. Konijnendijk Van Den Bosch, C. Litt, J. S. ... & Nieuwenhuijsen, M. J. (2021). The Impact Of COVID-19 On Public Space: An Early Review Of The Emerging Questions—Design, Perceptions And Inequities. *Cities & Health*, 5(Sup1), S263-S279.
- Honey-Roses, Jordi. & Anguelovski, Isabelle. & Bohigas, Josep. & Chireh, Vincent. & Daher, Carolyn. & Konijnendijk, Cecil. & Jill, Litt. (2020) The Impact Of COVID-19 On Public Space: A Review Of The Emerging Questions, *Journal Of Cities & Health*, Vol. 5, No. 1, Pp. 1-20
- Israelsson, N; And B. Hansson. (2009). “Factors Influencing Flexibility In Build-Measures For Public Places To Face The COVID 19 Pandemic Outbreak. *City & Society*, 32(2).
- Cheval, S. Mihai Adamescu, C. Georgiadis, T. Herrnegger, M. Piticar, A. & Legates, D. R. (2020). Observed And Potential Impacts Of The COVID-19 Pandemic On The Environment. *International Journal Of Environmental Research And Public Health*, 17(11), 4140.
- Davis, I. & Izadkhah, Y. O. (2006). Building Resilient Urban Communities. *Open House International*.
- Dietz, L. Horve, P. F. Coil, D. A. Fretz, M. Eisen, J. A. & Van Den Wymelenberg, K. (2020). 2019 Novel Coronavirus (COVID-19) Pandemic: Built Environment Considerations To Reduce Transmission. *Msystems*, 5(2), E00245-20.
- El Khateeb, S. & Shawket, I. M. (2022). A New Perception; Generating Well-Being Urban Public Spaces After The Era Of Pandemics. *Developments In The Built Environment*, 9, 100065.
- Eltarabily, S. & Elghezanwy, D. (2020). Post-Pandemic Cities-The Impact Of COVID-19 On Cities And Urban Design. *Architecture Research*, 10(3), 75-84.
- Freeman, Shirra. & Eykelbosh, Angela. (2020) COVID-19 And Outdoor Safety: Considerations For Use Of Outdoor Recre-

- Lopez, B. Kennedy, C. Field, C. & Mcphearson, T. (2021). Who Benefits From Urban Green Spaces During Times Of Crisis? Perception And Use Of Urban Green Spaces In New York City During The COVID-19 Pandemic. *Urban Forestry & Urban Greening*, 65, 127354.
- Magramo, K. And Yeo, R. (2021). Coronavirus: Hong Kong Gym Cluster Grows And More Buildings Locked Down, As 24 New Cases Of Covid-19 Spark Fears Of Fifth Wave In City
- Mccunn, Lindsay J. (2020) The Importance Of Nature To City Living During The COVID-19 Pandemic: Considerations And Goals From Environmental Psychology, *Journal Of Cities & Health*, Vol. 5, No. 1, Pp. 1-4
- NACTO. (2021). Streets For Pandemic Response & Recover. National Association Of City Transportation Officials
- OECD. (2020). Respacing Our Cities For Resilience Report. Organisation For Economic Co-Operation And Development.
- Öztekin, E. & Karakaş, B. (2021). Back To The Future: Interpretation Of Post-COVID-19 Architecture Through 1960s Futurism. *Idealkent*, (COVID-19 Sonrası Kentsel Kamusal Mekânların Dönüşümü), 564-585.
- Pasmore, W. A. (1994). Creating Strategies". *Structural Survey*. (Vol 27), 138- 147.
- Jacobs, A. (1993). *Great Streets*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Janson, P. (2020). *Third Places During COVID-19: Investigating The Effects Of Third Place Inaccessibility On Psychologicalwell-Being*. Bachelor's Thesis, University Of Groningen, Groningen, The Netherlands.
- Klein, R. J. Nicholls, R. J. & Thomalla, F. (2003). Resilience To Natural Hazards: How Useful Is This Concept? *Global Environmental Change Part B: Environmental Hazards*, 5(1), 35-45.
- Lang, John (1995), "The Human Dimension Of Urban Design". 17, 25 – 36
- Lazarević, E. V. Keković, Z. & Antičić, B. (2018). In Search Of The Principles Of Resilient Urban Design: Implementability Of The Principles In The Case Of The Cities In Serbia. *Energy And Buildings*, 158, 1130-1138.
- Lekić Glavan, O. Nikolić, N. Folić, B. Vitošević, B. Mitrović, A. & Kosanović, S. (2022). COVID-19 And City Space: Impact And Perspectives. *Sustainability*, 14(3), 1885.
- Liu, S. & Wang, X. (2021). Reexamine The Value Of Urban Pocket Parks Under The Impact Of The COVID-19. *Urban Forestry & Urban Greening*, 64, 127294.

- Countries Call For Confinement. *Euronews*.
- Thompson, C. W. (2002). Urban Open Space In The 21st Century. *Landscape And Urban Planning*, 60(2), 59-72.
- Thompson, C. W. (2002). Urban Open Space In The 21st Century. *Landscape And Urban Planning*, 60(2), 59-72.
- Venter, Z. S. Barton, D. N. Gundersen, V. Figari, H. & Nowell, M. S. (2021). Back To Nature: Norwegians Sustain Increased Recreational Use Of Urban Green Space Months After The COVID-19 Outbreak. *Landscape And Urban Planning*, 214, 104175.
- Verma, Ashok. & Sadguru, Prakash. (2020) Impact Of Covid-19 On Environment And Society, *Journal Of Global Biosciences*, Vol. 9, No. 5, Pp. 7352-7363.
- Zambrano-Monserrate, M. A. Ruano, M. A. & Sanchez-Alcalde, L. (2020). Indirect Effects Of COVID-19 On The Environment. *Science Of The Total Environment*, 728, 138813.
- Polko, A. (2010). Public Space Development In The Context Of Urban And Regional Resilience. *Cambridge Journal Of Regions, Economy And Society*, 3(1).
- Ravagnan, C. Rossi, F. & Amiriaref, M. (2022). Sustainable Mobility And Resilient Urban Spaces In The United Kingdom. Practices And Proposals. *Transportation Research Procedia*, 60, 164-171.
- Rogers, W (2003), "The Excellent City Park System In What Makes It Great & How To Getthere", P. Hamik (Ed), Washington DC, International City Managers Association.
- Salas. E. (2020). Usage Of Private Cars At Leastweekly Since Arrival Of COVID-19 Globally. *Statista*
- Samuelsson, K. Barthel, S. Colding, J. Macassa, G. & Giusti, M. (2020). Urban Nature As A Source Of Resilience During Social Distancing Amidst The Coronavirus Pandemic. *Digitala Vetenskapliga Arkivet*
- Sandford, A. (2020). Coronavirus: Half Of Humanity Now On Lockdown As 90

بررسی تبعات اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در بافت شهر تبریز

امین امینی کاشانی^۱

دانشجوی دکتری شهرسازی اسلامی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

مرتضی میرغلامی

دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز، ایران

فصلنامه پژوهش‌های مکانی فضایی، سال ششم، شماره سوم، پیاپی ۲۳، تابستان ۱۴۰۱، صص ۴۵ - ۶۸

چکیده

یکی از مسائل چالش برانگیز در شهر تبریز مسیرگشایی‌های متعدد در بافت شهری بوده که معمولاً با هدف افزایش دسترسی شهروندان به معابر جدید و حل معضل ترافیک به اجرا در آمده است. پژوهش حاضر با هدف "ارزیابی تبعات اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در بافت شهری تبریز" می‌خواهد به این پرسش پاسخ گوید که "اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در دو دهه اخیر به‌عنوان استراتژی و مسیر توسعه شهر تبریز تا چه اندازه منجر به عدالت شهری شده و چه تبعاتی برای شهروندان و بافت شهری تبریز به همراه داشته است؟". روش تحقیق مورد استفاده روش توصیفی-تحلیلی و روش گردآوری اطلاعات نیز کتابخانه‌ای و میدانی بوده است. نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که آن دسته از خیابان‌هایی که بر اساس منطق رشد و حرکت شهر و بر اساس دستورالعمل‌های متناسب با ژنوم آن تعریف و تعریض شده‌اند، موفق‌تر از خیابان‌های تک‌بعدی و تحمیلی عمل کرده‌اند. در شهر تبریز تعریض خیابان‌ها و گذرهایی مثل تربیت، راسته کوچه و امام‌خمینی در تناسب با قواعد شهر، فضاهایی نسبتاً موفق و قابل قبول در شهر را موجب شده‌اند. در ارتباط با پروژه‌های مسیرگشایی ناقص، شهرداری‌ها می‌توانند با استفاده از برخی ابزارهای امتیازدهی، اقدامات عمرانی را با سرعت بیشتری به نتیجه برسانند. همچنین با توجه به وجود گسترده بافت باارزش در شهر تبریز، متأسفانه در برخی موارد به دلیل ضعف مطالعه و نیازسنجی و در نظر نگرفتن کلیه جوانب و تبعات اجرای طرح‌ها، پروژه‌های مسیرگشایی منجر به آسیب‌رسانی به میراث فرهنگی و تاریخی شهر شده است.

واژگان کلیدی: تبعات، پروژه‌های مسیرگشایی، بافت شهری، تبریز

۱. نویسنده مسئول: Amaminikashani@tabriziau.ac.ir

مقدمه و بیان مسأله

شریان‌ها و مسیرهای رفت‌وآمد با نام‌های مختلفی مانند شارع و گذر، همواره به‌عنوان ساختاری مهم در سازماندهی و توسعه شهرها، مطرح بوده است. به‌مثابه یکی از عناصر شاخص این توسعه‌ها، سبب پیدایش نظم و کلیتی معنادار در شهر شد. مؤلفه‌های متأثر از نظام هندسی خیابان علاوه بر سازماندهی کالبدی و شکل دادن به کلیت شاکله شهر، بر مفاهیمی همچون مفصل‌ها، جهت‌ها و محورها، سلسله‌مراتب، ارزش‌گذاری، مرتبت و منزلت، تعیین فضایی و به هم پیوستگی تأکید نمودند. به‌طوری که هندسه خیابان، با دارا بودن وجوه معنایی در کنار وجوه کالبدی و کارکردی، سبب پیدایش و تداوم حیات این عنصر مهم شد (مدقالچی و صدری‌کیا، ۱۳۹۷: ۲۴۶).

روند شهرسازی و شهرنشینی ایران از سال ۱۳۰۰ شمسی به بعد وارد مرحله تازه‌ای شد که می‌توان آن را مرحله تحول و دگرگونی نامید. در ایران الگوبرداری از شیوه‌های برنامه‌ریزی شهری به عمل آمد و خیابان‌های بسیاری منطبق با خواست بورژوازی در حال رشد احداث شد (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۶). افزایش جمعیت و توسعه شهر و شهرنشینی، چهره اولیه اغلب شهرهای کهن را دگرگون ساخته و گسترش شهر با تحولات بسیاری همچون ایجاد اندام‌های جدید شهری و احداث معابر بر اساس الگوهای شهرسازی نوین و تحولات منظری و کالبدی در سیمای شهری همراه بوده است. ورود خیابان به شکل شهر به‌عنوان مؤلفه اصلی تجددگرایی، بر دگردیسی شهر از سنت به مدرنیته تأثیر فراوان داشته است. رونق خیابان‌های جدید موجب بروز تحولات نوین در ساختار شهر از جمله مبادلات تجاری در بدنه خیابان‌ها و تعاملات شهروندان شده است (پور زرگر و همکاران، ۱۳۹۹:

۶). این کار، سهولت حمل‌ونقل کالا را در مقایسه با بازار فراهم کرد. بدین ترتیب، ساخت شهرها نیز دگرگون شد (حبیبی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۶). از میان اندام‌های شهری، راه‌ها نقشی انکارناپذیر در تفکیک یا ارتباط فضاهای معماری شهری ایفا می‌نمودند. امروزه یکی از معضلات مهم، خیابان‌کشی‌های فکر نشده‌ای است که به‌خصوص در شهرهای دارای بافت تاریخی بر پیکر بخش‌های باارزش تحمیل می‌شود (بلیلان‌اصل، ۱۳۸۸).

در دهه‌های اخیر اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در بافت شهرها که به‌تبع ورود مدرنیته به ایران سابقه تاریخی طولانی دارد، همواره از مسائل مهم در تغییر چهره و ساختار سکونتگاه‌های شهری بوده است. این پروژه‌ها معمولاً در راستای رفع گره‌های ترافیکی، تسهیل عبور و مرور وسایل نقلیه عمومی، کاهش بار ترافیکی، تحکیم و نوسازی بافت‌های فرسوده اجرا می‌گردند؛ اما اینکه تأثیرات هویتی و معنایی این‌گونه طرح‌ها بر ساخت شهر و همچنین تبعات اجرای آن‌ها در بازه‌های زمانی کوتاه‌مدت و بلندمدت به چه میزان است، همواره از مسائلی بوده که نیاز به بررسی ویژه دارد. لذا ارزیابی اثرات خیابان‌کشی‌های جدید بر بافت شهری در ابعاد مختلف و همچنین توجه ویژه به موضوعات فرهنگی و تاریخی محلات و بافت شهری قبل از اجرای پروژه‌های مسیرگشایی بسیار ضروری به نظر می‌رسد. علاوه بر این گاهی اجرای این پروژه‌ها منجر به ایجاد ارزش‌افزوده در کاربری جداره‌ها، املاک و زمین‌های مجاور مسیرگشایی‌ها در بافت شهری خواهد شد. لذا برنامه‌ریزی و اجرای این‌گونه پروژه‌ها ممکن است با هدف سودجویی‌های احتمالی افراد و گروه‌های مختلف نیز صورت پذیرد. یکی از مسائل چالش برانگیز در شهر تبریز که همواره

مورد بحث قرار داشته همین مسیرگشایی‌های متعدد در بافت شهری بوده که معمولاً با هدف افزایش دسترسی ساکنان و شهروندان به معابر جدید و حل معضل ترافیک اجرا شده است؛ اما اینکه این پروژه‌های مسیرگشایی تا چه اندازه به اهداف مورد نظر خود دست پیدا کرده‌اند و یا اجرای این پروژه‌ها چه اثرات و پیامدهای مثبت و منفی، بر بافت شهری و زندگی شهروندان تبریزی داشته، از مسائلی است که نیاز به ارزیابی و بررسی ویژه دارد. در این راستا پژوهش حاضر سعی بر آن دارد تا با ارزیابی برخی از پروژه‌های مسیرگشایی در بافت شهری تبریز به این پرسش پاسخ گوید که "اجرای پروژه‌های مسیرگشایی به‌عنوان استراتژی و مسیر توسعه شهر تبریز تا چه اندازه منجر به عدالت شهری شده و چه تبعات مثبت و منفی را برای شهروندان و بافت شهری تبریز به همراه داشته است؟"

مبانی نظری

خیابان‌ها به‌عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر یادآور در شهرها و زندگی شهری هستند. خیابان‌ها البته گاهی نماد خشونت و پاک کردن لایه‌هایی از شهر و خاطرات آن نیز هستند. یکی از بارزترین وجوه تحول کالبدی محله‌های شهری، تحول "شبکه معابر" آن بود. ورود اتومبیل به نظام رفت‌وآمد شهری لزوم اصلاح شبکه دسترسی و خیابان‌های محله‌ها را ضروری ساخت (رهنمایی و همکاران، ۱۳۸۶: ۳۸).

وقتی از خیابان‌کشی‌های جدید و درنوردیدن بافت شهری سخن به میان می‌آید، اقدامات اوسمان در پاریس به ذهن خطور می‌کند. میان سال‌های ۱۸۵۰ تا ۱۸۷۰، پاریس به یک‌باره تبدیل به یک متروپلیتن عصر صنعت می‌شود و گسترش صنعت، باعث دگرگونی‌های بسیار زیادی در این شهر می‌گردد. اوسمان با رویارویی

عملی با شهر پاریس به شدت تحت تأثیر شهرسازی دوره باروک و همچنین اقدامات انجام‌شده در بیرون از فرانسه از جمله کارهای کریستوفر رن^۱ در بازسازی شهر لندن (۱۶۶۶ میلادی) پس از آتش‌سوزی بزرگ و همچنین کارهای پاپ سیکستوس پنجم^۲ و دغدغه اصلی او که پیوند نقاط یادمانی مهم شهر رم برای آسانی و سرعت ارتباط و حرکت میان آن‌ها بود. در برنامه اوسمان مسائل آمدوشد و ترافیک در صدر همه اقدامات بود (پاکزاد، ۱۳۹۴: ۸۸).

از مهم‌ترین اقدامات اوسمان کشیدن خیابان‌های تازه در محله‌های قدیمی و بازسازی عماراتی که در اطراف خیابان‌های جدید قرار می‌گرفتند بود. خیابان‌هایی باید ساخته می‌شد که مردم بدون تأخیر و ازدحام و به دور از خطر حوادث آمدوشد، به آسانی به ایستگاه‌های راه‌آهن، مراکز بازرگانی و مکان‌های تفریحی دسترسی یابند. بر این اساس میان سال‌های ۱۸۵۳-۱۸۶۹، در سه دوره، خیابان‌های پهن و کاملاً مستقیم، بافت شهر پاریس را می‌شکافتند. اوسمان اجازه می‌دهد تا ۲۷۰۰۰ ساختمان از ۶۶۵۷۵ ساختمان موجود در پاریس تخریب شود و با آن که ۱۰۰۰۰۰۰ ساختمان تازه ساخته می‌شود، می‌باید ۲۵۰۰۰ نفر از ساکنان که بیشتر آن‌ها کارگر و پیشه‌ور هستند، خانه‌ها و محله‌های خود را ترک کنند. لذا دل‌بستگی او به حل مسائل آمدوشد، سبب بی‌توجهی او به مسائل مسکن شد. در پشت جداره‌های اوسمانی که به سبک رنسانس و همسان طراحی شدند، هرج‌ومرجی از کوچه‌های تنگ و باریک پرپیچ‌وخم باقی ماند. در واقع بولوارهای اوسمان، بخش‌های مختلف شهر را از هم گسست. تنها ساختمان‌های رو به خیابان، ظاهری آراسته یافت و در پشت آن به انبوه درهم خانه‌ها توجهی نشد (همان، ۹۷-۹۲).

1. Christopher Wren
2. Sixtus V

در ایران نیز خیابان‌کشی‌های جدید با ورود مدرنیته به ایران و از نیمه دوم سلطنت قاجار، با سفر ناصرالدین‌شاه به اروپا که برای مشاهده مظاهر تمدن غرب و ایجاد اصلاحات در ایران صورت گرفت، آغاز شد. او با الگوبرداری از بسیاری دستاوردهای جدید، خواستار تحول در ایران شد و با دیدن خیابان‌کشی‌ها و ساختمان‌های جدید شهرهای اروپایی به فکر تغییر در شهر تهران افتاد. با شروع حکومت پهلوی اول و تغییرات گسترده در ساختار شهر و ورود پدیده خیابان، تحولی مهم در روند معماری و شهرسازی ایران رخ داد. شهر تهران با توجه به خیابان‌کشی جدید و ایجاد مغازه‌ها و کافه‌های مشرف به خیابان در رفتار اجتماعی شهروندان تأثیر اساسی گذاشته و فضای بسته کافه‌ها و لابی هتل‌ها محل تردد و تجمع متجددان و نوگرایان بوده است. این تحولات را می‌توان مقدمه‌ای بر تغییر ساختار و پوست‌اندازی جامعه از زندگی سنتی مبتنی بر مذهب به زندگی شبه مدرنیستی دانست (پورزرگر و همکاران، ۱۳۹۹).

تصویب قانون «احداث و توسعه معابر و خیابان‌ها» در تاریخ ۲۳ آبان ۱۳۱۲، راه را برای تخریب گسترده بافت‌ها و بناهای تاریخی شهرها هموار ساخت. خیابان ۱۵ خرداد در تهران، خیابان امام‌خمینی سمنان، خیابان زند در شیراز و یا دیگر خیابان‌های اصلی شهرها با بریدن بافت‌های تاریخی و به‌خصوص بازار موجبات دگرگونی‌های وسیعی را فراهم آوردند؛ تغییراتی که آسیب‌های آن همچنان قابل مشاهده می‌باشد (حناچی و همکاران، ۱۳۸۶: ۵۵).

دگردیسی مفهوم خیابان در عصر پهلوی، شاهد دو دوره مختلف بود. نخست در دوره رضاشاه، خیابان به‌مثابه مفهومی نوین که حامل تجدد اقتدارگرای عصر بود ظاهر شد. خیابان‌هایی با مقطع و نقشه تجربه شده

در اروپا و به دست مستشاران غربی در تهران و سایر شهرهای ایران ساخته شد که بافت‌های کهن را بریدند و فریاد قدرتمند و مدرن خود را به مراکز تاریخی شهرها رسانیدند. این روند در دوره پهلوی دوم، صورت نظام‌یافته به خود گرفت و شهرها در نواحی توسعه‌یافته و جدید خود، شاهد خیابان‌هایی بودند که پیش از پدیدآمدن شهر، ظاهر می‌شدند تا بدنه و بافت شهری اطراف آن‌ها شکل بگیرد و بدین ترتیب مفهوم جدید خیابان به‌مثابه عنصر رابط میان عناصر شهری شده پدید بیاید (آتشین‌بار و متدین، ۱۳۹۷: ۷۸).

سیاستی که دولت پهلوی اول دنبال کرد، بسیار اوسمان گونه بود. دوره بارون هوسمان با دخالت و اقدامات مستبدانه و با اهداف سیاسی، ۴۰۰ کیلومتر خیابان در پاریس ساخته شد. دولت پهلوی تصمیم گرفت مظاهر شهر مدرن را به شیوه غرب، بر پیکره شهرها ترسیم کند. شیوه‌ای که در آن خیابان و خیابان‌سازی مظهر اصلی تجدد و گسست از الگوهای پیشین بود. بر طبق نقشه سال ۱۳۰۹ ش، یک خیابان صلیب شکل در تهران ایجاد شد که بافت قدیم و تاریخی شهر را درید و خیابان بوذرجمهری (۱۵ خرداد فعلی) و خیابان اکبرآباد (خیام فعلی) از آن بیرون آمد، خندق‌های شهر پر گردید و به همراه اراضی بایر و زمین‌های حریم‌شهر در اختیار شهرداری قرار گرفت (وزینی‌افضل، ۱۳۹۸: ۱۷۹-۱۸۰). الگوی رایج خیابان‌کشی در این دوران ایجاد خیابان‌های عمود برهم است. این خیابان‌های چلیپایی شکل با بریدن بافت‌های ارگانیک، ابتدا و انتهای شهر را به یکدیگر پیوند می‌زد (سعیدی‌رضوانی، ۱۳۷۱).

با مروری بر تاریخچه خیابان‌کشی در بسیاری از شهرهای ایران، می‌توان به تأثیر ویژه احداث این خیابان‌ها بر تغییر و تحولات به وجود آمده در چهره

و ساخت شهرها و همچنین فعل و انفعالات هویتی و معنایی جدید پیرو این تحولات پی برد. در ادامه به تبیین مفهوم معاصر مسیر‌گشایی در بافت شهری پرداخته شده است.

مفهوم مسیر‌گشایی در بافت شهری

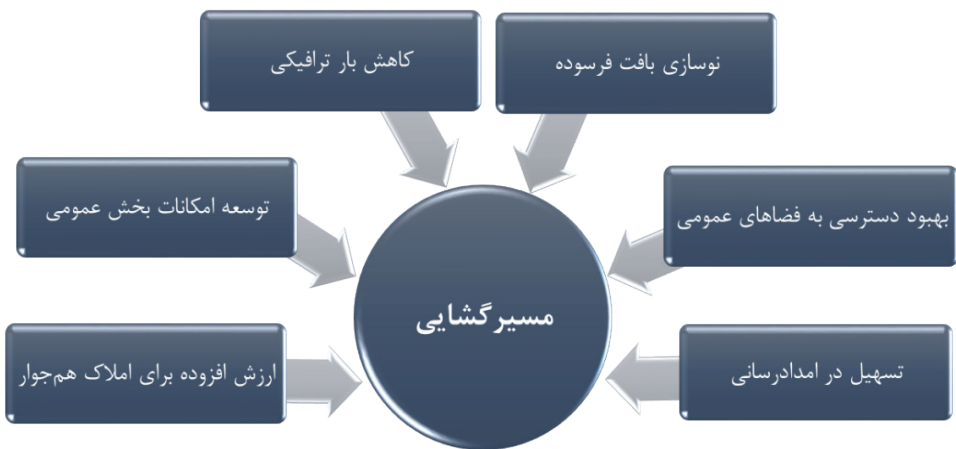
با افزایش جمعیت و به تبع آن فرآیند توسعه شهری، بافت‌های قدیمی شهر به مرور زمان دچار فرسودگی و تراکم جمعیتی بالایی می‌شوند که نیازمند ارائه طرح‌های موضعی شهری برای تسهیل تردد شهروندان از یک سو و نیروهای امدادی و خدمات‌رسان از سوی دیگر هستند. در دهه‌های اخیر برای رفع این مسئله در بسیاری از شهرهای ایران خیابان‌های جدیدی احداث شده‌اند که مدیران شهری برای نام بردن از آنها از اصطلاح «مسیر‌گشایی» استفاده می‌کنند. به زبان ساده این اصطلاح یعنی گشودن مسیر برای وسایل نقلیه موتوری. در ادامه به بررسی تبعات اجرای پروژه‌های مسیر‌گشایی پرداخته شده است.

تبعات مثبت اجرای پروژه‌های مسیر‌گشایی

از مسیر‌گشایی به‌عنوان یکی از فاکتورهای مهم

توسعه شهری و تنها راه‌حل توانمند ساختن مناطق محروم و بافت فرسوده شهرها نام می‌برند که از طریق آن ضمن نوسازی ساختمان‌های اطراف پروژه، ارزش افزوده نیز برای املاک مجاور ایجاد می‌گردد. همچنین طرح‌های مسیر‌گشایی را دارای نقش حائز اهمیتی به جهت تغییر چهره شهر، روان‌سازی تردد و ایجاد فضای مناسب برای دستیابی به اهداف توسعه شهری می‌دانند؛ بنابراین این پروژه‌ها معمولاً در راستای رفع گره‌های ترافیکی، تسهیل عبور و مرور و وسایل نقلیه عمومی، بهبود دسترسی و توسعه امکانات فضاهای عمومی، کاهش بار ترافیکی، تحکیم و نوسازی بافت‌های فرسوده و توسعه و رونق اقتصادی در بسیاری از مناطق شهری اجرا می‌گردند.

امدادرسانی به آسیب‌دیدگان یکی از مهم‌ترین مراحل مدیریت بحران است که باید پیش از رخداد حادثه برای آن برنامه‌ریزی نمود. امدادرسانی به‌موقع و بهره‌ور خسارات جانی و مالی را به شدت کاهش خواهد داد (سیدی و همکاران، ۱۳۹۹)؛ بنابراین ایجاد مسیر جهت تردد و دسترسی سریع خودروهای امدادی و همچنین

شکل شماره (۱): تبعات مثبت اجرای پروژه‌های مسیر‌گشایی در بافت شهری

امکان خروج شهروندان از منطقه وقسوع بحران از تبعات مثبت اجرای پروژه‌های مسیرگشایی است. در حال حاضر بسیاری از شهرهای کشور با مسئله‌ای به نام بافت‌های فرسوده مواجه هستند. این بافت‌ها در هسته‌های قدیمی شهرها به مرور زمان دچار فرسودگی و عدم کارایی شده‌اند و یا در دوران معاصر بدون رعایت ضوابط و مقررات معماری و شهرسازی شکل گرفته و از این رو اکنون با مسائل و مشکلات بسیاری روبرو هستند (داوودپور و نیک‌نیا، ۱۳۹۰). یکی از تبعات مثبت مسیرگشایی‌ها بهبود وضعیت در این گونه بافت‌هاست که می‌بایست مورد بازآفرینی قرار گیرند. بهبود دسترسی و توسعه امکانات فضاهای عمومی نیز از اهداف مهم اجرای پروژه‌های مسیرگشایی است که می‌تواند منجر به بهبود کیفیت زندگی شهری گردد. با توجه به ارائه برخی از تبعات مثبت اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در بافت شهری در شکل شماره ۱، این طرح‌ها همچنین می‌توانند آسیب‌ها و تبعات منفی را نیز به همراه داشته باشند.

تبعات منفی اجرای پروژه‌های مسیرگشایی

اولین و اساسی‌ترین گام در تدوین و اجرای برنامه، طرح و پروژه، اجرای صحیح و مبتنی بر واقعیت فرآیند نیازسنجی است. نیازسنجی در حقیقت سنگ زیرین ساختمان هر برنامه، طرح و پروژه است و هر قدر این سنگ زیرین بنیانی‌تر و مستحکم‌تر باشد، بنای روی آن محکم‌تر و آسیب‌ناپذیر خواهد بود؛ بنابراین به منظور جلوگیری از آسیب‌های احتمالی پس از اجرای مسیرگشایی‌ها، مطالعه و نیازسنجی دقیق ضروری به نظر می‌رسد (دفتر برنامه و بودجه شهرداری شیراز، ۱۳۹۷).

از تبعات منفی مسیرگشایی‌ها، دگرگونی در نظام معنایی شهر از طریق اجرای این گونه پروژه‌هاست.

شبکه فضایی و خیابان‌کشی‌هایی که در ابتدای قرن پیش بافت شهرها را دریدند تا راه را برای حرکت و تسهیل گردش ماشین، کالا و مردم در شهرها باز کنند، علی‌رغم این که به ظاهر آشنا هستند، می‌توانند به امری ناشناخته تبدیل شوند. دستگاه انتظام بخش جدید علاوه بر بازتعریف نظام حرکت، نظام معنایی شهر را هم بازتعریف می‌کند و عناصر معنایی جدید را در آن نشانه‌گذاری می‌کند. مسیرگشایی‌ها می‌توانند شاکله هویت شهر را در بعد معنایی دچار اختلال نموده و عاملی برای تضعیف یا تقویت عناصر معنایی گذشته و یا خلق عناصر معنایی جدید در بافت شهری باشند. فضا علاوه بر کالبد خویش و مضاف بر ویژگی‌های هندسی و زیبایی‌شناسی این کالبد، واجد معنا و یا معنای ای نیز است که در خاطره جمعی جامعه نقش می‌بندد. رشد شهرنشینی و به تبع آن اقدامات توسعه شهری، تبعات مختلف و خاص خود را دارد که یکی از مهم‌ترین آن تغییر چهره شهرها در طول ایام و دستخوش تغییر شدن هویت آن‌هاست (نصر و ماجدی، ۱۳۹۲: ۲۷۱-۲۷۲). ناهمخوانی فضا با انسان موجبات عدم ارتباط یا ضعف ارتباط را فراهم می‌آورد و در صورت تداوم عدم ارتباط مابین فضا و فرد، پدیده بحران هویت عارض می‌شود. مکانی که هویتش با هویت آرمانی اهلس ناسازگار باشد به طوری که شاخصه‌های کالبدی، عملکردی و معنایی آن برای اهلس و حتی برای دیگران که از بیرون نظاره‌گر هستند حامل پیام و معنایی متناسب با آنچه که از آن مکان و ساکنان آن انتظار می‌رود، نباشد از بحران هویت رنج می‌برد (همان، ۲۷۶)؛ بنابراین اگر در تغییرات اعمال شده در بافت شهری به واسطه مسیرگشایی‌ها، توجه لازم معطوف به تعاملات انسان با انسان، انسان با محیط و انسان با شهر نگردد، فضای شهری مورد

مداخله ممکن است دچار بحران هویتی گردد.

شهر خود، خاطره جمعی مردمش است و همچون «خاطره» با اشیا و مکان‌ها رابطه دارد. شهر، مهبط و تجلی‌گاه خاطره جمعی است (نصر، ۱۳۹۳: ۱۶)؛ بنابراین لزوم توجه به حافظه تاریخی شهر نیز از مسائل مهمی است که باید مدنظر برنامه‌ریزان در اجرای پروژه‌های مسیرگشایی قرار گیرد. در غیر این صورت مداخلات انجام‌گرفته سبب تغییر و دگرگونی ساختار و بنیان‌های تاریخی شهر خواهد شد که از میان رفتن آن‌ها در واقع از میان رفتن بخشی از هویت تاریخی شهر و مردمان آن است.

یکی دیگر از آسیب‌های احتمالی که می‌توان به آن اشاره نمود، تخریب بافت تاریخی و باارزش شهری تحت‌تأثیر اجرای این‌گونه پروژه‌هاست. بافت‌های تاریخی هر شهری، نمودی از پیشینه، قدمت و نوع زندگی مردمان آن در گذار زمان هستند که حفظ این میراث کهن، در واقع ارزش قائل شدن به تمدن دیرینه‌ای است که در آن سرزمین هویدا گشته و بنیان زندگی را در آن بنا نهاده است و جاری نگاه داشتن حیات در آن‌ها، سبب حفظ هویت شهر و استمرار آن

در گذار زمان خواهد بود (نصیری‌نیا و حجت، ۱۳۹۵: ۴۳). امروزه یکی از معضلات شهرهای دارای بافت تاریخی خیابان‌کشی‌های فکر نشده‌ای است که بر پیکر بخش‌های باارزش تحمیل می‌شود. برخی از این موارد، اگرچه به نجات بخشی از شهر کمک می‌کنند اما بخشی دیگر را فدا می‌کنند (بلیلان‌اصل، ۱۳۸۸: ۵۸). لذا توجه ویژه به موضوعات فرهنگی و تاریخی محلات و بافت‌شهری در برنامه‌ریزی‌های مرتبط با پروژه‌های مسیرگشایی بسیار ضروری به نظر می‌رسد. این مسئله مهم می‌بایست قبل و در حین اجرای پروژه و همچنین بعد از آن مورد توجه مسئولین، برنامه‌ریزان و طراحان شهری قرار گیرد.

همچنین ایجاد ارزش‌افزوده در کاربری جداره‌ها، املاک و زمین‌های مجاور مسیرگشایی‌ها در بافت شهری همان‌طور که می‌تواند به‌عنوان یک فرصت مطرح شود، می‌تواند یک تهدید نیز باشد. لذا برنامه‌ریزی و اجرای این‌گونه پروژه‌ها ممکن است با هدف سودجویی‌های احتمالی افراد و گروه‌های مختلف صورت پذیرد. به‌عنوان مثال کسانی که با استفاده از رانت اطلاعاتی خود و قبل از آگاهی

شکل شماره (۲): تبعات منفی اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در بافت شهری

عمومی، املاک مجاور را به قیمت نازلی خریداری کرده و سپس با ارزش افزوده ایجاد شده ناشی از اجرای پروژه سود فراوانی کسب می‌کند. این گونه موارد با هدف برقراری عدالت شهری در تضاد بوده و منجر به تضییع حقوق شهروندان می‌گردد.

نقش مشارکت شهروندان در اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در بافت شهری بسیار مهم و قابل توجه است. سوق‌دهی مردم به سوی مشارکت، در اعتمادسازی دوسویه بین مردم و مسئولین نقشی مهم و ضروری را بازی می‌کند. در جوامع توسعه نیافته مشارکت صرفاً در اجرا مدنظر است. به عقیده کوهن و اُپهوف، مشارکت عبارت است از شرکت شهروندان در تصمیم‌گیری، اجرا، ارزشیابی و تقسیم منافع حاصل از یک پروژه. احتمال مشارکت شهروندان در یک پروژه و طرح، تابعی از احتمال ذهنی و ادراک شده مردم در رسیدن به هدف و انتظار فایده از این مشارکت است (خواجه‌شاهکوهی و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۰۲-۱۰۳). لذا می‌توان گفت اجرای پروژه‌های مسیرگشایی بدون مشارکت شهروندان امکان‌پذیر نیست و این عامل زمینه‌ساز اجرای سریع طرح‌های مسیرگشایی است. به‌عنوان مثال تملک املاک واقع در مسیر طرح بازگشایی بدون همکاری شهروندان قطعاً امکان‌پذیر نیست.

روش پژوهش

با توجه به ماهیت پژوهش با عنوان «بررسی تبعات اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در بافت شهر تبریز» اتخاذ رویکردی توصیفی و تحلیلی ضروری است؛ بنابراین روش تحقیق مورد استفاده روش تحقیق توصیفی- تحلیلی است. لذا شناخت و تحلیل در پژوهش‌های توصیفی- تحلیلی توأمان با رویکردی کیفی خواهد بود. روش گردآوری اطلاعات نیز

کتابخانه‌ای- اسنادی و میدانی بوده است. در روش میدانی از طریق مشاهده و مصاحبه با متولیان، متخصصان و همچنین شهروندان تبریزی که به‌نوعی درگیر اجرای پروژه‌های مسیرگشایی و تحت‌تأثیر آن بوده‌اند، داده‌های مورد نیاز جمع‌آوری گردیده و مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. همچنین برای تهیه و تحلیل نقشه‌ها از نرم‌افزار ArcGIS استفاده گردیده است.

پژوهش حاضر با هدف «ارزیابی تبعات اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در بافت شهری تبریز» می‌خواهد به این پرسش پاسخ گوید که «اجرای پروژه‌های مسیرگشایی به‌عنوان استراتژی و مسیر توسعه شهر تبریز در دو دهه اخیر تا چه اندازه منجر به عدالت شهری شده و چه تبعات مثبت و منفی را برای شهروندان و بافت شهری تبریز به همراه داشته است؟» به این منظور پس از تبیین برخی تبعات مثبت و منفی اجرای پروژه‌های مسیرگشایی از جمله بهبود دسترسی در محلات کم برخوردار و حاشیه‌نشین و توسعه امکانات بخش عمومی، نوسازی بافت فرسوده، تغییر در هندسه معنایی شهر، تضییع حقوق شهروندی، ضعف مطالعه و نیازسنجی و آسیب‌رسانی به بافت باارزش شهری برای هر یک از این تبعات، نمونه‌ای در شهر تبریز معرفی و مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته است.

پیشینه پژوهش

در بررسی پیشینه پژوهش، مطالعات بسیار کم و تنها چند مقاله داخلی مرتبط با موضوع مورد مطالعه یافته شد که در ادامه به معرفی آن‌ها پرداخته شده است. صفامنش و همکاران (۱۳۷۶) در مقاله‌ای با عنوان «ساختار کالبدی شهر تبریز و تحولات اخیر آن در دو سده اخیر» فشرده‌ای از تاریخ شکل‌گیری ساختار شهری تبریز و دگرگونی‌های آن را با استفاده از

بررسی و تجزیه و تحلیل نقشه‌های تاریخی، اسناد و مدارک نوشتاری و همچنین بررسی و برداشت میدانی و مصاحبه با افراد آگاه ارائه می‌کنند. در این مطالعه به تبیین ساختار و محله‌بندی تاریخی بافت شهری تبریز پیش از سال‌های دهه ۱۳۰۰ شمسی و همچنین اقدامات شهرسازی و ساختار شهری جدید در سال‌های پس از دهه ۱۳۰۰ شمسی شامل تبیین ساختار شهری جدید و ویژگی‌های آن، احداث خیابان‌های شهری و همچنین شکل‌گیری مراکز و فضاهای شهری جدید پرداخته شده است.

بلیان اصل (۱۳۸۸) در مقاله‌ای با عنوان "بررسی تأثیر راه‌ها بر شکل‌گیری نظام ساختاری شهر تبریز در دوره قاجار" به شناسایی عوامل مؤثر در شکل‌گیری راه‌های شهر تبریز در دوره قاجار و نیز تأثیرگذاری متقابل آن‌ها بر شکل‌دهی به نظام ساختاری شهر پرداخته است. مطالعات نشان می‌دهد که شهر تبریز در دوره قاجار میراث‌دار تحولات دوره‌های پیش از خود بر پیکره شهر بوده است. دو جاده مهم ابریشم و جاده بغداد-ری، از جمله عناصر مؤثر در شکل‌گیری و توسعه اندام‌های مهم همچون بازار و مجموعه حکومتی و نیز توسعه محلات و در نتیجه گسترش شبکه راه‌های درون‌شهری به شمار می‌رفتند. مجموعه این تحولات به همراه دگرگونی‌های ایجادشده در دوره قاجار، موجب شکل‌گیری شبکه‌ای درهم تنیده، کارآمد و منسجم از راه‌ها گردید که از کارایی لازم برای چنین عملکردی برخوردار بود. راه‌ها با قرارگیری در نظامی سلسله مراتبی و جذب عناصر معماری و شهری، به بهترین نحو ممکن به نیازهای ارتباطی شهر پاسخ می‌دادند.

نصیری‌نیا و حجت (۱۳۹۵) در مقاله‌ای با عنوان "تأملی در تحولات ساختاری معاصر شهر تبریز و تأثیر آن بر هویت شهر" با هدف شناخت تغییرات پدید آمده در

هویت ساختاری تبریز، به سبب مداخلات معاصر، به تحلیل جایگاه سه عرصه تاریخی شهر و مقایسه آن‌ها با نمونه‌های جهانی پرداخته تا از این طریق بتوان شناختی از تأثیرات مداخلات شهری، بر هویت تاریخی آن به دست آورد. در نهایت تحلیل‌ها روشن می‌سازد که تحولات ساختاری معاصر تبریز، عرصه‌های تاریخی آن را مخدوش و سبب جدایی آن‌ها از جریان زندگی شهر شده است. همچنین براساس قیاس‌های تطبیقی، می‌بایست با تقویت جایگاه عرصه‌های تاریخی، موجبات پویایی آن‌ها در شریان حیات شهری مهیا شود تا توانایی حضور شایسته در ساختار معاصر شهر را به دست آورند؛ چرا که این عناصر، شکل‌دهنده هویت تاریخی شهرند که از میان رفتن آن‌ها در واقع از میان رفتن بخشی از هویت تاریخی شهر است.

آتشین‌بار و متدین (۱۳۹۷) در مقاله‌ای با عنوان "زوال بعد معنایی خیابان در ایران (از دوران باستان تا امروز)" با مبنا قراردادن پرسش هستی‌شناسانه از خیابان درصدد است با بررسی تحلیلی اسناد تاریخی، تحولات مفهومی - شکلی خیابان را در تاریخ شهرهای ایران تفسیر و طبقه‌بندی کند. بهره‌گیری از معنای خیابان در عصر صفوی به تولید خیابان به‌عنوان عرصه اجتماعی شهری سرایت کرد و توافقی میان خیابان این دنیا با خیابان آیینی پدیدار شد. در عصر قاجار و در نخستین تبادلات ایرانیان با اروپا، خیابان‌های کالبدی و کارکردی اروپا به مدد تقلیدهای شاهانه، سایه خود را بر اصالت اندیشه در تولید خیابان ایرانی گستراندند و اصطلاح مترادف کوچه و خیابان، برای دنیوی‌سازی مفهوم قدسی خیابان به کار گرفته شد. این روند در اواخر قاجار و بعد در دوران پهلوی به تولید خیابان کالبدی و عملکردی منتهی شد. خیابانی که سرنوشت شوم آن در دوران انقلاب اسلامی، علی‌رغم توقعات

کاملاً متفاوت، با تنزل آن به نقش عبوری رقم خورد. در نهایت نتایج مطالعه نشان می‌دهد که خیابان در تاریخ ایران، نقشی مفهومی در پدید آمدن شهر بر عهده داشته، اما در دوره معاصر، با کم‌رنگ شدن بعد معنایی آن، صرفاً به شکل تنزل یافته است.

پورزرگر و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان "نقش آفرینی مؤلفه «خیابان» بر روند تجددگرایی و توسعه تهران نمونه موردی خیابان لاله‌زار" به دنبال واکاوی تأثیر خیابان‌کشی و تحولات کالبدی بر روند تجددگرایی و توسعه شهر تهران است که در این مسیر خیابان لاله‌زار به عنوان نمونه موردی انتخاب شده است. از این‌رو چگونگی دگرگون شدن شهر متأثر از خیابان‌کشی و تأثیر فرهنگی خیابان لاله‌زار بر تعاملات انسانی از وجوه مختلف مورد بررسی قرار گرفت. نتایج مطالعه نشان می‌دهد که تحولات سیاسی و اجتماعی ایران از نیمه دوم سلطنت قاجار متأثر از تجددگرایی صورت گرفته که بسیاری از نمودهای آن به اشکال مختلف در شهر تهران بازنمایی شده است. یکی از مهم‌ترین مظاهر این روند پیدایی خیابان با الگوی فرنگی آن است که در گستره زمان از قاجار به پهلوی بر وجوه مختلف نظیر ساختار شهر، مبادلات تجاری و تعاملات شهروندان اثرگذار بوده و جلوه‌ای متجدد و نوین به شهر داده است.

با بررسی منابع مطالعاتی مرتبط با موضوع تحقیق، می‌توان فقدان پژوهشی مبسوط پیرامون تبیین مفهوم مسیرگشایی در بافت شهری و بررسی تبعات اجرای آن را دریافت. لذا با توجه به فقدان مطالعه در این زمینه، در پژوهش حاضر سعی بر آن شده تا به بررسی تبعات اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در بافت شهر تبریز پرداخته شود.

یافته‌های تحقیق

مروری بر تاریخچه خیابان‌کشی‌ها در شهر تبریز

امروزه برخی از فضاها تاریخی شهرهای ایران، تحت تأثیر مداخلات گوناگون، جایگاه شایسته خود در ساختار شهر را از دست داده و در جریان حیات شهری دچار افول شده‌اند. تبریز نیز از جمله شهرهایی است که دچار این مسئله بوده و غالب عناصر، فضاها و بافت‌های تاریخی ارزشمند آن، منزلت خود را در ساختار شهر و جریان زندگی مردم از دست داده و به مجموعه‌هایی منفرد و کم‌روتنی بدل گشته‌اند که هیچ ارتباطی با یکدیگر نداشته و جایگاه معنایی تاریخ‌ساز خود را از دست داده‌اند. این افول و تجرد در نتیجه مجموعه‌ای از مؤلفه‌ها و مداخلات در برهه‌های مختلف تاریخی حاصل شده که هر یک از این مسائل، نیازمند پژوهش و واکاوی شایسته‌ای می‌باشد (نصیری‌نیا و حجت، ۱۳۹۵: ۴۲). شهر تبریز همچون دیگر شهرهای سنتی ایران، مجموعه‌ای منسجم و نظام‌مند بوده که بر مبنای مجاورت یا ترکیب اجزای گوناگون خود شکل گرفته است. در تبریز همچون دیگر جاها ظهور پدیده‌ای به نام اتومبیل، عرصه ارتباطی شهر را به چالش کشید و بایدهای خود را چه به لحاظ کمی و چه به لحاظ کیفی بر نظام دسترسی شهر تحمیل نمود. از این‌رو خیابان‌کشی‌ها تغییری جدی بر چهره و کیفیت حوزه مؤثر خیابان‌های تبریز گذاشت (بلیان‌اصل، ۱۳۸۸: ۳۶). در ادامه به معرفی چند خیابان حادثی مهم در دوره پهلوی اول و دوم که تأثیرات مهمی بر بافت شهری تبریز بر جای گذاشته‌اند، پرداخته شده است.

خیابان پهلوی (امام خمینی کنونی)

خیابان پهلوی اولین و اصلی‌ترین خیابان تبریز است که در فاصله سال‌های ۱۳۰۰ تا ۱۳۰۵ در دوران سلطنت پهلوی از شرق تا غرب شهر تبریز به دستور عبدالله

تصویر شماره (۱): احداث خیابان پهلوی (امام خمینی) تصویر شماره (۲): خیابان پهلوی (امام خمینی) دهه چهل خورشیدی

محوطه پیرامون ارگ علیشاه به باغ ملی و گردشگاه عمومی تبدیل شد. در مجاورت آن و در بخشی از زمین‌های محوطه ارگ در سال‌های بعد مراکز خدماتی و تفریحی مانند بیمارستان شیر و خورشید، سالن تئاتر، دبیرستان، کتابخانه و ... ساخته شدند (صفا منش و همکاران، ۱۳۷۶: ۴۵). خیابان امام خمینی از اولین خیابان‌های تبریز می‌باشد که در سال ۱۳۲۵ یعنی در زمان حکومت ملی آذربایجان آسفالت شد. در گذشته مردم تبریز به این خیابان قیرقوم یعنی آسفالت یا باش خیواون یعنی خیابان اصلی می‌گفتند.

پس از احداث خیابان پهلوی، از سال ۱۳۰۶ اقدامات وسیعی در زمینه بازگشایی خیابان‌های متعدد منشعب از خیابان پهلوی آغاز شد. در سال ۱۳۰۷ محمدعلی تربیت به سمت شهردار تبریز منصوب شده و عملیات عمرانی و مربوط به احداث چندین خیابان شمالی-جنوبی آغاز گشت. در گزارشی از این عملیات آمده است که "... این دو روزه مشغول امتداد خیابان نظامیه از محله نوبر و اتصال آن به خیابان پهلوی و افتتاح خیابان جدیدی که از خیابان پهلوی مقابل باغ ملت شروع و از بازار عبور کرده به محله شتران می‌رسد و ایجاد خیابانی که خیابان پهلوی را به پل آجی متصل می‌نماید و امتداد خیابان فعلی گورک از خیابان پهلوی

خان طهماسبی فرمانده لشکر آذربایجان احداث شده است. خیابان پهلوی در بخش شرقی بر بستر "خیابان" که از زمان قاجاریه جاده فراخ ورود به شهر بود و در بخش میانی بر جای باروی تخریب شده شهر قرار گرفت. این خیابان که پس از انقلاب به نام خیابان امام خمینی نام‌گذاری شد، به عنوان مسیر ارتباطی میان جاده تهران-تبریز و تبریز-مراغه، از حوالی چهارراه منصور تا میدان گونگاباشی کشیده شده است. در سال‌های بعد، خیابان پهلوی از دو سو امتداد یافته، از شرق به دروازه تهران و از غرب به جاده‌های مرند (در شمال غرب) و مراغه (در جنوب غرب) می‌پیوندد. بخش شرقی این خیابان نیز منطبق بر بستر "خیابان" به دروازه تهران می‌رسد. توسعه بخش غربی آن نیز با استفاده از مسیر حرکت گونگا (واگن اسبی) در حدفاصل میدان گونگاباشی و ایستگاه راه‌آهن به انجام رسیده است. خط واگن اسبی تبریز، برای انتقال مسافران از شهر به واغزال^۱ که در بیرون از شهر و در سمت غرب قرار داشت احداث شده بود. این خیابان از شمال محوطه ارگ علیشاه می‌گذرد و دروازه‌های نوبر و مهادهمین همراه با بخش جنوبی باروی شهر در مسیر آن قرار داشته‌اند. هم‌زمان با احداث خیابان پهلوی،

۱. واغزال، نام روسی ایستگاه راه‌آهن تبریز- جلفا است که در فاصله سال‌های ۹۵-۱۲۹۰ شمسی با سرمایه بانک استقراضی روس احداث شد.

به محله سرخاب هستند و خیابانی که سال گذشته بین خیابان پهلوی و ششگلان شروع شده بود این اوقات به اتمام رسیده ..."

این خیابان‌ها که بعدتر به ترتیب شاهپور جنوبی، فردوسی، منجم، خاقانی و منصور (همنام با استاندار وقت آذربایجان علی منصور) نامیده شدند در فاصله سال‌های ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۰ که محمدعلی تربیت شهردار تبریز بود، تکمیل گردیدند. در همین دوره، گذر حدفاصل دروازه نویر و دیگ باشی، تعریض و به نام شهردار وقت "خیابان تربیت" نامیده شد.

خیابان تربیت

پس از احداث خیابان پهلوی در تبریز، از سال ۱۳۰۶ اقدامات وسیعی در زمینه بازگشایی خیابان‌های متعدد منشعب از خیابان پهلوی آغاز شد. در سال ۱۳۱۲ محمدعلی تربیت شهردار وقت تبریز با احداث خیابانی که محله نویر را به هسته اصلی بازار متصل می‌نمود، دومین خیابان مدرن تبریز را پایه‌گذاری نمود (عمرانی و سنگری، ۱۳۸۵). خیابان تربیت در قلب شهر و درون بافت تاریخی قرار دارد و هسته مرکزی شهر را از خیابان امام‌خمینی به بازار تبریز پیوند می‌دهد. مهم‌ترین مراکز پیرامون این محور میدان ساعت (که عمارت قدیمی شهرداری تبریز در آن واقع است) و بازار تبریز است. همچنین خیابان تربیت بخشی از مسیر راه تجاری ابریشم بوده که از تبریز می‌گذشته است. بناهای دو سمت این خیابان، بناهای قدیمی و دارای معماری خاصی هستند که به سیمای خیابان حالتی سنتی و بارزش می‌بخشند (طلایی و حقیقی، ۱۴۰۰: ۷۴-۷۵). این خیابان نیز قسمت زیادی از بازار تبریز را از بین برد و باعث شکافته شدن قسمت جنوبی بازار گردید (عمرانی و سنگری، ۱۳۸۵). چگونگی شکل‌گیری و سیر تحول تاریخی خیابان تربیت را می‌توان به چهار

مقطع زمانی مهم به شرح زیر تقسیم نمود (طلایی و حقیقی، ۱۴۰۰: ۷۵):

۱. شکل‌گیری خیابان تربیت؛ در فاصله سال‌های ۱۳۰۷-۱۳۱۰ طبق برنامه‌ای گذر حدفاصل دروازه نویر و دیگ‌باشی تعریض گشت و خیابانی جدید ایجاد شد که حتی بدنه‌های مشرف به آن نیز مطابق با اصول آن زمان ساختمان دوطبقه در برگیرنده واحدهای تجاری در همکف و واحدهای دفتری-خدماتی در طبقه بالا، نماسازی شده بودند.

۲. شکل‌گیری خیابان فردوسی و انفصال خیابان تربیت (شکل‌گیری تربیت بزرگ و کوچک).

۳. سیر تغییر و تحولات محور تربیت تا قبل از انقلاب؛ در سال ۱۳۲۶ مقارن با دوره حکومت پیشه‌وری رئیس حکومت خودمختار آذربایجان عملیات آسفالت این معبر همچون کثیری از معابر تبریز انجام شد.

۴. اقدامات صورت گرفته پس از انقلاب؛ تغییرات ساختاری محور، تبدیل کاربری سواره به کاربری پیاده در سال ۱۳۷۴ که مهم‌ترین اقدامات در زمینه زیباسازی در این برهه شکل گرفت.

اما در آخرین اقدامات صورت گرفته در سال ۱۳۸۳ این راسته دستخوش تغییرات اساسی شد که بعضاً باعث تخریب منظر شهری تاریخی آن از طریق نصب تابلوهای تبلیغاتی، برداشتن نیمکت‌ها، به کارگیری مصالح جدید در بدنه‌های تاریخی و ... گردید.

خیابان فردوسی

در بین سال‌های ۱۳۰۷ تا ۱۳۱۰، گذر حدفاصل ارگ علیشاه (باغ ملت) و بازار تحت عنوان خیابان فردوسی احداث گشت که از میان خیابان تربیت که تقریباً هم‌زمان با آن شکل گرفته بود می‌گذشت. این خیابان که حاصل شهرسازی شتاب‌زده اوایل پهلوی بوده و بافت کهن و تاریخی شهر را شکافته است، خود

تصویر شماره (۳): ورودی خیابان تربیت از خیابان امام خمینی تصویر شماره (۴): پیاده راه تربیت تبریز

خیابان شاهپور (ارتش کنونی)
یکی از اصلی‌ترین معابری که در دوره پهلوی اول برای ارتباط محلات با بازار ایجاد گردید، خیابان شاهپور (ارتش کنونی) می‌باشد. بخشی از باغ‌ها و بناهای حول این محور تاریخی نیز با احداث این خیابان، تخریب شدند. در ادامه بخش شمالی خیابان شاهپور، از میدان شهرداری تا مقابل استانداری امتداد یافت و در محل برخورد آن با خیابان شاه بختی در محل توپخانه قدیم، میدان قیام (شهدای امروزی) در برابر استانداری و شهربانی شکل گرفت.

در حال حاضر با دارا بودن جداره‌های بارزش دوره مذکور، واجد هویت و ارزش‌های تاریخی و معماری بوده و بناهای واقع شده در آن، هم به‌عنوان یک اثر مستقل در طراحی نما و هم به‌عنوان یک جز در محیط و در ترکیب با نماهای مجاور ارزشمند می‌باشند و سیمای شهری هماهنگ و موزونی را پدیدار نموده‌اند (شجاع‌دل و اسمعیلی، ۱۳۸۴).

در سال پایانی این دوره، احداث خیابان شاه بختی (جمهوری امروزی)، حذف‌اصل خیابان خاقانی و فردوسی در دستور کار شهرداری قرار گرفت. در همین رابطه، روزنامه اطلاعات خبر می‌دهد: "... بلدیة شهر شروع به خاک‌ریزی خیابان مقابل عمارت ایالتی را نموده ... و چند ماه بعد در خبری دیگر آمده است: "... همچنین جهت ساختمان خیابان جلوی شمس‌العماره اقدام و مشغول کار هستند."

تصویر شماره (۶): احداث خیابان شاهپور (ارتش) سال ۱۳۰۸ شمسی

تصویر شماره (۵): خیابان فردوسی تبریز سال ۱۳۳۵ شمسی

تصویر شماره (۷): قسمت‌هایی از خیابان شریعتی تبریز

میدان منجم متصل نمود. در همین زمان خیابان ملل متحد (فلسطین کنونی) نیز از میدان گوشه شمال شرقی باغ گلستان، به خیابان شمس تبریزی وصل گردید. دروازه گجیل که تا آن زمان پابرجا بود، با اینکه در لبه غربی خیابان ملل متحد و بیرون از حریم خیابان قرار می‌گرفت، در اثر بی‌توجهی مسئولان وقت شهرداری تخریب‌شده و از میان رفت. با ایجاد دو خیابان یاد شده، محدوده مرکزی و هسته تاریخی شهر در درون یک چهارضلعی قرار گرفت که مجموعه بازار، دقیقه در بخش مرکزی آن جای دارد.

تصویر شماره (۸): قسمت‌هایی از خیابان شمس تبریزی تبریز

این چهارضلعی که لبه‌های جنوبی و شرقی آن با خیابان‌های پهلوی سابق و خاقانی و لبه‌های شمالی

خیابان شهناز (شریعتی کنونی)

در آغاز دهه ۱۳۳۰، خیابان شهناز (شریعتی امروزی) از محله لیلوارو رو به شمال گشوده شد و بخش شمالی آن در بالای خیابان پهلوی تا دیگ‌باشی امتداد یافت و به انتهای غربی خیابان تربیت و ابتدای راسته کوچه متصل گردید. با احداث بخش شمالی خیابان شهناز (که دقیقاً از نقطه‌ای که پیش‌تر دروازه مهادمهین در آن قرار داشت می‌گذشت) کلیسای پروتستان که در مسیر خیابان قرار گرفته بود تخریب گردید و بخشی از زمین آن در ضلع غربی خیابان باقی‌ماند. این کلیسا، بعدها در سال ۱۳۳۵ در نقطه دیگری در جنوب محله ارمنستان از نو ساخته شد و در زمین باقیمانده از محل سابق آن در خیابان شهناز شمالی نیز در سال ۱۳۴۲، مجموعه هتل و سینما آسیا (آذربایجان امروزی) احداث گردید. این خیابان در مسیری از شمال به جنوب با خیابان‌های بازار، امام خمینی، هفده شهریور و آزادی (کمربندی) تقاطع دارد. امروزه خیابان شریعتی به‌عنوان یکی از کانون‌های خرید واقع در بافت قدیم کلانشهر تبریز شناخته می‌شود. خیابان شمس تبریزی و ملل متحد (فلسطین امروزی) در سال ۱۳۳۷، خیابان شمس تبریزی که شمالی‌ترین خیابان شرقی - غربی تبریز به شمار می‌رود، با عبور از محله‌های شتربان و امیرخیز تغه‌الاسلام را به پل و

و غربی آن با خیابان‌های شمس تبریزی و ملل متحد تعریف می‌شوند از سه لبه جنوبی، شرقی و غربی به محدوده هسته مرکزی مماس است. ولی لبه شمالی آن بافاصله از هسته مرکزی قرار گرفته است.

خیابان دارایی

خیابان دارایی در سال ۱۳۴۵ در لبه شرقی مجموعه بازار، از خیابان شاه بختی تا کرانه جنوبی میدان چای کشیده شد و امتداد خیابان خاقانی در شمال رودخانه، با نام ثقه‌الاسلام تا بخش‌های مرکزی محله سرخاب احداث گشت. با احداث خیابان دارایی، ارتباط میدان صاحب‌الامر با عنصر شاخص آن، یعنی مسجد صاحب‌الامر قطع شده و بدین ترتیب مسجد که از عوامل اصلی حضور و تجمع مردم شهر بود، از میدان جدا شد. از این رو مراجعه‌کنندگان به مسجد دیگر نه از طریق راسته‌ها و صحن میدان بلکه از طریق خیابان به آن مراجعه کرده و بدین ترتیب زنجیره‌ای از فعالیت‌ها از عرصه میدان حذف گردید (نصیری‌نیا و حجت، ۱۳۹۵: ۴۵). همچنین از تبعات احداث خیابان‌هایی مانند دارایی، خاقانی، ارتش شمالی و فردوسی تخریب قسمتی از بازار تاریخی تبریز و جدا نمودن بخشی از بازار از کل مجموعه جنوبی بوده است.

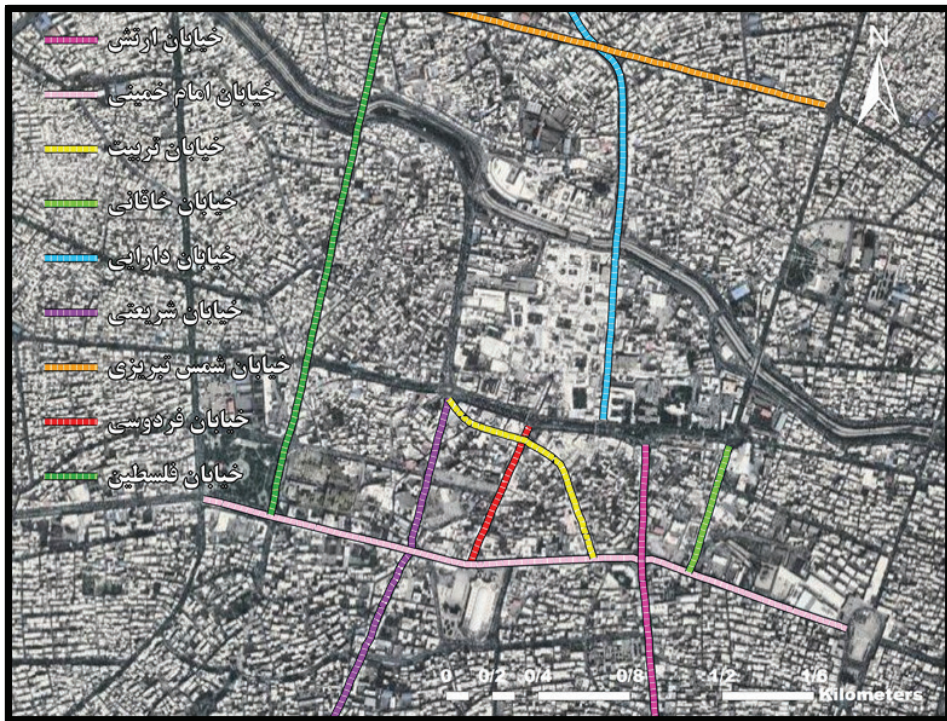
تصویر شماره (۹): مسجد صاحب‌الامر در حاشیه خیابان

دارایی

در ادامه به‌منظور درک بهتر موقعیت خیابان‌های احداث‌شده و روند گسترش آن‌ها در بافت شهری تبریز، تصویر شماره ۱۰ تهیه و ارائه گردیده است.

با مرور تاریخچه خیابان‌کشی‌ها در بافت شهری تبریز در دوره پهلوی می‌توان نتیجه گرفت که ایجاد خیابان‌های شهری در این دوره از یک الگوی ساده ولی هدفمند پیروی می‌کند. در چارچوب این الگو، محور خیابان معمولاً با استفاده از مسیر گذرهای موجود تعیین می‌شود. این ویژگی، در خیابان‌هایی مانند منصور، خاقانی، تربیت و فردوسی به‌آسانی دیده می‌شود. درنهایت می‌توان گفت یکی از پیامدهای مهم مجموعه خیابان‌کشی‌های یادشده در این دوره، تغییر ساختار ارتباطی شهر از یک ساختار مبتنی بر حرکت پیاده و دارای هندسه ارگانیک به یک ساختار دارای هندسه خطی منظم، مستقیم و مناسب حرکت سواره می‌باشد. در این میان نکته درخور تأمل، تفاوت کیفی اقدامات شهرسازی دوره پهلوی اول با اقدامات مشابه در دهه‌های بعدی است.

بررسی تبعات مسیرگشایی‌ها در بافت شهری تبریز
پس از مروری بر تاریخچه خیابان‌کشی‌ها در شهر تبریز، در راستای رسیدن به هدف اصلی پژوهش، در ادامه به بررسی اثرات اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در بافت شهری تبریز پرداخته شده است. در دهه‌های اخیر در بسیاری از مناطق شهر تبریز خیابان‌ها یا به‌اصطلاح مدیران شهری مسیرگشایی‌هایی به اجرا درآمده است. با بررسی اجرای این‌گونه پروژه‌ها می‌توان به تفاوت مسیرگشایی‌های امروز در بافت شهری تبریز با خیابان‌کشی‌های گذشته از جنبه‌های گوناگون پی برد. در ادامه با تبیین تبعات اجرای پروژه‌های مسیرگشایی‌ها، نمونه‌ای در شهر تبریز معرفی و مورد ارزیابی قرار گرفته است.

تصویر شماره (۱۰): موقعیت خیابان‌کشی‌ها در بافت شهری تبریز

بالایی است و حداکثر متراژ خانه‌ها اکثراً به ۵۰ متر هم نمی‌رسد. اکثر ساکنین، جهت انجام نیازهای روزمره از جمله خرید و رفتن به مدرسه، مجبور به بالا رفتن از ۲۰۰ الی ۳۰۰ پله‌ی غیراستاندارد و فاقد نرده حفاظتی هستند. تردد در چنین مسیری در فصول سرد و یخبندان، مخصوصاً برای کودکان و سالمندان بسیار خطرناک است. ساختار پله‌ای واحدهای مسکونی و کوچه‌های دراز و باریک محله ملازینال باعث شده است که ساکنان این محله در سال‌های گذشته از دسترسی به خدمات رفاهی عمومی از قبیل بوستان محله، خطوط اتوبوس‌رانی و مانند آن بی‌بهره باشند. مسیرگشایی ملازینال یکی از پروژه‌های مهم شهرداری منطقه ۱ تبریز در راستای احیای بافت فرسوده و بهبود دسترسی و توسعه امکانات مناطق کم برخوردار بوده

بهبود دسترسی و توسعه امکانات فضاهای عمومی مسیرگشایی‌ها می‌تواند در بهبود دسترسی به فضاهای عمومی و توسعه امکانات محلی و به تبع آن افزایش کیفیت زندگی شهروندان نقش مؤثری ایفا کنند. مسیرگشایی محله «ملازینال» تبریز نمونه‌ای از این اثرگذاری است. ملازینال، متراکم‌ترین و پرجمعیت‌ترین منطقه حاشیه‌نشین تبریز است که بیش از ۱۰ هزار نفر از جمعیت این کلان‌شهر به صورت متراکم در آن ساکن هستند. ملازینال به دو محله «کنار اتوبان» و «سید جواد» تقسیم می‌شود. محله کنار اتوبان، نزدیک کوه و تفرجگاه عینالی واقع شده است و محله سیدجواد در پایین دست ملازینال قرار دارد. این محلات بر روی تپه‌ای شیب‌دار بنا شده است، بدین صورت که سقف خانه پایینی، کف خانه

است. این مسیر گشایی با هدف پاسخگویی به مطالبات به حق و طولانی شهروندان این منطقه اجرا شده است. پیش از اجرای پروژه، ورودی این خیابان سه متر بود. طرح مسیر گشایی ۱۶ متری ملازینال علاوه بر تسهیل دسترسی مردم این منطقه به کمربندی پاسداران، از نظر تغییر چهره شهر در این نقطه و احیای سکونتگاه‌های غیررسمی بسیار حائز اهمیت است.

تصویر شماره (۱۱): مسیر گشایی ۱۶ متری ملازینال

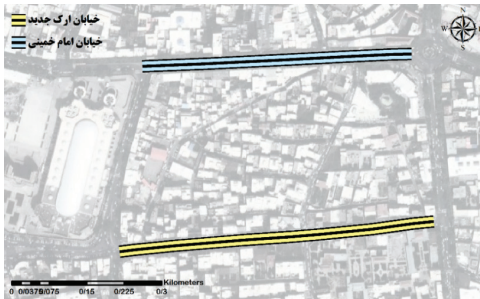

تصویر شماره (۱۲): رمپ خروجی ملازینال به کمربندی پاسداران

تغییر در هندسه معنایی شهر

شبکه فضایی جدید علاوه بر اینکه هندسه حرکتی جدیدی را در شهر تعریف می‌کند، می‌تواند هندسه معنایی شهر را هم دچار تغییر کند. مسیر گشایی‌ها نیز در تغییر هندسه معنایی شهر تبریز بی‌تأثیر نبوده‌اند. اینکه تا چه اندازه مسیر گشایی‌ها در مقایسه با

خیابان‌های شکل گرفته در دوره‌های گذشته از لحاظ عملکردی و معنایی مورد اقبال واقع شده و توانسته‌اند زمینه رضایت شهروندان را فراهم کنند از مسائلی است که جای تحلیل و ارزیابی دارد. در جهت تبیین عامل "تغییر در هندسه معنایی شهر" به مقایسه خیابان امام خمینی (پهلوی سابق) که در زمان پهلوی اول احداث شده با خیابان ارک جدید که در دو دهه اخیر با عنوان مسیر گشایی در بافت شهری تبریز ایجاد گردیده، پرداخته شده است. دو خیابان امام خمینی و ارک جدید در تبریز بافاصله زمانی بیش از ۸۰ سال به موازات هم و در یک محله یعنی نوبر ساخته شده‌اند. محله نوبر بخش‌های جنوبی بافت شهر را در غرب خیابان در برمی‌گیرد. قسمت بسیار کوچکی از آن در پیرامون دروازه نوبر در درون بارو قرار داشته است و «مقصودیه» شناخته شده‌ترین کوی آن است (صفامنش و همکاران، ۱۳۷۶: ۴۲-۴۳). این محله از شمال به محلات راسته کوچه و مهادمهین (میارمیار) و از جنوب به کوه‌های یانق، از مشرق به محله مارالان و از مغرب به چرنداب و مهادمهین محدود است. مرکز محله آن میدان مقصودیه است که به عنوان مفصل محله عملکرد دارد.

تصویر شماره (۱۳): موقعیت دو خیابان ارک جدید و امام خمینی

اما روایت نحوه ایجاد (فرآیند) و محصول نهایی (فرآورده)

خیابان امام خمینی و ارک جدید باهم یکی نیستند.

به‌عنوان یکی از فضاهای سرزنده، پویا و به‌عنوان میراث معاصر جایگاه خود را در شهر حفظ و تثبیت نماید.

خیابان امام خمینی

تصویر شماره (۱۴): نمایی از خیابان امام خمینی تصویر

خیابان پهلوی به فاصله اندکی پس از شکل‌گیری به یکی از مهم‌ترین فضاهای جدید شهر تبدیل شد. برای اهمیت این فضای شهری دلایل روشنی وجود داشت. نخست آن‌که این محور، به دلیل هم‌جواری با ناحیه پاساژ و موقعیت ویژه آن در شهر، بخشی از اعتبار آن را به خود جذب کرد. دیگر آن‌که، این بخش از خیابان، دونقطه شهری مهم و دو مرکز تفریحی جدید شهر یعنی «باغ ملی» در محوطه ارگ علیشاه در شرق و «باغ گلستان» در غرب را به هم پیوند می‌زد. وجود این دو فضا در دو سوی محور خیابان، باعث شد که این بخش از خیابان، رفته‌رفته به معتبرترین محل زندگی شهری امروزی جهت گذران اوقات فراغت، خرید و گردش بدل شود. از سوی دیگر، ارزش و اهمیت این محور، باعث جذب و استقرار عملکردهایی در آن شد که به‌نوبه خود مایه افزایش اعتبار این محور شهری گردید (صفامنش و همکاران، ۱۳۷۶: ۸۲-۸۳). در سال ۱۳۰۷ در گزارشی راجع به تحولات شهر تبریز و خیابان پهلوی آمده است: «شهر تبریز دارای خیابان عالی و باغ قشنگی است که اهالی وقت غروب از هر طبقه برای تفریح و رفع خستگی از مشاغل روزانه خود به آنجا می‌روند...» (صفامنش و همکاران، ۱۳۷۶: ۴۵).

شماره (۱۵): قسمتی از پیاده‌روی خیابان امام خمینی

خیابان ارک جدید

اما خیابان ارک جدید یا به‌اصطلاح مدیران شهری «مسیر‌گشایی» در مقایسه با نیای قدیمی‌اش، ناتوانی شهرسازی با همه ضوابط، مقررات و مطالعات را در ایجاد یک الگوی ارزشمند در نماهای شهری، پیاده‌روی آرام و جذاب برای عابرین و یک فضای سبز قابل قبول نمایان می‌سازد. گویی هدف خیابان ارک جدید نه ایجاد فضایی برای انسان بلکه مسیری برای اتومبیل‌ها، لبه‌های تجاری و آپارتمان‌های مسکونی

بوده است. اختلاف ارتفاع در بخشی از مسیر پیاده عبور معلولین را تقریباً غیرممکن می‌سازد. حتی سرعت خودروهایی که در این خیابان همچون اتوبان‌ها می‌رانند و عبور از آن را برای عابران بخت برگشته به یک سفر ماجراجویانه تبدیل می‌کنند، قابل تأمل است. پیاده‌روهای باریک، عرض زیاد سواره و پارک حاشیه‌ای، رانندگان را تشویق می‌کند تا با تمام توان در این مسیر جولان دهند. در واقع خیابان ارک جدید این پیام را به عابرین منتقل می‌نماید که "این فضا برای شما احداث نشده است!"

تصویر شماره (۱۶): نمایی از خیابان ارک جدید تصویر

شماره (۱۷): قسمتی از پیاده‌روی خیابان ارک جدید

بحث

نگاهی به زندگی و زیست‌پذیری در خیابان‌های اضافه‌شده به شهرهای تاریخی این فرضیه را تقویت می‌کند که آن دسته از خیابان‌هایی که بر اساس منطق رشد و حرکت شهر و بر اساس دستورالعمل‌های متناسب با ژنوم آن تعریف و تعریض شده‌اند، موفق‌تر از خیابان‌های تک‌بعدی و تحمیلی عمل کرده‌اند. در شهر تبریز تعریض خیابان‌ها و گذرهایی مثل تربیت، راسته کوچه و امام خمینی در تناسب با قواعد شهر، فضاهایی نسبتاً موفق و قابل قبول در شهر را موجب شده‌اند. برعکس خیابان‌هایی مثل دارایی که موازی با راسته کوچه و در شرق بازار ایجاد شده و همچنین خیابان ارک جدید اقبال و سرزندگی راسته کوچه را کسب نکرده است. عدم فهم منطق حرکتی در راسته‌های بازار و اتصال آن‌ها با میدان صاحب‌آباد و بازارچه دوه‌چی هم باعث شده تا مسیر و منطق حرکت در پاساژ جدید ولی امر که عمود بر راسته‌های بازار و نه در امتداد آن‌ها تعریف شده شکست بخورد و ماحصل این عناصر جدید و نامربوط با ژنوم شهر، تولید فضاهایی بی‌مقیاس، مرده، غیر جذاب و تک‌بعدی بوده است.

تضییع حقوق شهروندی

تملك واحدهای مسكونی برای اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در شهر تبریز در برخی موارد منجر به تضییع حقوق شهروندی و اجحاف در حق شهروندان گردیده است. به‌عنوان مثال بانویی تبریزی حدود ۱۰ سال پیش خانه‌اش را به دلیل اجرای پروژه مسیرگشایی از دست داده و در بهزیستی حضور دارد. پس از بازدید از محل تملك شده مشخص گردید پس از حدود ۱۰ سال از تملك، مسیرگشایی نیز به انجام نرسیده است. این مسئله مورد تأیید شهرداری و شورای شهر وقت

نیز قرار گرفته و لایحه مساعدت ۲۰۰ میلیونی به این شهروند با توجه به لحاظ نمودن تورم در دستور کار قرار گرفته است. اعضای شورای اسلامی شهر تبریز پس از بررسی نامه رئیس هیئت تطبیق و فرماندار در خصوص اعمال مساعدت به این شهروند اصرار بر این موضوع داشته و مجدداً آن را برای تجدیدنظر به هیئت تطبیق ارجاع دادند.

یکی از اصلی‌ترین معضلات شهرداری تبریز و عامل اعتراض شهروندان، مسیرگشایی‌های ناقص و نیمه‌تمام است. برخی طرح‌های مسیرگشایی شهر تبریز، پس از گذشت سال‌ها هنوز پیشرفتی ندارد. برخی محلات تبریز به دلیل وجود پروژه‌های نیمه‌تمام در شرایط نامساعدی قرار دارند. حتی پروژه‌هایی وجود دارند که کمتر از بیست درصد برای اتمام آن‌ها باقی‌مانده و با همتی کوچک به اتمام خواهند رسید اما اقدامی در جهت تکمیل آن‌ها صورت نمی‌گیرد. از دلایل اصلی نیمه‌تمام ماندن این طرح‌ها، نبود بودجه کافی در شهرداری و هزینه کلان برای اتمام این پروژه‌ها است. این ناتمام ماندن، تبعات منفی اجتماعی و روانی برای شهروندان و ساکنین محلی داشته و باید حتی‌المقدور خسارات تأخیر در تکمیل پروژه، برآورد و پرداخت شود.

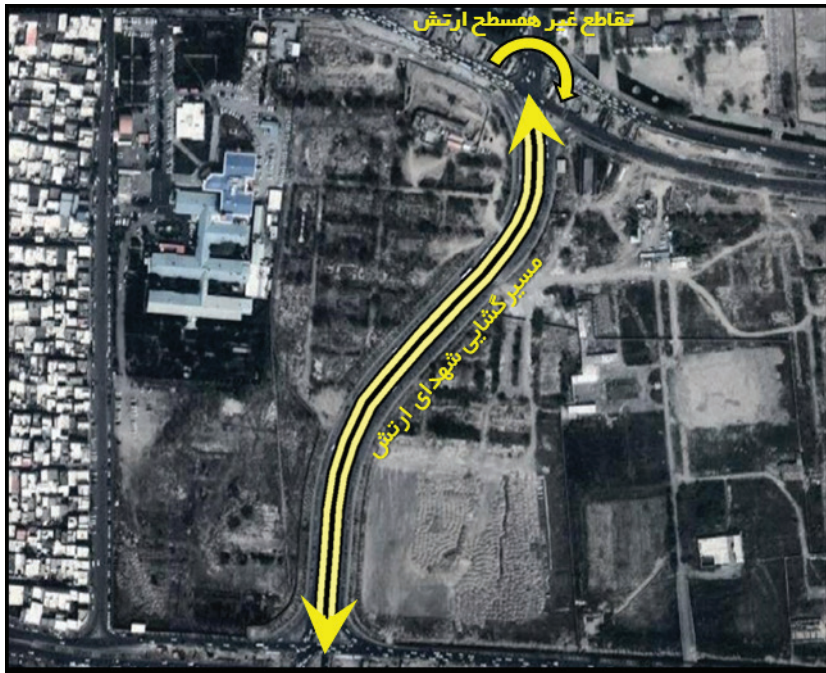
شهرداری‌ها می‌توانند با استفاده از برخی ابزارهای امتیازدهی، اقدامات و پروژه‌های عمرانی را با سرعت بیشتری به نتیجه برسانند. برای تکمیل پروژه‌های مسیرگشایی باید سیاست‌های تشویقی در نظر گرفته شود تا شهروندان در راستای اتمام این پروژه‌ها، مدیریت شهری را همراهی کنند. همچنین پیشنهاد می‌شود در تعرفه عوارض محلی، تبصره‌ها را چنان تعریف نمود تا پروژه‌ها با پیشرفت همراه باشند. در این راستا می‌توان با تهیه نقشه‌ای، موقعیت و درصد

پیشرفت پروژه‌های مسیرگشایی در سطح شهر تبریز را ارائه نموده تا پروژه‌های ناتمام مسیرگشایی مشخص و به‌منظور تکمیل آن‌ها برنامه‌ریزی صورت گیرد. همچنین صفحه‌ای جهت توضیحات در خصوص پروژه‌ها ایجاد گردد تا هر سال با به‌روز کردن اطلاعات، هزینه‌ها را بتوان به‌درستی تخمین زد.

ضعف مطالعه و نیازسنجی

اجرای پروژه‌های مسیرگشایی در بافت شهری تبریز در نگاه اول با توجه به افزایش جمعیت شهری و تردد وسایل نقلیه موتوری شاید ضروری به نظر می‌رسد، اما نکته‌ای که نباید در این میان فراموش شود مطالعه و نیازسنجی طرح‌ها قبل از عملیاتی شدن آن‌هاست. مطالعه نیازسنجی به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی و ضروری فرآیند برنامه‌ریزی در نظر گرفته می‌شود و مبنای منطقی هر برنامه، طرح و پروژه وجود نیاز یا مجموعه‌ای از نیازهاست (دفتر برنامه و بودجه شهرداری شیراز، ۱۳۹۷). مسیرگشایی‌های اخیر در تبریز و نقاط مختلف این شهر با در نظر گرفتن مزایایی که دارد، به بروز برخی مشکلات در آن دامن زده و بیشتر این مسیرگشایی‌ها به خیابان‌هایی منتهی می‌شود که به دلیل باریکی، توان تحمل ترافیک بیش از حد را ندارند و یا در تقاطع‌ها به دلیل مسدود بودن ادامه مسیر، به مشکل برخورد کرده‌اند.

به‌عنوان نمونه در منطقه ۳ تبریز، به دنبال تحویل اراضی پادگان ارتش به شهرداری، در امتداد خیابان ارتش جنوبی با هدف کاهش حجم ترافیک در محدوده کمربندی و افزایش خیابان‌های شمالی - جنوبی شهر، مسیرگشایی به انجام رسید. پس از اجرای پروژه، مسیری که تا قبل از آن دچار ترافیک نبود، به یک‌باره گرفتار ترافیک‌های سنگین شد و شهرداری را مجبور به طرح‌ریزی برای ساخت تقاطع غیرهم‌سطح در این

تصویر شماره (۱۸): مسیر گشایی شهدای ارتش و احداث تقاطع غیر همسطح ارتش

سکونت شهروندان تبریزی مسیحی شامل آشوریان و ارمنی‌ها بوده است. در امتداد محله قدیمی بارون آواک کوچه‌ها و المان واقع شده است. به دلیل پهن‌تر کردن کوچه‌های قدیمی پیوسته به خیابان شهناز در واپسین سال‌های دهه هشتاد خورشیدی بسیاری از ساختمان‌های قدیمی بارون آواک و المان تخریب شدند تا کوچه دیرینه بارون آواک را تبدیل به خیابان نمایند. در پی این تصمیم بسیاری از خانه‌ها و ابنیه قدیمی واقع در دو سوی گذر بارون آواک از میان برداشته شده و با صدور پروانه از سوی سازمان شهرداری به مالکان زمین‌های واقع در بخش خیابان تازه گشوده شده، تعداد فراوانی ساختمان‌های بلندمرتبه و آپارتمان‌های نوپا ساخته و جایگزین بناهای دیرینه‌ساخت دو سوی گذر بارون آواک شد. همچنین در پی مسیرگشایی در کوچه بارون آواک

مسیر نمود. این طرح که برای اجرای آن ۳۸ میلیارد تومان در نظر گرفته شده، به دلیل نبود منابع مالی، در واقع تعطیل شده و نشانه‌ای از فعالیت عمرانی در این مسیر پرتردد دیده نمی‌شود و با چنین روندی، افتتاح آن شاید چندین سال زمان ببرد.

آسیب‌رسانی به بافت باارزش شهری

در مسیرگشایی‌ها موضوعات فرهنگی و تاریخی بسیار مطرح می‌شود که می‌بایست پیش از هر مسیرگشایی نسبت به این موضوعات مطالعه صورت گیرد. با توجه به وجود گسترده بافت باارزش و تاریخی در شهر تبریز، اجرای پروژه‌های مسیرگشایی نباید منجر به آسیب‌رسانی به میراث فرهنگی و تاریخی شهر گردد. یکی از گذرهای تاریخی پیوسته به خیابان شهناز (شریعتی کنونی)، محله و کوچه تاریخی بارون آواک است. محله بارون آواک از دیرباز تا امروز محل

تصویر شماره (۱۹): بنای تاریخی سنگک پزی محله بارون آواک تبریز مربوط به دوره قاجار

یکی از راه‌حل‌های مدیریت شهری تبریز جهت تسهیل در حرکت وسایل نقلیه و بازآفرینی شهری محسوب می‌شود؛ اما اجرای بدون مطالعه و نیازسنجی این‌گونه پروژه‌ها همواره مسائل و چالش‌هایی را به همراه داشته که می‌بایست مورد آسیب‌شناسی قرار گیرند. از تبعات اجرای این‌گونه پروژه‌ها در بافت شهری تبریز می‌توان به بهبود دسترسی در محلات کم‌برخوردار و حاشیه‌نشین و توسعه امکانات بخش عمومی، نوسازی بافت فرسوده، تغییر در هندسه معنایی شهر، تضییع حقوق شهروندی، ضعف مطالعه و نیازسنجی و آسیب‌رسانی به بافت باارزش شهری اشاره نمود. برای هر یک از این تبعات، نمونه‌ای در شهر تبریز معرفی و مورد ارزیابی قرار گرفته است. نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد که آن دسته از خیابان‌هایی که بر اساس منطق رشد و حرکت شهر و بر اساس دستورالعمل‌های متناسب با ژنوم آن تعریف و تعریض شده‌اند، موفق‌تر از خیابان‌های تک‌بعدی و تحمیلی عمل کرده‌اند. در شهر تبریز تعریض خیابان‌ها و گذرهایی مثل تربیت، راسته کوچه و امام خمینی در تناسب با قواعد شهر، فضاهایی نسبتاً موفق و قابل قبول در شهر را موجب شده‌اند.

تعداد زیادی از باغ‌های وسیع همچون باغ قدمت‌دار «بنکداریان» و خانه‌های مسکونی قدمت‌دار به همراه دیگر ساختمان‌های تاریخی از میان برداشته شدند. هم‌اکنون در گذر بارون‌آواک، تنها یک بنای ارزشمند سنگک‌پزی در گوشه‌ای از آن گذر تاریخی به‌جای مانده و از روی تقاضا و واخواهی شهروندان تبریزی، سازمان شهرداری از ویران‌سازی آن بنای سالخورده چشم‌پوشی نموده است. با این همه بیم آن می‌رود در سالیان آتی ساختمان قدیمی آن سنگک‌پزی که قدمت بیش از یک قرن دارد نیز تخریب گردد.

نتیجه‌گیری

با افزایش جمعیت و به تبع آن فرآیند توسعه شهری، بافت‌های قدیمی شهر به‌مرور زمان دچار فرسودگی و تراکم جمعیتی بالایی می‌شوند که نیازمند ارائه طرح‌های موضعی شهری برای تسهیل تردد شهروندان از یک‌سو و نیروهای امدادی و خدمات‌رسان از سوی دیگر هستند. در دهه‌های اخیر برای رفع این مسئله در بسیاری از شهرهای ایران خیابان‌های جدیدی احداث شده‌اند که مدیران شهری برای نام‌بردن از آن‌ها از اصطلاح «مسیر‌گشایی» استفاده می‌کنند. مسیر‌گشایی

در ارتباط با پروژه‌های مسیرگشایی‌های ناقص و نیمه‌تمام در شهر تبریز، شهرداری‌ها می‌توانند با استفاده از برخی ابزارهای امتیازدهی، اقدامات و پروژه‌های عمرانی را با سرعت بیشتری به نتیجه برسانند. برای تکمیل پروژه‌های مسیرگشایی باید سیاست‌های تشویقی در نظر گرفته شود تا شهروندان در راستای اتمام این پروژه‌ها، مدیریت شهری را همراهی کنند. همچنین در مسیرگشایی‌ها توجه به موضوعات فرهنگی و تاریخی بسیار حائز اهمیت است و می‌بایست پیش از هر مسیرگشایی نسبت به این موضوعات مطالعه صورت گیرد. با توجه به وجود گسترده بافت باارزش و تاریخی در شهر تبریز، اجرای پروژه‌های مسیرگشایی نباید منجر به آسیب‌رسانی به میراث فرهنگی و تاریخی شهر گردد. متأسفانه به دلیل ضعف مطالعه و نیازسنجی و همچنین در نظر نگرفتن کلیه جوانب و تبعات اجرای طرح‌ها، در برخی موارد بافت تاریخی تبریز تحت تأثیر اجرای پروژه‌های مسیرگشایی دچار خدشه گردیده است.

فهرست منابع

– آتشین بار، م. و متدین، ح. (۱۳۹۷). زوال بعد معنایی خیابان در ایران (از دوران باستان تا امروز). ماهنامه باغ نظر، ۷۱-۸۰.

– بلبان اصل، ل. (۱۳۸۸). بررسی تأثیر راه‌ها بر شکل‌گیری نظام ساختاری شهر تبریز در دوره قاجار. نشریه جغرافیا و برنامه‌ریزی (دانشگاه تبریز)، ۱۴ (۲۹)، ۳۵-۶۰.

– پاکزاد، ج. (۱۳۹۴). سیر اندیشه‌ها در شهرسازی (۱). تهران: انتشارات آرمانشهر.

– پورزرگر، م. عابدینی، ح؛ و اعتمادی، ع. (۱۳۹۹). نقش آفرینی مؤلفه «خیابان» بر روند تجددگرایی و توسعه تهران نمونه موردی خیابان لاله‌زار. ماهنامه باغ نظر، ۱۷ (۹۱)، ۵-۱۶.

– حبیبی، ک. بهزادفر، م. مشکینی، ا. علی‌زاده، ه. و محکی، و. (۱۳۹۰). ارزیابی اثرات طرح‌های توسعه شهری بر ساختار شکنی و ارتقای کیفی فضای شهر کهن ایرانی. مطالعات شهر ایرانی اسلامی، دوره ۱، شماره ۴، ۱۵-۲۸.

– حناچی، پ. دبیا، د؛ و مهدوی نژاد، م. (۱۳۸۶). حفاظت و توسعه در ایران (تجزیه و تحلیل تجارب مرمت در بافت‌های باارزش شهرهای تاریخی ایران). نشریه هنرهای زیبا، ۳۲، ۵۱-۶۰.

– خواجه شاهکوهی، ع. حسینی، م؛ و طوسی، ر. (۱۳۹۴). ارزیابی مشارکت شهروندان در طرح‌ها و پروژه‌های توسعه‌ای و عمرانی شهری (مطالعه موردی: شهر مینودشت). مطالعات برنامه‌ریزی سکونتگاه‌های انسانی، ۱۰ (۳۱)، ۹۷-۱۱۰.

– داوودپور، ز؛ و نیک‌نیا، م. (۱۳۹۰). بهسازی و نوسازی بافت فرسوده شهری راهبردی به‌سوی دستیابی به ابعاد کالبدی توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: بافت فرسوده کوی سجادیه). آمایش محیط، ۴ (۱۵)، شماره ۱۵، ۳۱-۵۹.

– دفتر برنامه‌بودجه شهرداری شیراز. (۱۳۹۷). آشنایی با مفاهیم نیاز و نیازسنجی با تأکید بر پروژه‌های شهرداری شیراز. شیراز: مجتمع چاپ دنیا.

– رهنمایی، م. فرهودی، ر. قالیباف، م؛ و هادی پور، ح. (۱۳۸۶). سیر تحول ساختاری و عملکردی محله در شهرهای ایران. جغرافیا (نشریه علمی- پژوهشی انجمن جغرافیایی ایران)، ۱۹-۴۳.

– سعیدی رضوانی، ن. (۱۳۷۱). شهرنشینی و شهرسازی در دوره بیست‌ساله ۱۳۰۰-۱۳۲۰. تحقیقات جغرافیایی، ۱۴۰-۱۶۵.

– سیدی، ح. خاتمی فیروزآبادی، م. امیری، م؛ و تقوی فرد، س. (۱۳۹۹). تشکیل زنجیره امدادسانی در بحران با رویکرد مکان‌یابی چندگانه نقاط انتقال و تسهیلات مطالعه‌ی موردی مناطق جنوب مرکزی تهران. مدیریت

- بحران، ۹ (۱۸)، ۱۹-۳۱.
- شجاع دل، ن. و اسمعیلی، ح. (۱۳۸۴). جداره تاریخی خیابان فردوسی تبریز- تدابیر و راهکارهای حفاظتی و استحکامبخشی. نخستین همایش ملی استحکامبخشی ساختمان‌های بنایی غیرمسلح و بناهای تاریخی. شیراز.
- صفامنش، ک. رشت چیان، ی؛ و منادی زاده، ب. (۱۳۷۶). سیر تحول تاریخی بلوک شهری «پاساز» در شهر تبریز. گفتگو، ۱۸، ۷۳-۸۵.
- صفامنش، ک. رشت چیان، ی؛ و منادی زاده، ب. (۱۳۷۶). ساختار کالبدی شهر تبریز و تحولات اخیر آن در دو سده اخیر. گفتگو، ۱۸، ۳۳-۵۳.
- طلایی، م؛ و متولی حقیقی، م. (۱۴۰۰). مقایسه تطبیقی ویژگی‌های کالبدی جداره‌های شهری (نمونه‌های موردی: راسته بالا و پایین خیابان مشهد و تربیت تبریز). فردوس هنر، ۴، ۶۶-۸۵.
- عمرانی، ب؛ و اسمعیلی سنگری، ح. (۱۳۸۵). بافت تاریخی شهر تبریز. تهران: انتشارات میراث کتاب.
- مدقالچی، ل؛ و صدری کیا، س. (۱۳۹۷). تبیین اصول هندسی حاکم بر خیابان در شهرهای دوره صفوی؛ مطالعه موردی: اصفهان، قزوین و مشهد. مدیریت شهری، ۵۳، ۲۳۵-۲۵۰.
- نصر، ط. (۱۳۹۳). واکاوی معنای «هویت» در سنجش پارادایم «تحلیل جایگاه حیات‌بخشی در بافت شهر». هویت شهر، ۱۸، ۱۳-۲۶.
- نصر، ط؛ و ماجدی، ح. (۱۳۹۲). نگاهی به مقوله هویت در شهرسازی. معماری و شهرسازی آرمان شهر، ۱۱، ۲۶۹-۲۷۷.
- نصیری نیا، پ؛ و حجت، ع. (۱۳۹۵). تأملی در تحولات ساختاری معاصر شهر تبریز و تأثیر آن بر هویت شهر. هنرهای زیبا، ۲۱ (۱)، ۴۱-۵۴.
- وزینی افضل، م. (۱۳۹۸). سیاست‌های نوگرایانه دولت

مروری بر تجربه «طرح پیرایش، مرمت و ساماندهی جداره‌های شهری» (مورد مطالعه: اصفهان، خیابان علم‌الهدی و خیابان عسگریه)^۱

مینا کشانی همدانی^۲

دکترای شهرسازی، عضو هیئت علمی و مربی جهاد دانشگاهی واحد اصفهان، اصفهان، ایران

فصلنامه پژوهش‌های مکانی فضایی، سال ششم، شماره سوم، پیاپی ۲۳، تابستان ۱۴۰۱، صص ۶۹ - ۹۲

چکیده

توجه به منظر شهری با توجه به اینکه بیشترین ارتباط بصری شهروندان با بدنه شهری را در بر گرفته و منتقل کننده اطلاعات زیادی از محیط پیرامون به افراد است، همواره یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های پژوهشی و اجرایی پژوهشگران و صاحب‌نظران حوزه معماری و شهرسازی است. امروزه با توجه به عدم وجود ضوابط منسجم و نظارت دقیق و درست بر اجرای آن در حوزه طراحی و اجرای نماهای شهری، با نوعی اغتشاش بصری و بحران در منظر جداره‌های شهری روبه‌رو هستیم. از این رو با تعریف برنامه‌هایی با چارچوب مدیریت و ساماندهی مناظر نازیبای شهری، از سوی حوزه مدیریت شهری، سعی می‌گردد با راهکارهای مختلف، در راستای ارتقای کیفیت بصری این نماها گام برداشت؛ بنابراین با توجه به میزان مداخله در اجزای نما به منظور اعمال اصلاحات در قالب مرمت، ساماندهی و پیرایش جداره‌های شهری، در برخی از شهرها با مداخله شهرداری، اقدامات اجرایی در این خصوص انجام گردیده است. از این رو در این مقاله سعی گردیده یکی از اخیرترین تجارب موجود در این حوزه در شهر اصفهان (محورهای عسگریه و علم‌الهدی) در قالب فرآیند علمی و اجرایی انجام شده، مرور شد و درس‌هایی که از این تجربه به دست آمده، ارائه گردد. به‌طور کلی این مطالعه، در پی یافتن پاسخی برای این پرسش است که با چه اقداماتی می‌توان منظر شهری جداره‌های شهری موجود را اصلاح و پیرایش نمود؟ و سپس با معرفی ۱۰ گام علمی و اجرایی در طرح "تهیه اسناد اجرایی پروژه پیرایش، مرمت، ساماندهی و نظارت بر اجرا" راهبردهای به دست آمده در چارچوب طرح مذکور به‌عنوان اقدامات پیرایش شهری، ارائه شده است. **واژگان کلیدی:** پیرایش شهری، ساماندهی بصری، جداره‌های شهری، سیما و منظر شهری، اصفهان.

۱. این مقاله مستخرج از دو طرح پژوهشی با عناوین "تهیه اسناد اجرایی پروژه پیرایش، مرمت، ساماندهی و نظارت بر اجرا، محور عسگریه (منطقه ۱۰ شهرداری اصفهان)" و "تهیه اسناد اجرایی پروژه پیرایش، مرمت، ساماندهی و نظارت بر اجرا، محور علم‌الهدی (منطقه ۱۲ شهرداری اصفهان)" می‌باشد که به کارفرمایی معاونت شهرسازی و معماری شهرداری اصفهان و توسط پژوهشگران جهاد دانشگاهی واحد اصفهان در سال ۱۴۰۰ به اتمام رسیده است.

۲. نویسنده مسئول: Shahrzaz63@yahoo.com

مقدمه و بیان مسئله

مؤثرترین عناصر تأثیرگذار بر کیفیت فضاهای شهری محسوب می‌گردند که اصلاح آن‌ها می‌تواند منجر به ارتقای کیفیت منظر عینی شهر شود. امروزه نما و عدم هماهنگی جداره‌های شهری، پس از سال‌ها بی‌توجهی به معضل بزرگی تبدیل شده است (فرخیان و اردلانی، ۱۳۹۷: ۲) و انتقادات بسیاری را برانگیخته است. از مهم‌ترین انتقاداتی که امروزه نسبت به منظر عینی شهر مطرح می‌شود، فقدان هویت، نابسامانی و اغتشاش بصری است (ظریف‌پور لنگرودی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۲۸). متأسفانه "بیشتر برنامه‌ها در سطح شهر به جنبه‌های کالبدی و عملکردی آن می‌پردازد و به بعد زیبایی‌شناختی شهر توجه چندانی نمی‌شود. به‌عنوان مثال برخی ناهنجاری‌های موجود در منظر شهری عبارت‌اند از: ناهمگونی حجم و توده، نحوه قرارگیری ساختمان‌ها، ابتدال زیبایی‌شناختی منعکس در ظاهر بناها، همجواری‌های نامناسب، توزیع کنترل‌نشده تراکم‌های ساختمانی، فعالیت‌ها و جمعیتی، مسدود بودن یا مسدود شدن فیزیکی مناظر طبیعی و ارزشمند شهری با ساختمان‌های بلندمرتبه که به نوعی اصلی‌ترین ناهنجاری‌های بصری به‌شمار می‌روند. کنترل و هدایت منظرشهری به سمت هویت‌مندی، مطلوبیت و دلپذیری کاری بس مشکل و طولانی‌مدت است. لذا وجود یک سند هدایت برای کنترل و هدایت منظرشهری به‌سوی مطلوبیت یکی از اصلی‌ترین نیازهای حال حاضر منظرشهری است. یکی از عناصر مهم منظرشهری نیز، بدنه‌های شهری است" (قربانیان و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰۰). البته «عواملی همچون اعمال سلیقه و دخالت‌های غیرکارشناسانه، حاکمیت فرهنگ بساز و بفروشی، اعمال سلیقه مالک یا کارفرما در طرح و اجرای نما، دخالت نداشتن مهندسان در طراحی، هنرنمایی ناشیانه برخی از طراحان، مواد و

زیبایی و تعریف آن، همواره یکی از سؤالات مهم فلسفی بشر در طی ادوار مختلف بوده است که اگرچه معیارها و تعاریف مختلفی برای آن ارائه شده است اما همچنان در تعریف چارچوب‌های تعریف‌کننده آن، تعریف دقیقی ارائه نشده است. از طرفی با توجه به چارچوب‌های نظری موجود به‌ویژه در رشته‌های وابسته به هنر، زیبایی، تعریف خاص خود را پیدا کرده است. در شهرسازی پرداختن به مفهوم منظر شهری، از بعد بصری و ادراکی و اصلاح ساختار آن مستقیماً بر وجه زیباشناختی شهر و در نهایت بر میزان حس رضایت شهروندان از محیط پیرامون تأثیرگذار می‌باشد. از این رو، همواره تناسب، زیبایی و خوشایندی محیط بصری در حوزه معماری و طراحی شهری امر مهمی بوده است. یکی از مهم‌ترین اجزای محیط بصری شهرها، نماهای ابنیه می‌باشند که نحوه شکل‌دهی به آن‌ها تأثیر قابل توجهی در سیمای شهر دارند (فرخیان و اردلانی، ۱۳۹۷: ۱۰)؛ اما امروزه در بیشتر خیابان‌های ایران به‌ویژه خیابان‌های نوساز شاهد عدم هماهنگی در جداره آن‌ها هستیم. به‌گونه‌ای که گویا مجموعه‌ای از ساختمان‌های منفرد، بدون هیچ ارتباط و پیوندی به شکل تصادفی و بدون هیچ قانونی، کنار یکدیگر ریخته شده‌اند؛ در حالی که جداره خیابان‌ها، نخستین جلوه شهر است که در ذهن و حافظه کاربران باقی می‌ماند، در نتیجه توجه به ابعاد طراحی آن‌ها در جهت پاسخگویی به نیازهای روحی و روانی شهروندان، اهمیتی بیش از پیش دارد (اسدالله‌زاده و پاکزاده، ۱۳۹۶: ۴). از این رو لزوم ارتقای کیفیت بدنه‌های شهری در چهارچوب مؤلفه‌های بصری-زیبایی‌شناختی، یکی از مهم‌ترین مسائلی است که امروزه مورد توجه معماران و شهرسازان قرار گرفته و بدنه‌های شهری از

مصالح نامرغوب، نبود کنترل مناسب و ناآگاهی از اصول معماری سنتی ایران در بی‌هویت گشتن نمای شهری مؤثرند. برای ساخت محیطی زیبا باید به ایجاد زمینه‌هایی جهت پیدایش موضوعاتی همچون راحتی، تنوع، هویت و خوانایی محیط توجه کنیم» (موسوی سروینه باغی و صادقی، ۱۳۹۵: ۱۰۰). به‌طور کلی اگرچه «در خصوص مباحث کلان مرتبط با سیما و منظر شهری اقدامات زیادی شده است، اما توجه به معضلاتی که در مقیاس خرد بر سیمای شهری حادث شده چندان مورد توجه پژوهشگران قرار نگرفته است. به یک معنا می‌توان اظهار کرد که در واقع سیمای موجود شهرهای کشور هم رها شده در حالی که سیمای شهری، نیازمند به‌روزرسانی و انطباق آن با رفتار و فعالیت اجتماعی شهروندان است» (اصانلو و رستمی‌زاده، ۱۳۸۶: ۳۹) (جعفری و نیلی، ۱۳۹۴: ۵۱). از این رو «تدوین چارچوب برای بدنه‌های شهری خود دارای اهمیتی خاص است و باید متناسب با زمینه، شرایط فیزیکی و با توجه به نوع کاربری صورت پذیرد» (خاک‌زند و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۶). پرهیز از پیدایش و یا گسترش مشکلات زیبایی‌شناسی همچون عدم پیروی از ضوابط معین در شکل‌دهی به نماهای یک جداره شهری، موجب اغتشاش و از دست رفتن هویت و زیبایی نمای شهری در درازمدت می‌گردد» (ظریف‌پور لنگرودی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۲۶). لذا پرداختن به اقداماتی که بتواند در کاهش نازیبایی‌های موجود در شهرهای امروزی به ما کمک نمایند، حائز اهمیت است. از این رو این پژوهش در پی یافتن به پاسخی برای این پرسش است که: "با چه اقداماتی می‌توان منظرشهری جداره‌های شهری موجود را اصلاح و پیرایش نمود؟" در ادامه مروری بر ادبیات موضوع مرتبط با پژوهش ارائه خواهد شد.

مبانی نظری

سیما و منظر شهری

توجه به منظر شهری با توجه به اینکه بیشترین ارتباط بصری شهروندان با بدنه شهری را در بر گرفته و منتقل‌کننده اطلاعات زیادی از محیط پیرامون به افراد به شمار می‌رود، از اهمیت خاصی برخوردار است. «طبق معیارهای «خوانایی و شفافیت»، صرف‌نظر از مالکیت حقوقی، مردم شهر به شکل فردی و جمعی باید نسبت به بخشی از محیط شهری حس تعلق داشته باشند و نسبت به آن توجه و مسئولیت نشان دهند» (احمدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۷). «سیما و منظر شهری، پدیده‌ای ماهوی است که از جوهره و ذات موجودیت شهر نشأت گرفته و در فرهنگ و ادراک مردم ریشه دارد. ابعاد ذهنی منظر شهر یا آنچه که افراد در مواجهه با منظر شهری از آن ادراک می‌کنند، بخش مهمی از محتوای منظر را تشکیل می‌دهد. انسجام این بعد از منظر شهری با ابعاد عینی است که به شکل‌گیری هویت بصری شهر منجر شده و به آن معنا می‌بخشد. شهرهای ایرانی در گذشته نسبت به امروز به این پدیده نگاهی حساس‌تر داشتند. اگرچه این عناصر در فضاهای شهری از بعد بصری، تابلویی را در ذهن انسان تداعی می‌کرد که با جهان‌بینی مردم آن زمان سازگاری داشت، اما امروزه عدم توجه به این عنصر مهم شهری، باعث عدم توازن در فضاهای شهری شده و نه تنها باعث هماهنگی و ارتقای کیفی فضاهای شهری نشده، بلکه منظر شهری را دچار اغتشاش کرده است» (کیانی و سالاری سردری، ۱۳۹۰: ۲۸)؛ بنابراین، با توجه به اینکه «نما و سیمای شهر چهره مسلط کالبد شهر به شمار می‌روند» (اسمعیلی و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۹) منظر شهری برای تصمیم‌گیران مدیریت شهری حائز اهمیت ویژه‌ای است. البته

راسکین معتقد است منظرشهری مسئله‌ای بیش از مسئله برنامه‌ریزی و طراحی است و در وهله اول آن را مسئله ارزش‌ها، اهداف انسانی و به رسمیت شناخته شدن مسئولیت‌های اجتماعی می‌داند (احمدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۴).

دو عنصر اصلی در تعریف منظر حائز اهمیت است یکی محیطی است که انسان را در برمی‌گیرد و دیگری انسانی که با درک و ارتباط با محیط، به آن وارد می‌شود؛ بنابراین منظر موجودی زنده و پویاست که هم از انسان تأثیر می‌گیرد و هم بر آن تأثیر می‌گذارد (ماهان و منصور، ۱۳۹۵: ۲۶). از این رو، انسان نقش

تعیین‌کننده‌ای در تعریف منظرشهری خواهد داشت. در واقع انسان عنصری است که پویایی را به منظرشهری اضافه می‌کند که برای حفظ پویایی منظرشهری نیاز به دگرگونی و بازتولید است که عواملی همچون عوامل اقتصادی، سیاسی، طبیعی، کالبدی و عملکردی، ادراکی، فیزیکی و عملکردی در آن تأثیرگذار است (قاسمی و سلطانی‌فرد، ۱۳۸۲: ۱۷۳). «منظر شهری، ماهیتی است که به واسطه فعالیت‌های انسانی و همراه شدن آن با کالبد در طول تاریخ پدید می‌آید و در ذهن شهروندان تفسیر می‌شود؛ این ابعاد ذهنی ممکن است فردی و یا جمعی باشند. منظرشهری در ابتدا امری عینی است که به واسطه کیفیت ظهور عوامل فیزیکی شهر موجودیت می‌یابد و به سبب گذشت زمان و تکرار شدن، به عنصر مشترک پیونددهنده افراد جامعه بدل می‌گردد. منظرشهری، کالبد و کیفیت شهر را توأمان در برمی‌گیرد. منظرشهری نه خاطرات صرف است (غیر محسوس - ذهنی) و نه کالبد صرف (محسوس - عینی). پدیده‌ای است که از تعامل این دو در شهر حاصل می‌شود؛ پدیده‌ای عینی - ذهنی». (وحدت و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۹ - ۲۰). «در یک نگاه کلی و عمیق،

بررسی چشم‌انداز شهری به‌نوعی با ساختار شهر، سیمای شهر و نمای ساختمان‌ها ارتباط دارد. بدین معنی که چشم‌انداز شهری و زیبایی‌شناسی شهری، مفاهیمی است که رابطه مستقیمی با ریخت‌شناسی و پیکره شهر، حجم ساختمان‌ها و فرم معماری آن‌ها دارد. منظر فضاهای شهری با پاسخ‌دهی به مسائل اکولوژیکی، رفاهی، اقتصادی نقش اساسی در عملکرد، زیباشناختی عینی، زیباشناختی ذهنی و ادراکی و زیست‌محیطی را بر عهده دارد» (کیانی و سالاری سردری، ۱۳۹۰: ۲۸).

«در طراحی و توسعه شهری، بعد کالبدی - زیبایی‌شناختی فضای شهرها جزو مهم‌ترین کیفیت‌ها به حساب می‌آید که هدف از مطرح کردن آن ایجاد حس خوشایندی و لذت‌بخش بودن در محیط شهری است. در این میان، کالبد و جداره خیابان‌ها و میدان‌های شهری از مهم‌ترین ابعاد طراحی مؤثر بر زیبایی‌شناسی سیما و منظرشهری هستند که به دلیل تأثیرگذاری مستقیم بر ادراک و ذهنیت شهروندان، همواره کانون توجه توسعه‌دهندگان شهرها بوده‌اند» (اسمعیلی و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۸). با استفاده از علم زیبایی‌شناسی می‌توان آشفتنگی در رنگ، مصالح و... را اصلاح کرد؛ زیرا خلق منظر زیبا و لذت‌بردن از آن از جنبه‌های زیبایی‌شناسی منظرشهری است (وحدت و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۱ - ۲۲). البته «در نظریه‌های کنونی، منظرشهری را تنها از بعد زیبایی‌شناسی و یا مطلوبیت فضای شهری مهم ندانسته‌اند» (احمدی و همکاران، ۱۳۹۶: ۱۵۴ - ۱۵۵). بلکه به‌طور کلی، منظرشهری شامل مجموعه‌ای از محرک‌های محیطی (طبیعی و مصنوع) است که عوامل زیادی در شکل‌گیری آن نقش دارند (کیانی و سالاری سردری، ۱۳۹۰: ۲۷) و ساختارهای سیاسی، اقتصادی و فرهنگی جامعه و نیز

الگوها و هنجارهای غالب در آن جامعه در شکل‌گیری آن، نقش عمده‌ای ایفا می‌کنند (وحدت و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۹)؛ در حقیقت، منظر شهری آیین تمام‌نمای لایه‌های زیرین جامعه است. اگر شهر یک متن است، منظر شهری امکان قرائت متن شهر را فراهم می‌آورد (قربانیان و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰۰). "منظر یک شهر مجموعه‌ای از عوامل طبیعی و مصنوع است که تحت تأثیر ویژگی‌های خاص طبیعی، فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آن شهر خاص شکل گرفته و محل به عینیت درآمدن مشخصات خاص آن شهر است" (محملی ایبانه، ۱۳۹۰: ۹۶). منظر یک محیط شهری، مجموعه‌ای از محرک‌های محیطی است که اطلاعاتی را برای ما می‌فرستد که ادراک فضا را در ذهنمان مقدور می‌سازد (ذکاوت و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۰۱). منظر از ریشه «نظر» است که در فرهنگ دهخدا به معنای نگریستن در چیزی به تأمل مترقب حضور چیزی شدن، بینش، فکر و رأی آمده؛ منظر شهری کلیه اطلاعات موجود از فضا است (از قبیل فرم، عملکرد و معنای فضا) که توسط حواس قابل دریافت بوده و در فرآیند ادراک پردازش می‌گردد. از ویژگی‌های اصلی این مفهوم، آن است که به‌عنوان یک پدیده «عینی - ذهنی»، «انسانی - کالبدی» و یک ساختار «اجتماعی - فضایی» مطرح می‌شود. گونه‌های اصلی منظر شهری عبارت‌اند از منظر گسترده، چشم‌انداز درونی، مناظر سیمای شهری و کریدورهای بصری؛ همچنین بر اساس تعریف کالن (۱۹۶۱) منظر هر شهر، پاسخی به رفتارهای انسانی، وضعیت آب‌وهوایی، فاکتورهای ایمنی و مداخله‌های ماهرانه در چارچوب افزایش توانایی‌های محیط بوده و حاصل سطح تماس انسان و شهر است و در این راستا، انسان نه تنها در ساختار چشم‌انداز بصری شهر از طریق

فعالیت‌های خود بر منظر شهری تأثیر می‌گذارد، بلکه رفتار و درک ذهنی شهروندان نیز از طریق تماس با منظر شهری تأثیر می‌پذیرد (Crow, Brown and Young, ۲۰۰۶: ۲۸۲) (قره‌بگلو و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۷). "هنگامی که صحبت از منظر شهری است آنچه از شهرهای امروز در ذهن شکل می‌گیرد، ترکیبی از طرح‌ها، فرم‌هایی است که بی‌محتوایی، زشتی و نابه‌هنجاری را در برابر چشم و ذهن شهروندان نمایان می‌سازد" (رضایی و ذبیحی، ۱۳۹۴: ۱). مطابق نظر گلکار (۱۳۸۱) "اساساً منظر شهری سطح تماس انسان و دیده شهر است و از این رو بخش قابل توجهی از دانش، عواطف و رفتار محیطی شهروندان تحت تأثیر آن شکل می‌گیرد" (رضایی و ذبیحی، ۱۳۹۴: ۲). "منظر فضای شهری در واقع شکل کلی فضای شهری است، به همان صورت که دیده می‌شود و در تعریفی دیگر منظر شهری جنبه عینی و یا قابل ادراک فضای شهری شمرده شده که به‌نوبه خود دارای فرم، عملکرد و معناست. منظر شهری طبق تعریف ارائه شده توسط شورای عالی شهرسازی عبارت است از: کلیه عناصر طبیعی و مصنوع (ساختمان‌ها و الحاقات آن‌ها، مبلمان شهری، پوشش گیاهی و...) قابل مشاهده از عرصه‌های عمومی شهر شامل خیابان‌ها، میادین، گره‌ها و پهنه‌های عمومی منظر شهری گفته می‌شود" (رضایی و ذبیحی، ۱۳۹۴: ۵). در تعریفی دیگر، "کالن منظر شهری را هنر یکپارچگی بخشیدن بصری و ساختاری به مجموعه ساختمان‌ها، خیابان‌ها و مکان‌هایی که محیط شهر را می‌سازند، تعریف می‌کند و آن را هنر چگونگی برقراری ارتباطات بین اجزای مختلف سازنده کالبد شهر می‌داند" (Cullen, ۱۹۶۱) (قره‌بگلو و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۰۷). در تعریفی دیگر چنین آمده است که "منظر خیابان به آن بخش از فضای خیابان اطلاق

می‌شود که طی حرکت از نقطه‌ای به نقطه‌ی دیگر در خیابان دیده می‌شود هر شیء که فضای خیابان را اشغال کند محدوده مناطق موجود در خیابان را تعریف کند یا از آن در خیابان استفاده شود را می‌توان جزئی از منظر خیابان دانست (رضایی و ذبیحی، ۱۳۹۴: ۷). در تعریف سیمای شهر نیز چنین آمده است که «سیمای شهری مجموعه عناصر و نمادها و امکاناتی است که در شهر و خیابان و در فضاها باز دیده می‌شود و برای استفاده عمومی کاربرد و رابطه نزدیکی با تک تک شهروندان نیز دارد» (رجبی امیرآباد و رحمانی، ۱۳۹۷: ۹۲)؛ بنابراین با توجه به آنچه تاکنون در خصوص چارچوب مفهومی «منظر شهری» آمد، شناخت مفهوم «نما» به عنوان یکی از اصلی‌ترین مؤلفه‌های سازنده مناظر شهری، حائز اهمیت است که در ادامه به آن پرداخته شده است. همچنین در جدول شماره (۱)، جمع‌بندی دیدگاه‌های موجود در خصوص مفهوم «منظر» ارائه شده است:

نما

«نمای یکی از مؤثرترین عناصر تأثیرگذار بر کیفیت بصری یک بنا می‌باشد و شناخت اولیه هر فرد از بنا از این طریق صورت می‌گیرد» (ظریف‌پور لنگرودی و همکاران، ۱۴۰۱: ۳۲۹). در واقع نمای هر ساختمان در مجموعه شهری که در آن حضور دارد مؤثر است و این تأثیر را به بدنه خیابان‌ها یا میدان‌هایی که در آن قرار گرفته، منتقل می‌کند. تک بناها باید تابع نیازها و ویژگی‌های مکان، در قالب یک کل باشند. اگر هر بنا به دنبال ایجاد جاذبه‌های مختص به خود باشد؛ در نتیجه، مجموعه آشفته و ناسازگاری خواهد شد. نباید چنین تصور شود که نما و مظاهر زیبایی شهر تنها به عنوان آرایش شتاب‌زده‌ای هستند که در مرحله آخر به چهره شهر اضافه می‌شوند، بلکه کیفیت

این موارد، نیاز به ملاحظات عمیق‌تر و دقیق‌تری دارد (مزینسی، ۱۳۸۷: ۷۳). با توجه به اینکه جداره یا بدنه، سطوح عمودی تعریف‌کننده یک معبرند که بخش اصلی کالبدی خیابان را تشکیل می‌دهد (اسدالله‌زاده و پاکزاده، ۱۳۹۶: ۴)، از این رو ضروری است، ابتدا به تبیین این مفهوم، پرداخته شود. «نما» سطوح تشکیل‌دهنده هر بدنه است که مهم‌ترین عنصر عمودی منظر شهری به شمار می‌رود؛ تدوین چارچوب مدیریت منظر بصری برای بدنه‌های شهری باید متناسب با مؤلفه‌های مختلفی مانند زمینه، شرایط فیزیکی و با توجه به نوع کاربری صورت پذیرد؛ اما متأسفانه با نگاه به بدنه‌های اکثر کلان‌شهرهای کشور نظیر تهران، مشخص می‌شود این نماها به خصوص در بعد زیبایی‌شناسی در وضعیت مطلوبی به سر نمی‌برند (قربانیان و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰۰). منابع گوناگون تعاریف متفاوتی را درباره مفهوم نما عنوان کرده‌اند. در فرهنگ فارسی معین به مفهوم عام نما اشاره شده است؛ در این فرهنگ، «نما» به معنای صورت ظاهر و منظره خارجی بنا و عمارت معنی شده است. «نما» در لغتنامه دهخدا بدین صورت آمده: «صورت و ظاهر هر پدیده‌ای، هر آنچه در معرض دیدگان قرار بگیرد، منظر بیرونی هر بنا و عمارت» (عطارد و کاشی، ۱۳۹۶). جهان‌شاه پاکزاد نیز نما را به عنوان سطح تشکیل‌دهنده هر کالبد برشمرده و چنین عنوان می‌کند که نمای هر بنا، بخشی از کالبد آن است که پوسته آن را تشکیل می‌دهد (اسمعیلی و همکاران، ۱۳۹۹: ۶۹). «نما مرزی است که معماری را در مقیاس طراحی یک ساختمان به مقیاس بزرگ‌تری یعنی فضای شهری می‌رساند و لذا نقش بسیار پراهمیتی در منظر شهری ایفا می‌کند» (قربانیان و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰۳). همچنین مراجع تخصصی معماری و شهرسازی نیز در مصوبات و

جدول شماره (۱): مفاهیم کلیدی مورد توجه صاحب نظران حیطه منظر و بدنه‌های شهری
(منبع: موسوی سروینه باغی و صادقی، ۱۳۹۵: ۱۰۴ و رضایی و ذبیحی، ۱۳۹۴: ۳)

نام مؤلف	سال	موضوع/عنوان	مفاهیم کلیدی
گوردون کالن	۱۹۶۱	مفاهیم منظر شهری	منظر شهری هنر یکپارچگی بخشیدن بصری و ساختاری به مجموعه ساختمان‌ها و خیابان‌ها و مکان‌هایی است که محیط شهر را می‌سازند. تأکید بر نحوه ارتباط نماها و اتصال و پیوستگی.
منوچهر طبیبیان	۱۳۸۱	مؤلفه‌های محیط و منظر	محیط و منظر در اشکال طبیعی و انسان ساخت، بیانی آشکار و دیدنی از مجموعه فعالیت‌ها، توقعات و ملازمت ساکنان محیط است.
مهرناز مولوی	۱۳۸۵	تحلیل زیبایی‌شناسی کالبدی فضای شهری	در خصوص فرارگیری ساختمان‌ها در منظر شهری و با تحلیل زیبایی‌شناختی کالبد شهر
کوروش گلکار	۱۳۸۷	مفهوم منظر شهری	منظر شهری بر روابط انسان‌ها دارای تأثیرات مؤثری می‌باشد.
فرح حبیب	۱۳۹۰	تبیین مفهوم شناختی معیارهای زیبایی‌شناسی در منظر شهر	منظر شهر جنبه عینی ادراک محیط است که به‌نوبه خود واجد فرم، عملکرد، معنا و بالأخص زیبایی است.
کامیلوسیتته	۱۸۹۳	برنامه‌ریزی شهری بر طبق اصول هنری	طراحی کامل و یکدست
بیکن	۲۰۰۳	طراحی شهرها	اصل شخص ثانی (رابطه میان بناهای مجاور)
لینچ	۱۹۶۰	سیمای شهر	تمایز یا وضوح نقش یا زمینه، سادگی فرم، تداوم میان نماها
زوکر	۱۹۵۹	شهر و میدان	برقراری نظم و ارتباط میان حجم و جداره ساختمان‌ها
هدمن و یازوسکی	۱۹۸۵	مبانی طراحی شهری	ایجاد وحدت و یکپارچگی از طریق: خط افق ساختمان، تناسب پنجره‌ها و برجستگی‌ها و فرورفتگی‌های نما، فرم و شکل کلی بنا و فاصله بین ساختمان‌ها، جنس مصالح و پرداخت و بافت نما، الگوی سایه‌اندازی، مقیاس بنا، سبک معماری
بتلی و همکاران	۱۹۸۵	محیط پاسخده	وزن‌های افقی و عمودی، خطوط آسمان، جزئیات دیوار همچون مصالح، رنگ و الگوها، تقسیمات پنجره‌ها و درها، اجزا و عناصر همکف
علوی و پورجعفر	۱۳۹۱	ویدئو اکولوژی: بوم‌شناسی بصری در معماری و طراحی شهری	ارکان نما: احجام: تعدد، ترکیب و ابعاد حجم، سطوح: بافت و جنس سطوح، شکل و هندسه، ابعاد، تعدد سطوح و ترکیب آن‌ها اجزا نما: بازشوها، ورودی‌ها: موقعیت قرارگیری، شکل، تعدد و هندسه آن‌ها، خطوط نما: خطوط موجود در سطح، خطوط طبقات، خط بام و خط زمین، تزیینات و جزئیات معیارهای هماهنگی با بینایی (مؤثر بر طراحی جداره‌ها): وضوح، تأکید، نقاط عطف، جزئیات، تنوع عوامل شکل دهنده، کنتراست و تباين در نور و رنگ، وجود لبه‌ها، طبیعی بودن رنگ‌ها و سطوح، خطوط و سطوح نرم و منحنی انواع محیط بصری: محیط یکنواخت، محیط تهاجمی، محیط آسایش‌بخش
توسلی	۱۳۷۶ ۱۳۷۹ ۱۳۸۱	طراحی شهری بخش مرکزی تهران طراحی شهری خیابان کارگر طراحی شهری هنر نو کردن ساختمان‌ها	نظم، وحدت، ترکیب، هماهنگی، تقارن، تعادل، ریتم، مرکزیت، تقسیمات پنجره، استحکام بصری، همانندی و هم‌پیوندی، حجم و توده ساختمانی محصورکننده فضای خیابان، ریتم‌های عمودی، ریتم‌های افقی، خط آسمان، ورودی‌ها و پنجره‌ها، تداوم شکلی، توجه به کنج‌ها، توجه به ترکیب اجزا و خطوط نما، هماهنگی در رنگ و مصالح ساختمان‌های موجود، شناسایی نماهای با ارزش
پاکزاد	۱۳۸۳	مبانی نظری طراحی شهری	پهنه نما، سطوح شفاف و کدر، سطوح خالی، خطوط نما، کنسول یا پیش‌آمدگی، تابلوها، نورپردازی، گیاهان، کنج، خط بنا و خط زمین، فصل مشترک دو نما یا یکدیگر، رنگ غالب زمینه، جنس مصالح و بافت نماها، تناسب روزنه‌ها، رعایت الگوی پایه، بدنه و آسمان در طراحی نما به‌گونه‌ای که از دور و نزدیک قابل فهم و درک باشد.

جدول شماره (۲): اجزای تشکیل دهنده منظر خیابان

مؤلف	اجزای تشکیل دهنده منظر
رضایی و ذبیحی	نماها، پیاده‌رو، اثاثیه شهری، نورپردازی خیابان، آبنما، کیوسک‌ها، تجهیزات خدمات شهری، کفسازی، جدول و لبه پیاده‌رو، عناصر سبز، گلدان یا جای گلدان، بولارد، هنر عمومی، پارکینگ‌های حاشیه‌ای (رضایی و ذبیحی، ۱۳۹۴: ۷).
اسدالله‌زاده و پاکزاده	ورودی‌ها، پنجره‌ها که خود شامل قاب، بخش بندی قاب می‌شود، ریتم‌های عمودی و افقی، لبه بام یا خط آسمان، سطوح پر و خالی، سبک ازاره، مصالح نما، تزئینات طبقه اول، لبه بام، دور پنجره‌ها و درب‌ها، جزئیاتی همچون بالکن‌ها، ستون‌ها، پله‌ها و غیره (اسدالله‌زاده و پاکزاده، ۱۳۹۶: ۴).
ذکاوت	خط آسمان، جداره، نبش، نشانه، مناظر متوالی، محوطه‌سازی، عناصر زیست‌محیطی، فعالیت‌های انسانی، پوشش گیاهی (ذکاوت، ۱۳۸۶: ۸۷).
محمدی	خطوط نما (خطوط افقی، خطوط عمودی، خط آسمان [خط بام، خط ترکیب، خط خرپشته])، خط اتصال به زمین، خط آسمان، بازشوها، ورودی، کنج، تراس (بالکن)، کنسول، پر و خالی، عرض قطعات، تناسبات، تزئینات، عناصر الحاقی (سایه‌بان‌ها، تابلوها، عناصر نورپردازی، تأسیسات و غیره) و مصالح (سطوح کدر و شفاف، رنگ) (محمدی، ۱۳۹۵: ۲۵-۲۶).

بخشنامه‌های خود به مفهوم نما پرداخته‌اند. در ضوابط و مقررات ارتقای کیفی سیما و منظر شهری مصوبه ۱۳۶۹/۰۸/۲۸ شورای عالی شهرسازی و معماری، مفهوم نما به کلیه سطوح نمایان ساختمان‌های واقع در محدوده و حریم شهرها و شهرک‌ها که از داخل معابر قابل مشاهده است اعم از نمای اصلی یا نماهای جانبی گفته می‌شود (ضوابط و مقررات ارتقای کیفی سیما و منظر شهری، ۱۳۸۷)؛ همچنین «نما» در مبحث چهارم مقررات ملی ساختمان، به این شرح آمده است:

اجزای تشکیل دهنده نماها و مناظر شهری

در محدوده و حریم شهرها و شهرک‌ها که از داخل معابر قابل مشاهده است اعم از نمای اصلی یا نماهای جانبی گفته می‌شود (ضوابط و مقررات ارتقای کیفی سیما و منظر شهری، ۱۳۸۷)؛ همچنین «نما» در مبحث چهارم مقررات ملی ساختمان، به این شرح آمده است: بخشی از جداره خارجی ساختمان که در معرض دید قرار دارد (قربانیان و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰۱). به دلیل چنین اهمیتی است که «کریر (۱۹۹۲) عنوان می‌کند که ترکیب یک نما با در نظر گرفتن نیازهای عملکردی (پنجره‌ها، درهای بازشو، سایه‌بان و سطح مسقف) اساساً باید به دنبال خلق یک کلیت هماهنگ به وسیله تناسبات خوب، وزن‌های عمودی و افقی، مصالح، رنگ و عناصر تزئینی باشد» (خاک‌زند و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۷). از این رو شناخت اجزای تعریف‌کننده، نما، بدنه و منظر شهری حائز اهمیت است که در ادامه به صورت کلی به آن اشاره شده است. همچنین لازم

به توضیح است که در این پژوهش، نما «منظر خارجی ساختمان که از فضای شهری دیده می‌شود» در نظر گرفته شده است.

به طور کلی، مؤلفه‌های منظر عمومی شهر حاصل کنش متقابل سه مؤلفه، محیط ساخته شده، محیط طبیعی و محیط انسانی است که دو دسته عوامل عینی و ذهنی را در بر می‌گیرند (وحدت و همکاران، ۱۳۹۰: ۲۱)؛ و در تعریفی دیگر «بهزادفر در فرهنگ «واژه‌نامه مفاهیم طراحی شهری» اجزای تشکیل دهنده منظر شهری را در سه بخش عوامل کالبدی، غیرکالبدی و فعالیت‌های انسانی مورد بررسی قرار می‌دهد» (وحدت و همکاران، ۱۳۹۴: ۱۹). در دسته‌بندی دیگری منظر شهری شامل مؤلفه‌های عملکردی - فعالیتی، معنایی - ادراکی، زیبایی‌شناختی و فرمی و زیست‌محیطی بوده و می‌توان آن را در سه مقیاس کلان، میانی و خرد مورد بررسی قرار داد (قاسمی و سلطانی‌فرد، ۱۳۸۲: ۱۷۳). همچنین در پژوهشی که توسط عطارد و کاشی (۱۳۹۶) انجام شده است جداره‌های شهری را در قالب سه بخش کلی معرفی می‌کند که عبارت‌اند از:

۱- بخش‌های عمده نما (شامل بخش کنج، بخش بام، بخش میانی و بخش پایه)

۲- ارکان نما (شامل ریتم‌های افقی، ریتم‌های عمودی و خطوط نما)

۳- اجزای نما (شامل پنجره، ورودی، بالکن/ایوان، تزئینات و...) (عطارد و کاشی، ۱۳۹۶: ۱۹۰)

اجزای تشکیل‌دهنده منظر خیابان، طیف متنوعی از عناصر تشکیل‌دهنده آن را شامل می‌شود که در جدول شماره (۲)، این موارد با توجه به اطلاعات موجود در پژوهش‌های مرتبط ارائه شده است:

همچنین توجه به الحاقات نما، در مقوله پیرایش و ساماندهی نماها، اهمیت ویژه‌ای دارد. منظور از الحاقات نما، قرارگیری عناصری مغایر با طراحی ساختمان یا بدنه شهری چه از لحاظ شکل و چه از نظر مصالح به کار رفته در آن است که سبب اغتشاش بصری در جداره‌های شهری به‌ویژه در جداره‌های تجاری شده. علاوه بر این، اضافه کردن انباری در پشت‌بام با مصالح ناپایدار، اضافه نمودن فضای بالکن به فضای داخلی و سرپوشیده، کانال‌کشی و نصب کولر در مقابل پنجره و نمای ساختمان و سیم‌کشی‌های کاملاً تصادفی از عوامل اغتشاش سیمای جداره‌های شهری به‌ویژه در محیط‌های مسکونی به شمار می‌رود. الحاقاتی که در این گونه نماها به‌وضوح دیده می‌شوند عبارت‌اند از: کانال‌کشی و نصب کولر در مقابل پنجره بالکن و نمای ساختمان، نصب بدون نظم و عدم رعایت ضوابط و مقررات در مورد تابلوها، پارچه‌نویسی و نوشتن روی دیوار و سایبان‌ها، سیم‌کشی روی نما، نصب لوله‌های بخاری در نما، نصب ایرانیت فلزی و پلاستیکی در نما، قرار دادن اجناس در حریم پیاده‌رو و خارج از واحد تجاری و قرار گرفتن ستون‌های انتظار برای ادامه ساخت و ساز در آینده (ملکی، ۱۳۹۲: ۶).

پیرایش و ساماندهی نماها و مناظر شهر

ارتقای کیفیت سیما و منظر شهرها با در نظر گرفتن ساختارهای فوق‌الذکر محقق خواهد شد و در نهایت به کیفیت زیست بهتر در شهرها خواهد انجامید. تحولات چند دهه اخیر در منظر شهرها، سبب شده است تا تدوین ضوابط و مقررات برای ساماندهی نماهای شهری مورد توجه قرار گیرد و فقدان هویت و اغتشاشات بصری از جمله مهم‌ترین انتقاداتی است که متوجه مقوله منظر عینی شهری می‌باشد (خاک‌زند و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۷)؛ بنابراین آشنایی با مفاهیم مرتبط در این حوزه، حائز اهمیت است: «زیباسازی» شهری فرآیند توسعه ویژگی‌های بصری است که در فضای شهر صورت می‌گیرد (آرایش و پیرایش چهره شهر). عملیات زیباسازی فرآیندی است که به توسعه کیفی فضای شهر و ارتقای کیفیت زندگی شهری می‌پردازد تا به شکل‌گیری شهر سالم، فرهنگی و انسان‌مدار برسد. شهری زیباست که بر اساس شرایط محیطی و نیازهای انسانی به‌صورت منطقی و متناسب شکل گرفته باشد. شهری که به کیفیت زندگی و روح و روان انسان احترام بگذارد (وحدت و همکاران، ۱۳۹۴: ۲۱). «واژه «ساماندهی» نیز در زمینه مداخلات شهری در مجموعه قوانین، مصوبات و مقررات کشور یک «عنوان» مطرح می‌شود نه یک رویکرد خاص در نوع طراحی، برنامه‌ریزی و یا حتی شیوه مداخله. به عبارتی منظور از ساماندهی، بهبود وضع موجود در جهت افزایش شرایط مناسب زندگی در محدوده‌های شهری و روستایی است» (عرفانی و دیزانی، ۱۳۸۹:

۱. اگرچه واژه ساماندهی معادل بسیاری واژه‌ها همچون نوسازی، بازسازی و... در مداخلات شهری تلقی شده است، اما باید توجه داشت که هر یک از واژه‌های فوق دارای چارچوب مشخصی هستند اما واژه ساماندهی چنین نیست. از این‌رو این واژه هیچ چارچوب علمی، اجرایی یا قانونی ندارد و الزام خاصی را برای طرح‌های مذکور تبیین نمی‌نماید. به همین دلیل در صورت به‌کارگیری آن باید با واژگان و اصطلاحات تخصصی در زمینه مداخلات شهری همراه شود (عرفانی و دیزانی، ۱۳۸۹: ۵۸).

۵۸). «چارچوب مدیریت بصری شهری» نیز یک ابزار کنترلی در مقیاس کلان برای کنترل فرم بصری شهر و یکی از اسناد هدایت و راهبری به شمار می‌رود که یک فرآیند برنامه‌ریزی، سازماندهی و نظارت بر فرم کالبدی است و وظیفه‌ی کنترل و سمت‌دهی به نظم بصری، حفظ و ارتقای هویت بصری، برقراری ارتباط بصری میان نمادها و جاذبه‌های بصری با عرصه‌های همگانی، برآوردن نیازهای بصری مردم را بر عهده دارد (شهابیان و گلی‌پور، ۲۰۱۷: ۷-۸).

پیشینه پژوهش

به‌طور کلی با توجه به آلودگی دیداری، وجود اغتشاش و کیفیت بصری نامطلوب، نماها، فرم‌ها، احجام، تابلوها و پنجره‌ها و... می‌باشد و شامل انواع آلودگی رنگ، آلودگی نور و آلودگی نمادی می‌شود (شهابیان و گلی‌پور، ۲۰۱۷: ۶). از این رو طرح‌هایی که در قالب مفاهیمی همچون زیباسازی، ساماندهی (این واژه در متون قانونی، مصوبات و آیین‌نامه‌ها با معانی متفاوتی آمده است (عرفانی و دیزانی، ۱۳۸۹: ۵۴))، پیرایش، مرمت، مدیریت بصری شهر و مانند آن در مدیریت شهری تعریف شده است برای اصلاح این اغتشاشات تعریف شده است که به‌عنوان مثال اجرای پروژه‌های پیرایش، مرمت و ساماندهی سیمای شهری توسط مدیریت شهری می‌تواند منجر به ارتقای کیفی سیمای شهر شود. یکی از نمونه‌های انجام شده که در آن رضایت نسبی و عمومی بالاست، طرح اجرا شده در تهران می‌باشد. البته لازم به توضیح است که در پاره‌ای موارد همچون برخی رویکردهای تحمیلی در خصوص تابلوهای شهری، بی‌توجهی به هویت فردی و روش‌های اجرا بعضاً انتقاداتی را به همراه داشته است (جعفری و نیلی، ۱۳۹۷: ۵۸). از این رو خاطر نشان می‌گردد که «با وجود آنکه بسیاری از اندیشمندان جهان

قریب به ۱۵ سال قبل به لزوم نگرش به نماهای ابنیه به‌عنوان جزئی از زمینه و منظر شهری تأکید نمودند، جای خالی چنین نگرشی هنوز هم در سازوکار قانونی و حقوقی کشور ما به چشم می‌خورد. اساسی‌ترین مشکلات مرتبط با نمای شهری را می‌توان در قالب سه موضوع کلی مطرح نمود (Trancik, ۱۹۸۶):

– نگرش به نمای هر بنا به صورتی جداگانه و مفصل از زمینه قرارگیری آن

– تصمیم‌گیری برای نماها به صورت دو بعدی و عدم توجه به ارتباط سه بعدی نما با فضا

– عدم درک تأثیر متقابل نما و رفتارهای انسانی بر یکدیگر" (قربانیان و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰۴).

به‌عنوان مثال از جمله نمونه‌های «چارچوب مدیریت بصری شهر» می‌توان به مدیریت بصری شهر لندن از کشور انگلیس و برنامه مدیریت بصری چارچوب مدیریت بصری، شل هاربر، برنامه ارزیابی بصری منطقه پرت و مدیریت بصری شهر امپوینت از استرالیا اشاره کرد (شهابیان و گلی‌پور، ۲۰۱۷: ۴). پیشینه تهیه اسناد راهبردی برای مدیریت منظر شهری از چند جنبه قابل توجه است. یکی از مهم‌ترین آن‌ها، تهیه اسناد مدیریت منظر شهری، ساماندهی سیما و منظر شهری و تدوین مبانی و الگوهای ایرانی-اسلامی در قالب طرح‌ها و اسناد کلان می‌باشد. از لحاظ نظری، مبانی و معیارهای کامل و تقریباً جامعی در این زمینه تدوین شده، لیکن منطقه ۲۲ شهرداری تهران به دلیل سرعت خیره‌کننده آن در تغییر و تحولات و ساخت و سازهای بی‌رویه، نیازمند سند و چارچوب عملیاتی برای مدیریت منظر شهری آن است. اسناد زیادی در این خصوص، قابل ارجاع و استناد خواهند بود که مهم‌ترین آن‌ها عبارت‌اند از:

– مصوبه مورخ ۱۳۶۹/۰۲/۲۸ شورای عالی شهرسازی

و معماری ایران تحت عنوان «ضوابط و مقررات نمای شهری»

– «ضوابط و مقررات ارتقا کیفی سیما و منظر شهری» مصوبه جلسه مورخ ۱۳۸۷/۹/۲۵ شورای عالی شهرسازی و معماری

– طرح جامع شهر تهران و طرح تفصیلی منطقه ۲۲ – سند راهبردی مدیریت منظر شهر تهران (کیانی و یگانه، ۱۳۹۸: ۱۷۶۱).

«تصویب و اجرایی شدن «دستورالعمل ساماندهی نماهای شهر تهران» در سال ۱۳۹۳ که در پی الزام بند ۱۸-۱۶ ضوابط طرح تفصیلی شهر تهران مصوب ۱۳۹۱ انجام شد و تشکیل کمیته‌های نمای مناطق و بناهای شاخص، نشان‌دهنده نگاه ویژه شهرداری تهران به نما و منظر شهری است» (قربانیان و همکاران، ۱۳۹۹: ۱۰۰). همچنین «اجرای پروژه‌های پیرایش، مرمت و

ساماندهی سیمای شهری یکی از اقدامات کلیدی و مهم است که باید در دستور کار مدیریت شهری قرار گیرد. هرچند برخی مخالف ورود مستقیم مدیریت شهری به اجرای این پروژه‌ها هستند و اساساً این اقدامات را جزو وظایف مدیریت شهری نمی‌دانند، اما تأثیر این پروژه بر ارتقای کیفی سیمای شهر به‌ویژه محورها و نقاط شاخص و تاریخی غیرقابل کتمان است. تجربیات اجرای این دست پروژه‌ها در شهر تهران حاکی از این امر است که رضایت نسبی و عمومی بالایی در این خصوص به دست آمده است. هرچند که رویکردهای تحمیلی در حوزه تابلوهای شهری و بی‌توجهی به هویت‌های فرد و همچنین روش اجرای پروژه‌ها، در مواردی مسائل و انتقاداتی را نیز با خود به همراه داشته است. این تحقیق نشان داد بهترین روش برای اجرای پروژه، رعایت چارچوب و مراحل پروژه‌های عمرانی است که باید با تمهیداتی،

اقتضائات این دست پروژه‌ها در آن لحاظ شود. مشاور بعد از تهیه طرح با لحاظ کردن ملاحظات مختلف کالبدی، اجتماعی، حقوقی و... در اجرا هم خدمات تسهیلگری، مدیریت پروژه و نظارت کارگاهی و عالی را ارائه خواهد داد. پیمانکاران هم به‌صورت مناقصه بر اساس اسناد ارائه شده از طرف مشاور، در چارچوب ضوابط قانونی انتخاب شده و کار را اجرا می‌کنند. پرهیز از ورود مدیریت شهری به تعامل رو در رو با ذی‌نفعان و قرارگیری در جایگاه حامی پروژه، یک نکته محوری است. تعامل با ذی‌نفعان در یک رویکرد مشارکتی، حل بهینه دوگانه عمومی - خصوصی، توجه ویژه به جنبه‌های حقوقی و رعایت نکات ایمنی در اجرا هم از نکات بسیار مهمی است که باید مورد توجه قرار گیرند» (جعفری و نیلی، ۱۳۹۴: ۵۸).

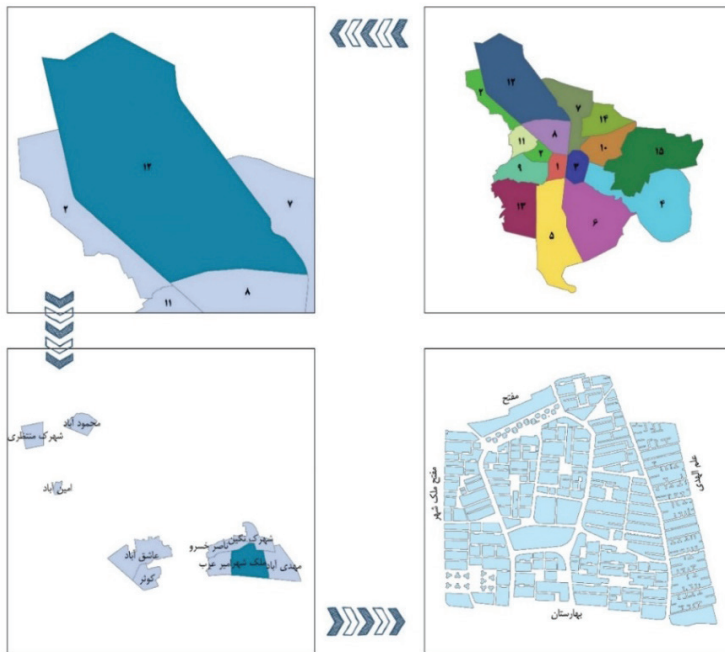
روش پژوهش

به‌منظور دستیابی به پاسخ و راهکارهای کاربردی، این طرح، با استفاده از روش‌های پیمایشی، میدانی و مشارکت و تعامل ذی‌نفعان و ذی‌نفعان انجام شده است. در این روش با بررسی و مرور ادبیات نظری و تجارب مشابه، برداشت میدانی، مصاحبه و اخذ نظرات مردم و کاربران، آسیب‌شناسی کالبدی، سیما و منظر و ارائه طرح به فراخور مسائل و مشکلات، نیازها و خواسته‌های ذی‌نفعان و ذی‌نفعان، دستور کارهای مورد نظر تدوین و ارائه شده است و در طرح اصلی، در بستری مشارکتی و با حضور تسهیلگران، به اجرا درآمده است.

معرفی اجمالی طرح‌ها

با توجه به آنچه تاکنون آمد لازم به ذکر است که از منظر خرد، سه عارضه کلان بر سیمای شهرهای کشور عارض شده:

– اضافات ناشی از پوشش بالکن‌ها و بام‌ها برای تأمین

تصویر شماره (۱): نقشه موقعیت محدوده مطالعاتی کل محور علم الهدی (منطقه ۱۲ اصفهان)

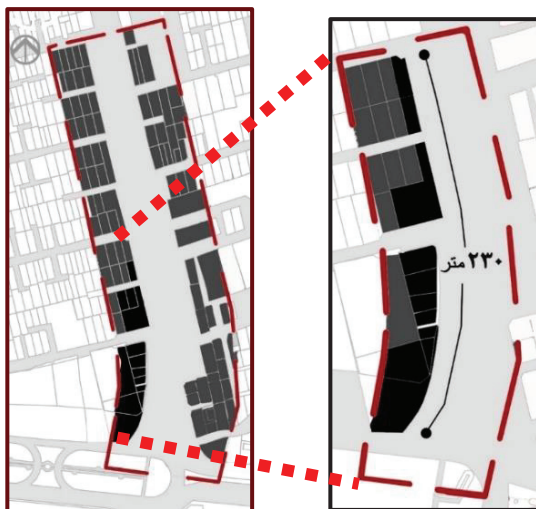
۱۳۹۴: ۵۱ و ۵۲) که از طریق «ساماندهی» می‌توان به رفع عارضه تابلوهای بی‌ضابطه پرداخت (جعفری و نیلی، ۱۳۹۴: ۵۳).

به‌طور کلی، انجام طرح‌هایی با مضمون پیرایش، ساماندهی و مدیریت بصری جداره‌های شهری پیش از این در برخی از شهرهای ایران نیز سابقه داشته است. به‌عنوان مثال طرح مطالعاتی «پیرایش، مرمت، ساماندهی سیمای شهری»، ابتدا چند سال قبل در تهران به اجرا درآمد. پیرو انجام این طرح در برخی محورهای شهر تهران و نتایج مثبت حاصل از آن، معاونت شهرسازی و معماری شهرداری اصفهان نیز در سال ۱۳۹۸ طرح مطالعاتی «تهیه اسناد اجرایی پروژه پیرایش، مرمت، ساماندهی و نظارت بر اجرا» را در محورهای منتخب مناطق پانزده‌گانه اصفهان در دستور کار خود قرار داد. این طرح با تمرکز بر اصلاح

اضافه بنا، عناصر و کانال‌های تأسیساتی نظیر کولر و بخاری و حتی تأسیسات زیربنایی مثل کابل‌های برق و تلفن و لوله‌های گاز که برای مقابله با آن می‌بایست با رفع الحاقات که اصطلاحاً از آن با عنوان «پیرایش» یاد می‌کنند، اقدام کرد؛

– فرسودگی نماها به دلایل اقتصادی و اجتماعی (یکی از دلایل آن این است که ساکنین اصولاً نسبت به حفظ و مرمت نما احساس مسئولیت نمی‌کنند) و با «مرمت» می‌توان مبادرت به رفع این معضل نمود؛

– تابلوها در خیابان‌ها و راسته‌های تجاری و فعالیتی؛ تابلوها بدون هیچ ضابطه و قانونی، به فراخور تشخیص و نیاز صاحبان کسب و کار روی نمای ساختمان‌ها، نصب شده و هیچ نظارت و کنترلی از لحاظ بعد زیبایی‌شناختی و تأثیر مخربی که بر جلوه بصری شهر دارند، روی آن‌ها صورت نمی‌گیرد (جعفری و نیلی،

تصویر شماره (۲): نقشه موقعیت محدوده پایلوت اجرایی محور علم الهدی (منطقه ۱۲ اصفهان)

جدول شماره (۳): اطلاعات محور و محدوده پایلوت اجرایی محور علم الهدی

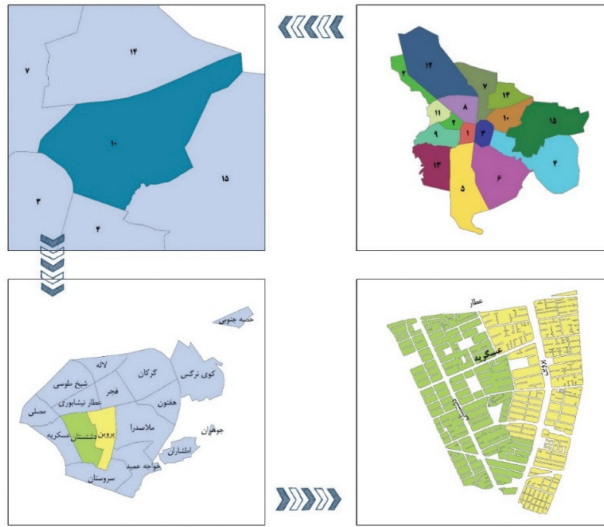
تعداد پلاک محدوده پایلوت		طول محدوده پایلوت	معرفی محدوده پایلوت	تعداد پلاک کل محور	طول کل محور
مسکونی	عمومی (آموزشی-بیمارستان)	۲۳۰ متر ۲۷ پلاک	ضلع غربی خیابان علم الهدی حدفاصل میدان علیخانی تا کوچه مکینه	۱۳۷	۴۸۶ متر
۱	۲ (آموزشی)			۲۴	۹۱
				۴۶	تعداد پلاک شرق

میدان علیخانی، از شمال به میدان نگین و از غرب به محله ملک شهر و از شرق به محله مهدی آباد محدود است (تصویر شماره ۱). طول کل محدوده مورد مطالعه ۴۸۵ متر است که پس از نقشه برداری اولیه محدوده ای معادل ۲۳۰ متر از سوی کارفرما به عنوان محدوده پایلوت به منظور انجام اقدامات اجرایی پیشنهادات ارائه شده، انتخاب شد و حدفاصل میدان علیخانی تا چهارراه شایان را دربر می گیرد (تصویر شماره ۲)؛ مشخصات کامل تر محدوده پایلوت اجرایی محور علم الهدی در (جدول شماره ۳) آمده است.

۲- محدوده مورد مطالعه محور عسکریه: محدوده

و پیرایش جداره های خیابان و به صورت فاز اجرایی در قالب تنظیم تفاهم نامه بین شهرداری و مالکین پلاک های محدوده مورد مطالعه، انجام گردید. چکیده مطالعه انجام شده در محور علم الهدی و عسکریه در قالب فرآیند علمی- اجرایی انجام شده، ارائه شده است.

۱- محدوده مورد مطالعه محور علم الهدی: محدوده مورد مطالعه در محور علم الهدی یا همان خیابان رباط سوم (در منطقه ۱۲ شهرداری اصفهان) در شمال غربی شهر اصفهان واقع شده و به نوعی مرز میان دو محله ملک شهر و مهدی آباد است. این محور از جنوب به

تصویر شماره (۳): نقشه موقعیت محدوده مطالعاتی کل محور عسکریه (منطقه ۱۰ اصفهان)

مشخصی توسط تیم پژوهشگران و تسهیلگران مجری طرح تعریف شده و دنبال گردید که در قالب ۱۰ گام کلی تعریف شده و در ادامه هر یک از گام‌های ده‌گانه به تفصیل بیان شده است. لازم به توضیح است که انجام این اقدامات در قالبی چندوجهی شامل مدیریت شهری، تیم پژوهش، تسهیلگران، مالکان و پیمانکاران انجام گردید که در (جدول شماره ۵) اعضای ویژه هر یک از این گروه‌ها و وظایف آن‌ها به‌عنوان نمایندگان مورد نظر معرفی و توصیف شده‌اند.

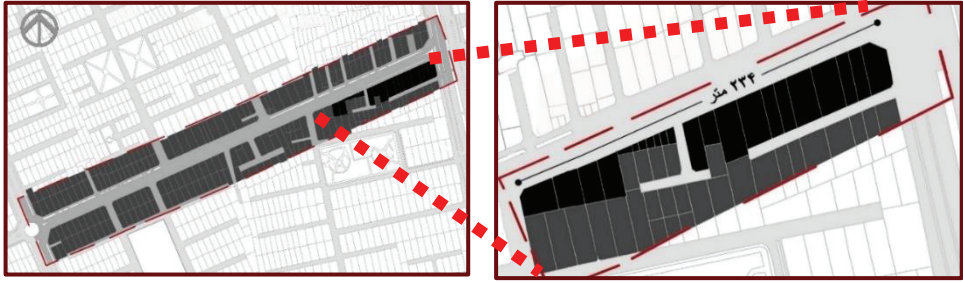
با توجه به معرفی گره‌های دخیل در انجام فرآیند طرح پیرایش محدوده‌های مورد مطالعه، در ادامه ۱۰ گام اصلی انجام این فرآیند به ترتیب و به شرح ذیل ارائه می‌گردد:

- ۱- نقشه برداری؛ ۲- تصویربرداری و برداشت‌های میدانی؛ ۳- تدوین شناسنامه هر پلاک؛ ۴- پیاده‌سازی وضع موجود؛ ۵- تحلیل؛ ۶- ارائه طرح پیشنهادی؛ ۷- تنظیم و تکمیل فرم تفاهم‌نامه مشارکت مالی مالکین؛

مورد مطالعه دیگر در محور عسکریه (در منطقه ۱۰ شهرداری اصفهان) در شمال شرقی شهر اصفهان واقع شده و بخشی از این محور در محله پروین و بخشی در محله دشتستان قرار دارد. این محور از شرق به خیابان پروین و از غرب به خیابان سروش محدود می‌شود که حد فاصل خیابان پروین تا خیابان دشتستان (عسکریه شرقی) مورد مطالعه این طرح است (تصویر شماره ۳). طول کل محدوده مورد مطالعه ۷۸۸ متر (حدفاصل خیابان پروین تا خیابان دشتستان) است که پس از نقشه‌برداری اولیه محدوده‌ای معادل ۲۳۴ متر از سوی کارفرما به‌عنوان محدوده پایلوت به‌منظور انجام اقدامات اجرایی پیشنهادات ارائه شده، معرفی گردید و حدفاصل خیابان پروین تا خیابان همایونفر را در بر می‌گیرد (تصویر شماره ۴)؛ مشخصات محدوده پایلوت محور علم‌الهدی در (جدول شماره ۴) آمده است.

فرآیند انجام طرح

به‌منظور انجام مطالعات مذکور، فرآیند علمی-اجرایی

تصویر شماره (۴): نقشه موقعیت محدوده پایلوت اجرایی محور عسکریه (منطقه ۱۰ اصفهان)

جدول شماره (۴): اطلاعات محور و محدوده پایلوت اجرایی محور عسکریه

تعداد پلاک محدوده پایلوت		طول محدوده پایلوت	معرفی محدوده پایلوت	تعداد پلاک کل محور	طول کل محور
مسکونی	عمومی (آموزشی-بیمارستان)	۲۳۴ متر پلاک ۳۵	ضلع جنوبی خیابان عسکریه حدفاصل خیابان پروین تا خیابان همافر	۲۴۱	۷۸۸ متر
۱۳	۱ (آموزشی)			۲۱	۱۲۵
				۱۱۶	تعداد پلاک جنوب

۲- گام دوم: تصویربرداری و برداشت‌های میدانی در این مرحله با استفاده از عکس برداری پانوراما از جداره‌های شهری محورهای مورد مطالعه، اجزای موجود در جداره‌ها و همچنین سایر عناصر مجاور موجود در محدوده دید نماها (مانند مبلمان شهری موجود در عرض پیاده‌رو، عناصر مرتبط با فضای سبز حاشیه‌ای و مانند آن) ثبت شده و سپس با برداشت میدانی پلاک به پلاک در خصوص مشخصات کاربری‌ها و فعالیت‌های هر پلاک توسط تیم برداشت، سایر اطلاعات موردنیاز محدوده‌های مورد مطالعه، به منظور پیاده‌سازی بر روی فایل نقشه‌برداری شده، ثبت گردید.

۳- گام سوم: تدوین شناسنامه هر پلاک در گام سوم، با طراحی فرمی تحت عنوان شناسنامه پلاک‌ها، کلیه اطلاعات فنی برداشت شده، به تفکیک هر پلاک در دو بخش «معرفی و شناخت وضع موجود»

۸- برگزاری جلسات گروهی با معتمدین و جلسات فردی با مالکین؛ ۹- حضور تسهیلاتگران در میدان؛ ۱۰- اجرای طرح‌ها با حضور تسهیلاتگر و پیمانکار.

لازم به توضیح است پیش از شروع فرآیند فوق، ابتدا و در فاز صفر، ادبیات موضوع در حوزه ساماندهی نماهای شهری، سیما و منظر شهری و تجارب موجود در این زمینه مرور گردید و چارچوبی مفهومی در این قالب تهیه شد.

۱- گام اول: نقشه‌برداری

در این مرحله، کلیه‌های نماهای موجود جداره‌های دوسوی محورهای مورد مطالعه، نقشه‌برداری عمودی شده و به منظور استفاده در پیاده‌سازی وضع موجود و طراحی نهایی با استفاده از نرم‌افزار اتوکلد و سایر نرم‌افزارهای طراحی که منطبق با مقیاس می‌باشد، مورد استفاده قرار گرفت.

جدول شماره (۵): معرفی اعضای گروه‌های پنج‌گانه انجام طرح

ردیف	گروه	عضو مربوطه	وظایف محوله
۱	مدیریت شهری	کارشناسان معاونت شهرسازی و شهرداری مناطق ۱۰ و ۱۲	به منظور تسهیل فرآیندهای میدانی پژوهش اولیه و اقدامات اجرایی و همچنین حضور و فعالیت تسهیلمان در محدوده مورد مطالعه، کلیه فرآیندها با حضور کارشناسان منتخب شهرداری مورد پیگیری قرار گرفت. همچنین برگزاری جلسات سازمانی و برگزاری جلسات تسهیلمانی به صورت متمرکز در دفتر تسهیلمانی طرح، با حضور نمایندگان شهرداری، انجام گردید.
۲	تیم پژوهش	تیم مجری متشکل از متخصصان حوزه: نقشه برداری، طراحی شهری، برنامه‌ریزی شهری، معماری و علوم اجتماعی	این تیم علاوه بر انجام فرآیندهای پژوهشی مرتبط با حوزه دانش تخصصی این پروژه، مدیریت پروژه در سطوح اجرایی و تسهیلمانی را نیز انجام داده است.
۳	تسهیلگران	افراد منتخب تیم پژوهش در حوزه برنامه‌ریزی و علوم اجتماعی با تجربه فعالیت در زمینه تسهیلمانی پروژه‌های شهری	تسهیلگران موظف بودند با توجه به فرآیند تعریف شده و چارچوب طرح پیشنهادی پیرایش برای هر پلاک، با برگزاری جلسات متمرکز تسهیلمانی و جلسات فردی با مالکین هر گروه در خصوص فرآیند انجام پروژه و تفاهم‌نامه‌های مالی فی‌مابین، گفتگو داشته و فرآیند مربوطه را به صورت مشارکتی با آنان تا اتمام اقدامات تعریف شده برای پلاک مربوطه، پیگیری کنند.
۴	مالکان	مالکان هر یک از پلاک‌های مورد مذاکره در محدوده پایلوت (و در مواردی که پلاک مورد نظر دارای مستأجر می‌باشد، هم با مالک و هم با مستأجر گفتگو انجام می‌شده است)	جامعه محلی محدوده مورد مطالعه طرح که در جلسات تسهیلمانی فراخوانی شده و مشارکت مالی و رضایت آنان در فرآیند اجرایی شدن طرح، حائز اهمیت بود.
۵	پیمانکاران	تیم پیمانکار و مجری طرح پیشنهادی در محدوده پایلوت	انتخاب پیمانکار واجد صلاحیت و مورد تأیید شهرداری (به‌عنوان کارفرمای اصلی پروژه) از جمله آخرین گام‌های تعریف شده در فرآیند اجرایی سازی اقدامات پیشنهادی طرح بوده است که موظف بود با توجه به طرح پیشنهادی ارائه شده مشاور (تیم پژوهش) ساخت و نصب تابلوهای مغازه‌های مربوطه را به انجام برساند، همچنین در برخی اقدامات پیرایشی دیگر طرح، همچون شستشوی نما از خدمات شهرداری در این زمینه استفاده شده است.

تکمیل می‌گردد (تصویر شماره ۵). در بخش «تحلیل و آسیب‌شناسی پلاک» نیز موارد همچون مستندات تصویری (شامل جانمایی زوئاد کدگذاری شده روی تصویر پلاک مورد بررسی)، توضیحات، مشکلات و راهکارها ثبت شده است (تصویر شماره ۶). تهیه این شناسنامه به منظور آسیب‌شناسی کلی و جزئی جداره‌ها و به‌ویژه ارائه طرح اصلاحی پیشنهادی منحصر به فرد در خصوص موارد مورد نیاز پیرایش در پلاک مذکور، حائز اهمیت بسیار بود.

و «تحلیل و آسیب‌شناسی» ثبت گردید. این بخش معرفی و شناخت وضع موجود شناسنامه، ثبت مواردی همچون اطلاعات پلاک (نام خیابان، نام کاربری، نوع کاربری، کد نوسازی، کد برداشت، نام و شماره تماس مالک، طول بر پلاک، کیفیت و طبقات بنا) را شامل می‌شد که با الحاق نقشه موقعیت پلاک در محدوده و تصاویری از پلاک مورد نظر (مستندات تصویری وضع موجود پلاک، مستندات تصویری پیرایش پلاک، مستندات تصویری طرح پیشنهادی پلاک)، چک‌لیست عناصر موجود در نما (نوع زائده و کد آن)

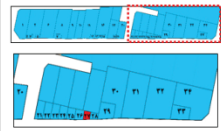
تهیه اسناد اجرایی پروژه طرح پیرایش، مرمت و ساماندهی برج‌های آسمانی شهرداری
 شناسنامه پلاک های مجاور عسکریه

معرفی و شناخت وضع موجود

چک لیست:

کد	نوع زائده	کد	نوع زائده
C	کرار پنجر	GR	شیراز
D	کانل کرار	FR	مرغاب
E	رگلاور گاز	F	پریش نما
IS	انزب کتب و کتابخانه	ES	انبار باران
GP	انزب گاز	FE	نرد
BP	انزب بخاری	MT	قماش دوری
CH	دودکش	GH	فریزر سنگ
FA	مواکس	S	تابلو
DP	انزب کتب	K	کتب بخاور عوف کاروبی
T	منبع آب	SA	سایبان
SE	کتبخوما	SH	کرکره
EW	سیم کشی برق	SW	نفرین
PW	سیم کشی لگن	GD	شیشه شمس
AW	سیم کشی آبن	FD	پارچه شمس
FB	جمع سیم برق	WD	دوار شمس
JB	جمع سیم لگن	BN	بر انداخت
A	آبن	P	چهارت کافلی
L	چراغ روشنایی	ST	مغله به
CA	دردین	FR	شیرازی فریزر زین
IF	آبیاری سار	MFR	شیرازی فریزر شات
B	بانکس	M	راندازی

نقشه موقعیت پلاک در محدوده:

مشکلات پلاک:

مشکله مورد مشاهده	نام خیابان
۱۰	عسکریه
	نام گازویی
	نوع گازویی
	کد بوداشت
۲۷	نام پلاک
-	شماره تماس پلاک
-	مطلوب بر پلاک
	کمیتهت بنا
	مطقات

مشکلات تصویری وضع موجود پلاک:

تصویر شماره (۵): شیت معرفی و شناخت وضع موجود پلاک

تهیه اسناد اجرایی پروژه طرح پیرایش، مرمت و ساماندهی برج‌های آسمانی شهرداری
 شناسنامه پلاک های مجاور عسکریه

تحلیل و آسیب شناسی

ارائه مشکلات تصویری:

مشکلات:

- E-W عدم ساماندهی سیم کشی برق
- BN وجود پنجره‌های
- S وجود کانال نون
- R وجود رگلاور گاز
- DP وجود تابلو
- M وجود آنگولی بر نما

راهکارها:

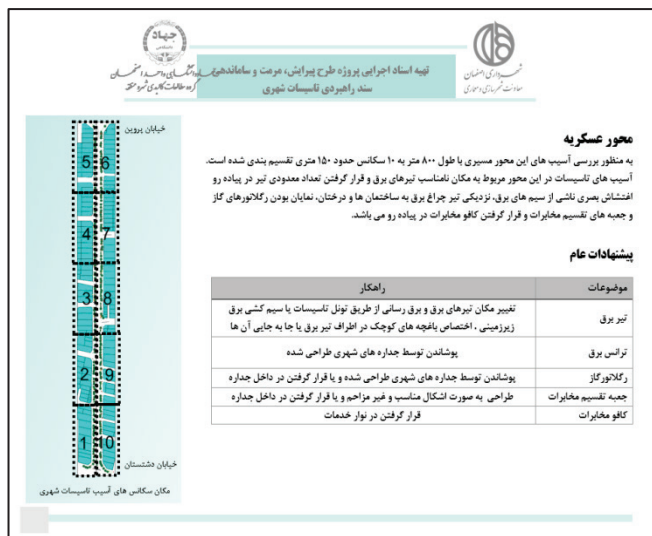
- ساماندهی سیم کشی برق
- حذف پنجره‌های
- نصب کانال‌های مشاوری
- تست و شوی نما
- پوشش رگلاور گاز
- تعمیر تابلو در ارتفاع مناسب پلاک رو
- تست و شوی نما

توضیحات: آسیب عده این پلاک ناشی از تغییرات و اغتشاشات عمری نگار است.

صویر شماره (۶): شیت تحلیل و آسیب شناسی

۴- گام چهارم: پیاده‌سازی وضع موجود تا امکان تحلیل ارکان و اجزا، خطوط نما و الحاقات آن برپایه، چارچوب مفهومی تدوین شده، فراهم شود.

۵- گام پنجم: تحلیل در این مرحله با بررسی کلی و پلاک به پلاک، توسط اعضای تیم مشاور در دستور کار قرار گرفت

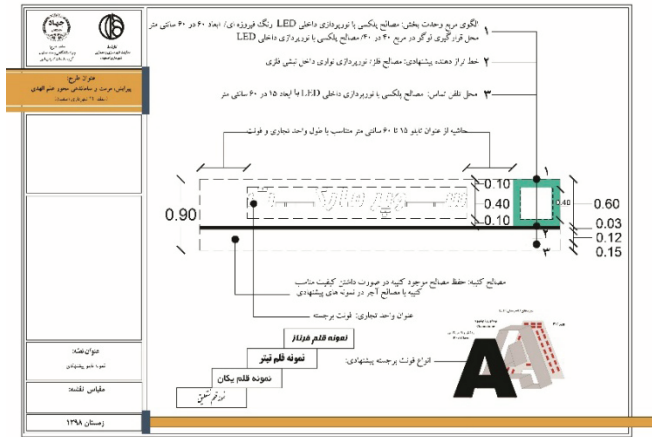
تصویر شماره (۷): سکانس بندی و پیشنهادات عام محدوده پالوت محور عسکر به

تصویر شماره (۸): شیت تحلیل و آسیب شناسی پلاک

جداره های مورد مطالعه آسیب شناسی شده، تحلیل یکپارچه ای از محدوده مورد مطالعه تهیه شد و شیت های مرتبط با آن تهیه گردید.

۶- گام ششم: ارائه طرح پیشنهادی (کلی و به تفکیک هر پلاک و ضوابط کلی) با توجه به آنچه در شیت های تحلیلی جداره ها (به صورت یکپارچه و به صورت پلاک به پلاک) انجام شده بود، پیشنهادات لازم به منظور پیرایش محدوده

تصویر شماره (۹): جزئیات طراحی تابلوی مغازه‌ها در محور علم الهدی

کردن پیشنهادات مطرح شده برای محدوده پایلوت، آغاز کردند.

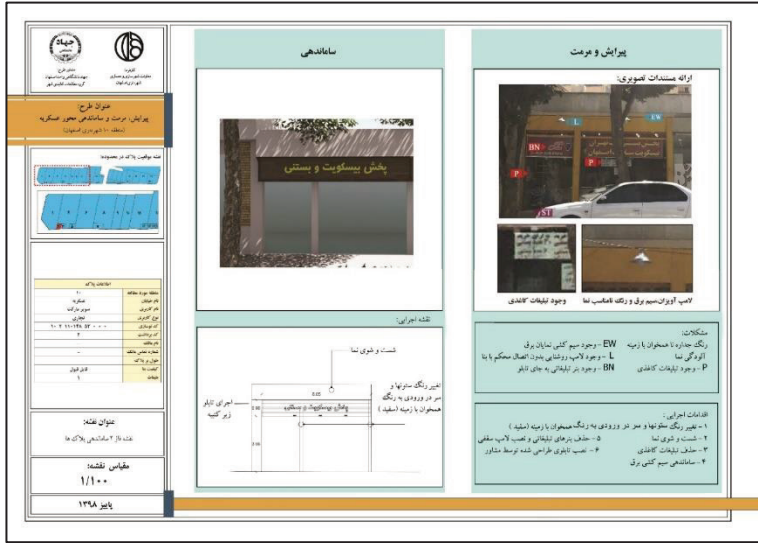
۸- گام هشتم: برگزاری جلسات گروهی با معتمدین و جلسات فردی با مالکین

در گام هشتم با توجه به شرایط موجود و سطح تعاملات مالکین با موضوعیت مطرح شده، جلساتی به صورت فردی و گروهی تنظیم شد. در جلسات گروهی، ابتدا معتمدین محلی که بیش از دیگران مورد اعتماد اهالی بوده و با شهرداری منطقه هم رابطه قوی تری داشتند، شناسایی شده و در جلسات توجیهی گروهی که عموماً به صورت متمرکز در دفتر شهرداری منطقه یا دفتر تسهیلگری طرح در محدوده، اطلاع‌رسانی و برگزار می‌شد، دعوت می‌شدند. همچنین با هماهنگی با مالکین هر پلاک، تک به تک با مالکین در خصوص طرح (به صورت کلی)، طرح پیشنهادی مختص پلاک هر مالک و چارچوب تفاهم‌نامه‌ای که باید به امضای ایشان برسد، گفتگو شد. البته لازم به ذکر است، متقاعدسازی برخی از مالکین در این پروسه و لزوم اعمال تغییرات پیشنهادی، مستلزم طی زمان طولانی تری بود.

به طور مشخص در قالب طرح و ارائه دیتیل های تصویری و توصیفی لازم، ارائه شد. (لازم به توضیح است برخی پیشنهادات جنبه عام داشته و برخی دیگر به صورت اختصاصی برای پلاک‌ها تعریف شده است- تصویر شماره ۷ و ۸). در موارد اختصاصی، جزئیات طراحی تابلوها برای مغازه‌ها نیز به صورت طراحی جزئیات، ارائه شده است (تصویر شماره ۹).

۷- گام هفتم: تنظیم فرم تفاهم‌نامه مشارکت مالی مالکین

در این مرحله با توجه به نیاز به مشارکت ساکنین، فرم‌هایی تحت عنوان «تفاهم‌نامه مالکین» توسط شهرداری به عنوان کارفرمای طرح، تهیه شده و در اختیار مشاوران قرار گرفت. اگرچه این تفاهم‌نامه در خصوص شیوه همکاری مالی بین شهرداری و مالکین پلاک‌های مربوطه بود اما با توجه به آنکه امکان گفتگو و اطلاع‌رسانی چند و چون کار در این مرحله فی مابین طرفین فراهم می‌شد، زمینه مساعدی برای همراهی ساکنین با کارفرما فراهم می‌آورد. از این رو، از این مرحله به بعد، تیم تسهیلگران به طور جدی، شروع به کار کرده و فعالیت میدانی خود را به منظور اجرایی

تصویر شماره (۱۰): شیت جزئیات طراحی نمای یکی از پلاک‌ها در محور عسکریه

تصویر شماره (۱۱): تغییرات حاصل از پیرایش نماها (سمت راست: پیش از اقدامات پیرایشی در نما) - (سمت چپ: پس از اقدامات پیرایشی در نما)

گروهی و فردی، گام‌های اجرایی مرتبط با آغاز اقدامات اجرایی برای پیشنهادات هر پلاک را نیز پیگیری می‌نمودند.

۱۰- گام دهم: اجرای پیشنهادات

در آخرین گام، پیشنهادات لازم برای اجرا در هر پلاک توسط تیم تسهیلگر در دستور کار قرار گرفت. به‌منظور

۹- گام نهم: حضور تسهیلگران در میدان

در واقع این مرحله با گام هشتم در هم‌تنیده است، اما لازم به توضیح است که در این مرحله تسهیلگران ضمن تلاش در ایجاد رابطه‌ای سه‌جانبه (تسهیلگر، مالک و شهرداری)، علاوه بر انجام وظایفی همچون اطلاع‌رسانی و شناسایی افراد و هماهنگی جلسات

به انجام رساندن این مهم، پیمانکار مورد تأیید کارفرما (شهرداری) در ارتباط با تسهیلات و مالکین مربوطه، موظف به اجرای اقدامات مورد نیاز (اعم ساخت و نصب تابلو و رعایت ضوابط پیشنهاد برای آن اعم از ابعاد، فریم، جنس تابلو، فونت و جنس نوشته‌ها و فرمت تعریف شده، رنگ آمیزی و نقاشی دیواری برخی سطوح مطابق پیشنهادات ارائه شده) گردید. همچنین برخی اقدامات همچون شستشوی نما، حذف زوائد و اصلاح برخی الحاقات که با حضور شهرداری انجام گردید نیز در این گام، پیگیری شده و به مرحله اجرا درآمد.

در نهایت با توجه به طی مراحل فوق و اجرای اقدامات صورت گرفته، تفاوت محسوسی در پلاک‌های هدف مطالعه در این طرح اجرایی قبل و پس از اجرای اقدامات پیشنهادی در حوزه پیرایش و ساماندهی، رقم خورد که مواردی مالکین پلاک‌های خارج از محدوده را ترغیب به این اقدام کرده و ایشان نیز متقاضی اعمال چنین طرحی در نمای مغازه یا ملک خود بوده‌اند. در (تصویر شماره ۱۱) نمونه‌هایی از اقدامات انجام شده قبل و پس از اجرای اقدامات مورد نظر، ارائه شده است.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه در خصوص فرآیند انجام پیرایش جداره‌های شهری در دو محور علم‌الهدی و عسکریه اصفهان انجام شد، می‌توان اذعان داشت که انجام طرح‌هایی از این دست می‌تواند دستاورد بصری مطلوبی را برای منظر شهرهای امروزی ما و اصلاح اغتشاش بصری آن، ایفا نماید. البته لازم به توضیح است که میزان مداخله در اصلاح سیما و منظر هر پلاک متناسب با شرایط بصری و الحاقات موجود در آن متفاوت بوده و با توجه به شرایط کالبدی هر بنا

به‌ویژه به لحاظ ارزش کالبدی بنا، می‌توان در بازطراحی جداره‌ها بر هویت معماری بنا تأکید نمود. همچنین توجه به محدودیت‌های موجود در حذف تأسیسات از منظر بصری هر بنا بسیار حائز اهمیت است، چرا که در بین زوائد بصری موجود در جداره‌ها، تأسیسات به لحاظ موقعیت استقرار و استانداردهای نصب و ایمنی دارای شرایط ویژه‌ای هستند. برآورد مالی نیز از جمله مهم‌ترین فاکتورهای مؤثر در تحقق‌پذیری طرح‌هایی از این دست به شمار می‌رود زیرا توان مالی صاحبان هر بنا و نوع تصرف و مالکیت بنا (مالک یا مستأجر) در نحوه مشارکت و اثرپذیری طرح پیشنهادی بسیار تأثیرگذار است. همچنین حائز توجه است که در میان عناصر و زوائد موجود در جداره، تابلوها به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین عناصر آلودگی بصری به شمار می‌روند که با ساماندهی و تعریف ضوابطی به‌منظور تعریف خط تراز، اصول طراحی تابلو (اعم از رنگ، ابعاد، جنس، نورپردازی و...) می‌توان تغییرات مهمی در فرآیند ساماندهی جداره‌های شهری اعمال نمود که اثر قابل توجهی در اصلاح و پیرایش بخش عمده‌ای از اغتشاشات بصری حاکم بر منظر شهری دارد. در این میان توجه به نوع کاربری‌های هر بنا می‌تواند در دسته‌بندی تعریف و پیشنهاد تابلوها نقش بسزایی دارند. همچنین نباید از این مقوله غفلت نمود که بسیاری از عناصر موجود در لایه‌های پسین و پیشین منظر جداره‌های مورد مطالعه عامل اصلی اغتشاش بصری جداره‌ها به شمار می‌روند که از آن جمله می‌توان به مبلمان شهری، فضای سبز همجوار پیاده‌روها اشاره کرد؛ و البته امکان مداخله در برخی این موارد عملاً به صورت کوتاه‌مدت وجود نداشته و در رسته اقدامات پیرایشی قرار نمی‌گیرد. اقدامات و تغییرات اساسی اصلاح جداره از این دست، مستلزم تغییرات عمیق‌تر و

فراتر از پیرایش عناصر قابل جابه‌جایی است که اعلام نظر در خصوص فرآیند انجام آن، نیازمند مطالعه و تجربه‌ای دیگر و در چارچوبی متفاوت است.

تقدیر و تشکر

در فرآیند تدوین این مقاله، لازم است از همکار محترم، آقای مهندس سید بهزاد صائب که در فرآیند انجام اقدامات اجرایی طرح، همکاری ویژه‌ای داشتند، قدردانی نموده و مقاله پیش‌رو به‌عنوان حاصل تلاش جمعی گروهی از همکاران در جهاددانشگاهی واحد اصفهان، به‌منظور اشاعه دانش کسب شده در انجام این مطالعات، در نظر گرفته شود.

فهرست منابع

- شهری. مجله منظر، ۱۰ (۴۱)، ۵۰-۵۹.
- خاک‌زند، مهدی، محمدی، مریم، جم، فاطمه و آقابزرگی، کورش. (۱۳۹۳). شناسایی عوامل مؤثر بر طراحی بدنه‌های شهری با تأکید بر ابعاد زیبایی‌شناسی و زیست‌محیطی مطالعه موردی: خیابان ولیعصر (عج) - شهر قشم. فصلنامه علمی-پژوهشی مطالعات شهری، ۱۰، ۱۵-۲۶.
- ذکاوت، سینا، رضایی، محمدرضا و پیام، حاتم. (۱۳۹۹). ارتقاء سرزندگی در فضاهای شهری با تأکید بر رویکرد ساماندهی منظر شهری (مطالعه موردی: شهر یاسوج). فصلنامه آمایش محیط، ۵۰، ۱۹۷-۲۱۵.
- ذکاوت، کامران. (۱۳۸۹). مرمت شهری، دانشگاه تهران، ایران.
- رجبی امیرآباد، ربابه و رحمانی، بیژن. (۱۳۹۷). ساماندهی سیمای شهری در راستای بهبود کیفیت زندگی شهر ملایر. فصلنامه آمایش محیط، ۴۰، ۹۱-۱۱۳.
- رضایی، مهران و ذبیحی، حسین. (۱۳۹۴). ارتقای کیفی منظر شهری (نمونه موردی خیابان آزادی رجایی شهر کرج). کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در عمران، معماری و شهرسازی، تهران.
- شهبانیان، پویان و گلی‌پور، مرجان. (۲۰۱۷). مدیریت بصری شهر با تأکید بر نماهای ساختمان. پنجمین کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری، تهران، دانشگاه شهید بهشتی.
- ضوابط و مقررات ارتقای کیفی سیما و منظر شهری (پاکسازی و بهسازی نماها و جداره‌ها، مناسب‌سازی معابر پیاده‌راهی و پیاده‌روها، ساماندهی به منظر شهری)، مصوب (۱۳۸۷/۰۹/۲۵).
- ظریف‌پور لنگرودی، آناهیتا، البرزی، فریبا و سهیلی، جمال‌الدین. (۱۴۰۱). بررسی نماهای خیابان‌های شهری از منظر ادراک شهروندان (نمونه موردی: پیاده‌راه ۱۵ خرداد، تهران). مجله تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، ۲۲ (۶۶)،

- احمدی، امیدعلی، درویشی، هادی و مؤمنی، سمیه. (۱۳۹۶). ارزیابی تأثیرات اجتماعی و فرهنگی طرح پیرایش شهری و حذف زوائد بصری محور ناصرخسرو. مجله مطالعات جامعه‌شناختی شهری، ۸ (۲۵)، ۱۴۱-۱۷۶.
- اسدالله‌زاده، طناز و پاکزاد، شادی. (۱۳۹۶). طراحی شهری زمینه‌گرا در ساماندهی جداره‌های شهری بافت‌های تاریخی نمونه موردی: خیابان امام خمینی دامغان. چهارمین کنفرانس ملی معماری و شهرسازی پایداری و تاب‌آوری، از آرمان تا واقعیت، دانشگاه آزاد اسلامی واحد قزوین.
- اسمعیلی، فاطمه، چاره‌جو، فرزین و حوریجانی، نسیم. (۱۳۹۹). تحلیل و ارزیابی جداره‌های شهری با تأکید بر زیبایی‌شناسی بصری، با استفاده از روش شبکه‌بندی، نمونه موردی: خیابان انقلاب سنندج. نشریه علمی باغ نظر، ۱۷ (۸۲)، ۶۵-۷۸.
- اصائلو، حسن و رستمی‌زاده، امیرحسین. (۱۳۸۶). مرمت شهری و ارتقای سیمای شهری (مطالعه موردی: جلفای اصفهان). مجله رهپویه هنر، ۳ (۱)، ۳۹-۴۷.
- جعفری، طوفان و نیلی، حمیدرضا. (۱۳۹۴). نظام اجرایی پروژه‌های پیرایش، مرمت و ساماندهی سیمای

- ۳۲۵-۳۴۱. شهری (مطالعه موردی: خیابان امیرکبیر تهران). نشریه مطالعات علوم محیط زیست، ۴ (۳)، ۱۷۶۰-۱۷۶۷.
- ماهان، امین و منصوری، سیدامین. (۱۳۹۶). مفهوم منظر با تأکید بر نظر صاحب‌نظران رشته‌های مختلف. مجله باغ نظر، ۷ (۱۳)، ۶۰-۴۹.
- عطارد، فرانک و کاشی، حسین. (۱۳۹۶). عناصر تشکیل‌دهنده نماها و جداره‌های شهری. مجله معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، ۱۷۳-۱۹۲.
- فرخیان، امیر و اردلانی، حسین. (۱۳۹۷). بررسی و تحلیل جداره‌های شهری با رویکرد زیبایی‌شناسی. سومین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری.
- قاسمی، ایرج و سلطانی‌فرد، هادی. (۱۳۹۸). تحلیل عوامل مؤثر در بازتولید منظر شهری پس از بهسازی و نوسازی بافت (مطالعه موردی: منطقه ۲۱ تهران). مجله پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری، ۷ (۱)، ۱۷۱-۱۸۸.
- قربانیان، مهشید، بهزادفر، مصطفی و شریعت‌پرور، فرشید. (۱۳۹۹). تکنیک‌های تحلیل نمای شهری با رویکرد توسعه تحلیل موضوع محور سیمای شهر بر اساس عوامل مؤثر بر جداره شهری از نگاه طراحی شهری. مجله نامه معماری و شهرسازی، ۱۲ (۲۷)، ۹۹-۱۲۵.
- قره‌بگلو، مینو، نژاد ابراهیمی، احد و جاویدمهر، ملیحه. (۱۳۹۵). شناسایی معیارهای طراحی منظر شهری با رویکرد پاسخ‌دهی محیطی (نمونه موردی: سرای محله جمالزاده). مجله هفت شهر، ۵۵-۵۶، ۱۰۳-۱۱۷.
- کیانی، اکبر و سالاری سردری، فرضعلی. (۱۳۹۰). بررسی و ارزیابی اولویت‌های منظر فضاهای عمومی شهر عسلویه با استفاده از مدل ANP. مجله باغ نظر، ۸ (۱۸)، ۳۸-۲۵.
- کیانی، کامیاب و یگانه، منصور. (۱۳۹۸). چارچوب برنامه‌های راهبردی-عملیاتی مدیریت منظر خیابان‌های
- شهری (مطالعه موردی: خیابان امیرکبیر تهران). نشریه مطالعات علوم محیط زیست، ۴ (۳)، ۱۷۶۰-۱۷۶۷.
- ماهان، امین و منصور، سیدامین. (۱۳۹۶). مفهوم منظر با تأکید بر نظر صاحب‌نظران رشته‌های مختلف. مجله باغ نظر، ۷ (۱۳)، ۶۰-۴۹.
- عطارد، فرانک و کاشی، حسین. (۱۳۹۶). عناصر تشکیل‌دهنده نماها و جداره‌های شهری. مجله معماری و شهرسازی آرمان‌شهر، ۱۷۳-۱۹۲.
- فرخیان، امیر و اردلانی، حسین. (۱۳۹۷). بررسی و تحلیل جداره‌های شهری با رویکرد زیبایی‌شناسی. سومین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری.
- قاسمی، ایرج و سلطانی‌فرد، هادی. (۱۳۹۸). تحلیل عوامل مؤثر در بازتولید منظر شهری پس از بهسازی و نوسازی بافت (مطالعه موردی: منطقه ۲۱ تهران). مجله پژوهش‌های جغرافیایی برنامه‌ریزی شهری، ۷ (۱)، ۱۷۱-۱۸۸.
- قربانیان، مهشید، بهزادفر، مصطفی و شریعت‌پرور، فرشید. (۱۳۹۹). تکنیک‌های تحلیل نمای شهری با رویکرد توسعه تحلیل موضوع محور سیمای شهر بر اساس عوامل مؤثر بر جداره شهری از نگاه طراحی شهری. مجله نامه معماری و شهرسازی، ۱۲ (۲۷)، ۹۹-۱۲۵.
- قره‌بگلو، مینو، نژاد ابراهیمی، احد و جاویدمهر، ملیحه. (۱۳۹۵). شناسایی معیارهای طراحی منظر شهری با رویکرد پاسخ‌دهی محیطی (نمونه موردی: سرای محله جمالزاده). مجله هفت شهر، ۵۵-۵۶، ۱۰۳-۱۱۷.
- کیانی، اکبر و سالاری سردری، فرضعلی. (۱۳۹۰). بررسی و ارزیابی اولویت‌های منظر فضاهای عمومی شهر عسلویه با استفاده از مدل ANP. مجله باغ نظر، ۸ (۱۸)، ۳۸-۲۵.
- کیانی، کامیاب و یگانه، منصور. (۱۳۹۸). چارچوب برنامه‌های راهبردی-عملیاتی مدیریت منظر خیابان‌های

پیوند زیبایی و زیباسازی و زیباشوندگی درون شور و شر شهر

فرامرزرستمی^۱

دانشجوی دکتری شهرسازی، دانشکده هنر و معماری دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

فصلنامه پژوهش‌های مکانی فضایی، سال ششم، شماره سوم، پیاپی ۲۳، تابستان ۱۴۰۱، صص ۹۳ - ۱۱۲

چکیده

آنچه این مقاله دنبال می‌کند، برنامه‌ریزی زیباسازی شهری است. در واقع، نگاهی فرآیندی و زمینه‌ای و موقعیت‌مند به عمل زیباسازی شده است. فرآیندی که محتوا و مبنا و معنا را در خود (و با خود) حمل می‌کند و زمینه‌ای که عمل زیباسازی را از حالت بصری صرف خارج کرده و آن را در جریان‌های درهم‌تنیده و پیچیده شده اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی تحلیل و بازشناسانی می‌کند و موقعیت‌مندی که زیبایی را با عمل زیباسازی به یک وضعیت زیباشوندگی مستمر و دربرگیرنده تبدیل می‌گردد. پس با رد برنامه‌ریزی بالا به پایین زیباسازی، با مبنایی وجودی - پویایی از زیبایی، زیباسازی با مردم و درون مردم را در حالتی پویا و تمام‌نشده مطرح می‌کند. این تلاش را می‌توان به مثابه رویکردی نو در حذف نا-زیبایی شهری قلمداد کرد که می‌خواهد این گونه زیباسازی را برنامه‌ریزی کند.

واژگان کلیدی: برنامه‌ریزی، رویکرد وجودی - پویایی، رویدادمداری، هنر شهری.

۱. نویسنده مسئول: frostami2010@gmail.com

مقدمه و بیان مسئله

زیبا شدن شهر (درخواست و تجربه) را می‌توان با قدرت پیوند زد و تالحتظه شکل‌گیری این سکونتگاه‌ها و حالت‌پذیری زندگی‌های شهری به عقب برگشت و با کسب دانش از انواع راهبردها و طرح‌ها و اقدامات و فرمول‌ها و تکنیک‌ها که در این زمینه به کار گرفته شده و نشده، یا ایده‌پردازی شده و نشده یا سرکوب و طرد شده، به اکنون برگشت و کشمکش زشت و زیبا را در پیوند قدرت-دانش، نظر-عمل، مرکز-پیرامون، شکل-محتوا و ... ادامه داد. از این منظر می‌توان با نقدهایی که مثلاً بر زیباسازی شهر تهران در حال رخ دادن است همراه شد: «با وجود گستردگی و تعدد هنرهای شهری در بازه زمانی دهه اخیر در تهران و خلاقیت رو به رشد در این حوزه، کمبود برنامه‌های یکپارچه در برنامه‌ریزی، طراحی و اجرای هنرهای شهری در تهران مشاهده می‌شود؛ درواقع به نظر می‌رسد ترکیب این آثار در فضاهای شهری تهران بدون تعریف نظری یک چارچوب و ساختار کلی بوده و با وجود نمونه‌های غنی هنر شهری در تهران، در مجموع هدف‌های روشن و مشخصی استنباط نمی‌شود. به‌صورت مشخص، پیدایش این موضوع را می‌توان در مکان‌یابی نامناسب، توجه نکردن به مشارکت عمومی در خلق اثر، ارتباط نداشتن اثر با زمینه و تنها تزئینی بودن آن، توجه نکردن به مقیاس و خوانایی اثر، بی‌توجهی به نمایش معانی هویتی پنهان در فضا و خاطرات مشترک شهروندان، ارزیابی نکردن تأثیرات هنر عمومی روی فضا پس از اجرای پروژه، متنوع نبودن هنرهای عمومی و منحصر شدن آن‌ها به‌طور عمده به دو دسته دیوارنگاری و مجسمه‌های شهری مشاهده کرد.» (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۵). بر اساس چنین نقدهایی می‌توان پروژه زیباشدن شهر را

با یک برنامه‌ریزی بهتر و مشارکتی و زمینه‌مبنا و ... همراه کرد.

در اینجا، فارغ از نقدهایی که می‌توان به این منظر داشت، ما بر نا-زیباشدن شهر و غیاب زیبایی که بر لحظه اکنون فشار وارد می‌کند تمرکز می‌کنیم. به‌گونه‌ای که خود زیباساختن شهر را نیز در بر می‌گیرد. می‌توان به برنامه‌ریزی زیباسازی از منظر اول وارد شد و آن را همچون دیگر مداخلات دولت سازماندهی کرد یا اینکه به برنامه‌ریزی‌ای پرداخت که مسئله‌اش چگونگی همراه شدن با زیبایی است.

در این همراهی، پرسش‌هایی برجسته می‌شود چون: همه شهروندان، زندگی در شهر زیبا را خواستار هستند حال چه اتفاقی می‌افتد که شهرها چهره‌های نازیبا و زشت به خود می‌گیرد که عمل زیباسازی از سوی نهادی عمومی و دولتی لازم می‌شود؟ جنبه‌های عملکردی زیباسازی چه ارتباطی با هنر شهری و هنر عمومی دارد؟ چه رابطه‌ای میان فضاهای شهری، مردم شهری، زندگی شهری و سیاست‌های شهری با زیبایی و زیباسازی و زیباشوندگی وجود دارد؟ چرا زیبایی در شهر مهم است؟ چرا عمل زیباسازی از سوی نهادها یا شهروندان مهم و مورد توجه است؟ چرا زیباشوندگی شهر مهم است؟ تحت تأثیر چه شرایطی و در پاسخ به کدام کمبود یا رهایی از کدام فشار این موارد مهم شده‌اند؟ شدت آن از چه زمانی و در تلافی با چه گفتمان‌هایی شروع شده است؟ این اهمیت را چگونه باید تعیین کرد؟ آیا مسئله‌ای تاریخ‌مند و زمینه‌ای و فضایی-زمانی است و مشروط به شرایط اکنون است یا فرا-تاریخی و فارغ از شرایط و ارزش‌های اکنون است؟ اهمیت آن از سوی نخبگان و به شیوه بالا به پایین مشخص می‌شود یا با مشارکت شهروندان و بر مبنای حق آن‌ها به تعیین چنین اهمیت‌هایی است که

شهر، آن‌ها را تعیین تکلیف می‌کند؟ چیزی که به‌عنوان مبنای اساسی این منظر، مورد توجه بوده است این است که «اینجا شهروند است که تعیین می‌کند چه نوع شهروندی باشد و این یک تغییر مداوم است و همواره در حال شدن. این حق نه فقط حق انتخاب چیزی است که تولید شده، بلکه حق به تعیین چیزی است که تولید می‌شود و نحوه تولید آن و به شرکت در تولید آن» (مارکوزه، ۱۳۹۶: ۷۳). در واقع این حق صرفاً محدود به حق انتخاب و اظهار نظر در مورد چیزی که در زیباسازی تولید می‌شود، نیست؛ بلکه حق به تعیین چیزی است که عمل زیباسازی تولید می‌کند (در سیاست‌گذاری‌ها و تولید گفتمان غالب) و چگونگی تولید آن و شرکت در تولید آن (فرآیند برنامه‌ریزی، طراحی و اجرا و نظارت و ارزیابی و استفاده و مصرف آن) است. این دقیقه، چیزی که مهم می‌شود تقابل و تنش امر عمومی و امر زیبایی با امر خصوصی و امر تحمیلی و سلیقه‌ای است. امری وجودی و فضایی - زمانی و اینکه تمامی شهروندان نسبت به تجلی آن هم حق دارند و هم مسئولیت و هم وظیفه، در برابر امری فرازمانی و فرامکانی که شهروند در آن تماشاچی و مصرف‌کننده بی‌نظر است؛ قرار می‌گیرد.

زیبایی اگر این حس را که شهر بخشی از وجود هر شهروند است را القا کند؛ می‌تواند تحولی در حق به شهر ایجاد کند و شهروند در برابر بهبودی یا روی به افول بودن آن، حس مسئولیت پیدا کند. به نوعی حساسیت‌زا است. از سوی دیگر زیبایی ارتباط ساز است و حس هم‌نوعی و هم‌زیستی و باهم بودن در آن نهفته است و «هنر و هنرمند می‌تواند زیبایی را با دیدی عملی و با زبان‌های متنوع پرقدرتی برای امر عمومی در سپهر عمومی بیان کند: زبان شفاهی و کلامی؛ زبان بصری؛ زبان مفهومی، زبان جسمانی و نفسانی، زبان

جدی و فکرانه، زبان فکاهی و طنز، زبان تمثیلی و رمزی و زبان عقلانی» (Hein, 1996). اینجا جایی است که تنوع و تکثر در شهر قوت می‌گیرد و سلطه زبان خاصی بر امر شهری و مردم شهری زیر سؤال برده می‌شود. اینجا گفتگوی بین زبان آغاز می‌شود که می‌تواند سرآغاز گفتگو و مباحثه در شهر و تصمیمات شهری باشد. «اگر هنر عمومی نتواند نوید فهم و درک عمومی را بدهد، هنر خصوصی به شکلی فزاینده تضمین‌کننده راه‌حل‌های خصوصی می‌شود» (Hein, 1996). اینجا نقش زیبایی در شهر و فضاهای عمومی مهم می‌شود که می‌تواند شهر را به سوی راه‌حل‌های عمومی و دموکراتیک ببرد و این سؤال را «چه کسی برای امر عمومی صحبت می‌کند؟»^۱ را به پرسشی همیشگی و چالشی تبدیل کند. آیا زیبایی در شهر و زیباسازی در امر شهری سبب شهری دربرگیرنده‌تر (عادلان‌تر و دموکراتیک‌تر)؛ شهری مسئولانه‌تر؛ شهری حساس‌تر؛ شهری سالم‌تر؛ شهری متعالی‌تر؛ می‌شود یا در پیوندی متقابل، شهر این‌گونه زیبا می‌شود و زیبایی جدا از این معناها نیست؟ در سه بخش سعی خواهد شد به این سؤال‌ها و مسئله‌ها پرداخته شود.

مبانی نظری

این مقاله، در بُعد برنامه‌ریزی با مفهوم زیبایی و عمل زیباسازی و پدیده زیباشوندگی مواجهه شده است و تلاش شده است ارتباط «و» بین مفهوم و عمل و پدیده را برقرار کند و با نگاهی پویایی و وجودی به مفهوم زیبایی (در بخش اول)، عمل زیباسازی را در فرآیندی پویا و مستمر و در شبکه‌ای تار و پودی^۲ از بازیگران بالفعل و بالقوه (در بخش دوم)، به جریانی درونی و مردمی و مدام در حال نو شدن پیوند دهد که سبب پدیده زیباشوندگی می‌شود که تفکر زیبایی در عمل و

1. Who speaks for the public?

2. Meshwork

عمل در تفکر زیبایی (در بخش سوم) مولد و محصول آن است.

اندیشیدن به زیبایی

در مباحث زیباشناختی محیط و فضاهاى شهری، دوگانه‌های عینی / ذهنی، ابژکتیو / سوژکتیو، احساسی / عقلانی، خاصی بودگی / عام بودگی، کشف کردنی / خلق کردنی، درونی بودن / بیرونی بودن، اضافه شدنی به محیط / پرورانده شده در محیط، شکلی / محتوایی و ... دربارهٔ زیبایی همواره وجود داشته است هر چند طی دهه‌های اخیر با تغییراتی که در فهم مفهوم فضا ایجاد شده است و فضا از شکلی مطلق و ظرف‌گونه به وضعیتی نسبی و رابطه‌ای و از حالتی کالبدی و اقتصادی به رفتاری اجتماعی و سیاسی و از بدنه‌ای بی معنا و صرفاً معناپذیر به متنی معنادار و معنازا، تغییر کرده است؛ زیبایی و زیباسازی نیز از این دوگانه فراتر رفته است و همراه انسانی شده است که با زیبایی و اقدام به عمل زیباسازی، به کشف و خلق دنیای خود می‌پردازد. از این رو زیبایی تبدیل به امر وجودی و جریانی می‌شود که از نو شدن مستمر تفکر می‌آید و با به اشتراک گذاشتن تجربه و اندیشه، سبب پیوستگی فکری و شبکه‌ای شدن روابط و ادراک‌ها و اراده‌ها و تغییرها می‌شود و خود تبدیل به کنشی می‌شود که چسبندگی محیط (مکان و فضا)، فکر و معنا و مردمی که در حال هستی دادن به هستی شهری خود هستند را به همراه می‌آورد. در این تحول، زیبایی دیگر ایستا نیست و زیباسازی نیز امری تمام نشدنی و گشوده و باز است. اندیشه و عملی پویا که ایجاد آن خود نو شدنی دیگر است که چیز دیگری را ایجاد می‌کند.

به عبارتی دیگر، «در دورهٔ معاصر، زیبایی [امر زیبا] از محدودیت‌های زیبایی ابژکتیو و سوژکتیو رها شده است و تلقی از زیبایی نه قائم به ویژگی‌ها و کیفیات

ابژکتیو و نه قائم به حالت و کیفیات سوژکتیو است. هنر معاصر به رویداد، امر نو و امر غریب گرایش یافته است و نه از وجه ابژکتیو و سوژکتیو که بیشتر بر رویداد محور بودن زیبایی تأکید می‌کند. برای نمونه در نظر هایدگر، زیبایی راهی است که از طریق آن حقیقت رخ می‌نماید (هایدگر، ۱۳۹۰: ۳۹). در واقع تجربه زیبایی، تجربه یک رویداد است و زیبایی همان آشکارگی هستی و حقیقت است که رخ می‌دهد. هایدگر سرمنشأ هنر و زیبایی را در خود اثر هنری نه در هنرمند و نه در ماده اثر هنری و نیز نه در عالمی دیگر قرار می‌دهد، این جدایی از تفکر دوگانه‌نگر به هر تقدیر اتفاقی پر اهمیت است. به طور کل هایدگر به هستی یا حقیقت از حیث رویداد بودگی اش می‌اندیشد. از این باب زیبایی در اثر هنری، همان رویداد حقیقت است. حقیقت هم چیزی نیست جز نحوه پدیدار شدن چیزها؛ بنابراین زیبایی از نظر هایدگر رویداد محور است. یا زیبایی واقعی وجه حفظ‌آور چیزها، ابژه‌ها و اشخاص نیست و زیبایی، یکی شدن با رویداد است. در این نگاه، هنرمند تجربه قصدی ابژه‌ها را به نمایش نمی‌گذارد. این جا با وجه جدیدی از بودن سروکار داریم. آنچه مهم است نه نشان دادن ابژه‌ها و نه قصد هنرمند که یک رابطه است. رابطه به مثابه رویداد، امری در فرآیند. به این ترتیب قواعد فرمال و ابژکتیو مانند تعادل، تناسب، هارمونی و هماهنگی حاصل از تناسب در اولویت مرتبه نیستند و دیدگاه سوژکتیو به هنر و زیبایی، در لفافه فرو رفته است؛ زیرا ماحصل آن آشوب نسبی‌گرایی است و اینکه به عدد موجودات زیبایی وجود دارد. از این رو هنر معاصر گونهٔ نوینی از فضا و زمان را ارائه می‌دهد و در آن زیباشناسی فرمال و زیبایی بصری جایگاه کم‌رنگ‌تری دارد» (آفرین، ۱۳۹۵). در واقع نقد جدی به درک گذشته از زیبایی از

این بابت است که «مادامی که این زیبایی را معیارهایی تعریف کنند که از علم وام گرفته شده‌اند، معیارهایی همچون اندازه و تناسب، تقارن، عدم تقارن، فرافکنی و دگرگونی یا تغییر شکل، آنگاه اینجا دیگر هیچ جنبه زیباشناسی وجود ندارد. آنگاه هیچ چیز زیباشناسانه‌ای درباره آن نگفته‌ایم.» (Deleuze & Guattari, 1994: 217). در واقع هشداری که اینجا وجود دارد معیار قرار گرفتن جذابیت، مطلوبیت و زیبایی علم محور (به عبارتی اروپایی محور) و تسلط و غالب شدن آن است که ناخواسته ویژگی‌های فردی، قومی و ملی را از بین می‌برد و در جهت هم‌شکل شدن محیط و انسان‌ها با یکدیگر حرکت می‌کند؛ که نتیجه آن مستعمره شدن زیبایی توسط زیبایی سایر سرزمین‌هاست و «سرمایه‌داری نیز نمی‌خواهد به آن بیندیشد، زیرا اندیشیدن به این گونه مسائل هرگز به نفع انباشت سرمایه آن‌ها نبوده است» (آفرین، ۱۳۹۵: ۶۵). شرایط زیبایی در شهرهای ما، حاصل نگاهی است که به زیبایی وجود داشته است و نه صرفاً عدم مدیریت و عدم نظارت و نداشتن ضابطه و ... از این رو با نگاه ابزاری و فنی و نظارتی صرف هم نمی‌توان به زیبایی شایسته شهری که باز تعریفش از همین نگاه ابژکتیو و نخبه‌گرا درز می‌کند، دست یافت.

از سوی دیگر با رجوع به فلسفه ایرانی-اسلامی می‌توان به نگاه‌های متعالی از زیبایی رسید که برای اکنون و اینجا بسیار مؤثر و ضروری است. اندیشیدن زیبایی در حکمت متعالیه (دستگاه فلسفی صدرایی) نیز در راستای رویدادمحوری است. در این نگاه، «زیبایی، امری حقیقی است و فارغ از آنکه موجودی مانند انسان به آن حب داشته باشد یا حب نداشته باشد، زیبایی هست و همه عالم هستی - بسته به بهره‌ای که از وجود دارند- عشق به زیبایی در آنان

ساری و جاری است.» (حکمت مهر، ۱۳۹۴) و «زیبایی است که عالم را پر نموده است و اشیاء زیبا صرفاً قالب‌هایی برای ظهور آن‌اند» (الشیرازی، ۱۹۸۱). از این رو نه انحصاری است نه ایستا و راکد و نه فارغ از سیلان زمانی و مکانی موجودات. به عبارتی «تصور جمال، موجب عشق، است و عشق، موجب طلب و طلب، سبب حرکت» (صدرالدین شیرازی، ۱۳۵۴: ۱۸۴). با قرار دادن کمال (خارج شدن استعداد از قوه و به فعلیت رسیدن و در واقع از محسوس بالقوه به محسوس بالفعل مبدل شدن (امینی، ۱۳۹۴)) به عنوان معیار زیبایی و فهم حرکت جوهری و رو به تکامل بودن آن، می‌تواند رویدادمحوری را از زیبایی در فلسفه صدرایی نتیجه گرفت.

از سوی دیگر زیبایی‌ها می‌توانند در کسوت غایت‌های میانی با تنوع بخشی به زندگی انسان، از آلام و غم هجران او در غربتکده دنیا بکاهند و وی را در گذران دوران هبوط مدد رسانند و بلکه بسان آیه و علامت، پیشران او به سوی جمال مطلق الهی باشند. به تعبیر علامه جعفری (۱۳۷۸ و ۱۶۳)، انسان به زیبایی نیاز دارد تا روح او از خستگی ناشی از تاریکی و خشونت ماده و سیطره کمیت‌ها و امتدادهای یکنواخت رها شود و با پرداختن به کیفیات، حیاتش طراوت و معنا یابد (قربانی و قربانی، ۱۳۹۵). از این رو زیبایی دیگر یک امر درونی نیست و روی به سوی بیرون و ارتباط درون با برون دارد. به احساس و عاطفه فردی محدود نمی‌شود و نقشی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی در روابط بین فردی و کلیت جامعه پیدا می‌کند و خود را نه صرفاً در رنگ و جسم بلکه در رفتارها و ارتباط‌ها بروز می‌دهد و جلوه‌گری آن از پرده نمایش به اجرای نمایش با خلق رویدادها و اتفاقات می‌رسد و امر زیبا مطالبه‌گری و حساسیت به بی‌عدالتی‌ها، تبعیض‌ها و ضدآزادی‌ها

را فریاد می‌زند و در زدودن زشتی‌ها، تاریکی و کرختی‌ها و روابط ناسالم که محصولش شهری ناسالم و نازیباست، معنایی دیگر می‌یابد. اینجا ما با زیبایی و هنری مواجه هستیم «که با جهان درگیر می‌شود و این درگیری سبب توافقی سرزنده و با روح می‌شود که خود سبب حرکت و هیجان و شور و مسرت است چیزی که مطلقاً در توافقی سرد و بی‌روح به وضعیتی شادمانه نمی‌رسد» (Korza, 1990) و این چیزی است که در شهرهای اکنون مورد نیاز است.

اندیشیدن به زیبایی و امر زیبا به‌عنوان یک امر فضایی و زمانی که هم تاریخ و هم جغرافیایی زندگی مردم را با خود دارد؛ ظهور و حضور آن را در امور اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی بیشتر نمایان می‌کند و ارتباطی که با این عرصه‌ها دارد آن را بیشتر به عرصه عمومی نزدیک می‌کند و با فضایی که در زندگی شهری ایجاد می‌کند آن را بیشتر با تحولات و دگردیسی‌ها درگیر می‌کند و با قدرت زبانی و اشتراک زبانی که در خود دارد آن را بیشتر با شهروندان و مشارکت آن‌ها در عرصه تصمیم‌گیری برای فضای شهری یگانه و همراه می‌کند.

زیبایی نه درون فضا که خود بخشی از فضاست و خودش فضاست و با وجودش، فضایی نیز به وجود می‌آورد. فضایی که با پیوند با سایر فضاها و حل شدن در کلیت فضا، تحولی در کل فضا ایجاد می‌کند نه چیزی که به آن اضافه می‌شود یا درون آن پرتاب می‌شود. زیبایی و چیزهای زیبا و عناصر و پدیده و جسم‌ها و رنگ‌ها و ... که سبب زیبایی می‌شوند چیزهایی نیستند که درون فضا ریخته شوند و اساساً فضا نیز ظرفی نیست که چیزی در آن ریخته شده باشد. از این رو فضا با تعریفی که با واقعیت نزدیک‌تر است عمل زیباسازی را نیز دچار تحول می‌کند. تحولات

واقعی و دگردیسی‌های شهری که همراه با تحولات در عرصه تفکر، هنر، فناوری و اقتصاد شهری و روابط شهر در شبکه ملی و جهانی شهرها می‌باشد باید بتواند خود را با سنت‌های بومی، آیین و رسوم محلی و مردمی، پویایی‌های اجتماعی و حضور شهروندان در عرصه سیاسی و مدیریتی و تصمیم‌گیری شهر انطباق بدهد. فهم زیبایی بر مبنای رویدادبودگی و زیباسازی و طراحی فضاهای شهری بر رویدادمحوری می‌تواند بر عهده این انطباق با کمترین هزینه‌های اجتماعی و سیاسی و بیشترین درآمد اقتصادی، ضمن ارتقاء کیفیت محیطی و زندگی شهری، شهروندان را به مکان زندگی خود بیشتر نزدیک کند.

این نوع اندیشیدن به زیبایی به عمل زیباسازی پیوند می‌یابد و این عمل، دارای ویژگی‌های مختص خود می‌باشد که در بخش بعد به آن خواهیم پرداخت.

عمل زیباسازی

زیباسازی یک عمل است به معنای عملی عالمانه که جنبه‌های تاریخی و اجتماعی را نیز در خود دارد. کنشی است که در میدانی از نیروهای اقتصادی و سیاسی رخ می‌دهد. این کنش چیزی یک سویه یا بی‌خاصیت یا بی‌ارتباط با زندگی روزمره و فانتری نیست بلکه در رابطه با منفعت‌ها و اراده‌های بازیگرانی قرار می‌گیرد که در مجادله و ستیز برای تسلط بر فضاهای شهری هستند. این عمل، محدود به وظایف سازمانی یک سازمان خاص یا اداره دولتی یا تحرکات بخش خصوصی و بازار یا واکنش‌های شهروندی نمی‌شود و مجموعه‌ای از این کنش‌ها و واکنش‌ها است. از سوی دیگر، زیباسازی عملی است که به تولید محصول صرف محدود نمی‌شود بلکه فرآیند نیز هست. فرآیندی که زمینه را با خود درگیر می‌کند

و با سایر کنش‌ها و محصولات، شبکه می‌شود. این عمل، فرآیندی فضایی-زمانی است و محصولی که تولید می‌کند نیز خود در ارتباط با خواست‌ها و منافع گروه‌های مختلف و تنوع دادن به گفتمان و صداهای رسمی و غیررسمی، مسلط و پنهان، ارزش‌گذاری شده و نشده، قرار می‌گیرد و بخشی از فضای اکنون می‌شود.

تاریخ‌مندی زیباسازی

عمل زیباسازی را می‌توان در میانه، در وسط دانست. از صفر شروع نمی‌شود و در خلأ نیز انجام نمی‌شود. از این‌رو مسأله تاریخ و فرهنگ در زیباسازی مهم می‌گردد و اینکه حضور این تاریخ باید در اکنون فهم شود و روی به‌سوی آینده را آغاز کند. از این‌رو با تحولات در سایر زمینه‌ها هم‌راستا می‌شود و از سوی دیگر حضور این فرهنگ در شبکه فرهنگ‌ها قابل فهم است و ضرورتاً روی به‌سوی مقیاس ملی و جهانی آن مورد تأکید قرار می‌گیرد و در تمام این کشش‌ها و گرایش‌ها، این شهروندان هستند که در این رویدادها، نقش بازیگر و نمایش‌دهنده را دارند و روی به‌سوی آشکارگی خود در فضای شهری‌ای هستند که نه در آن، بلکه، با آن تغییر می‌کنند. از این‌رو می‌توان عمل زیباسازی را موتور محرکه زندگی شهری تلقی کرد اگر در موقعیت مناسب خود قرار گیرد و علاوه بر تلاش برای زیباسازی، نازیبایی‌ها را نیز به زیبایی نمایش می‌دهد. این نمایش همراه و در رویدادی عمیق، خلاق و آفریننده با اجراگری عمومی در فضای عمومی می‌تواند پیشران سایر حوزه‌ها نیز باشد.

در استفاده از ظرفیت تاریخی فرهنگی به مواردی که ممکن است خود سبب تثبیت روابط و ساختارهای گذشته در اکنون شود، باید توجه داشت. «حقیقت هر فرهنگ این است که پیوسته از طریق عوامل پویای

داخلی‌اش و از طریق ارتباطات آن با دیگر فرهنگ‌ها تغییر می‌یابد. نقشه فرهنگی یک شهر پیوسته در حال تغییر است» (مدنی‌پور، ۱۳۹۰: ۱۷۵). عمل زیباسازی بر این مبنا اگر با مطالبه‌گری و تغییرخواهی و اصلاح‌گری ساختاری اکنون گره نخورد؛ اگر با ایجاد فضای گفت‌وگو و مباحثه بر رویداد گذشته و تأثیر آن‌ها در رویدادها اکنون گره نخورد؛ اگر به اندیشیدن در مورد زیبایی‌ها و نازیبایی‌ها شهر شهروندان گره نخورد؛ اگر به حساسیت به چیزی که الان شده‌ایم نینجامد؛ اگر به سکوی پرتاب به سوی آینده‌ای زیبا منجر نشود و برعکس ماندن در حسرت گذشته و اتکا بر آن و پوشاندن چاله چوله‌های الان باشد؛ آنگاه زیباسازی به قلب تپنده شهر متصل نمی‌گردد و به عملی ایستا و نقاشی‌گونه در شهر منجر می‌شود. محصول این عمل، در ذهن کسانی که در فضا حضور دارند سؤال ایجاد می‌کند؛ آن‌ها را کنجکاوی می‌کند و دانستن موضوع سبب می‌شود استفاده‌کننده و فضا و تاریخ و فرهنگ در یک آن، یکی گردند. چیزی که در فضاهای شهر کم است این لحظه یکی شدن است.

ارزشمندی زیباسازی

عمل زیباسازی دارای محتوا و معناست و باز نماینده مفاهیمی چون آزادی و عدالت است ولی نماینده تفکر خاصی که بخواهد تفکر خود را بر فضای شهری مسلط کند نیست. از این‌رو هر کنشی مرتبط با آن در ارتباط متقابلی قرار می‌گیرد که قابلیت گفتگو بر سر آن را داشته باشد و این عمل خود مسبب مشارکت و ابراز عقیده و مجادله بین سلاقی و اراده‌های متنوع در شهر است. از این‌رو در عین لزوم انسجام و یکپارچگی، به سوی همگنی و یک‌شکلی و رفتن به سمت حذف سایر هنرهای مردمی سنتی قدیمی کشیده نمی‌شود. عدالت هم در توزیع هم در توجه به سلاقی همه و هم

احترام به سبک زندگی همه، بخشی از عمل زیباسازی است. این عمل ضمن هم سطح کردن مدیر و مردم عادی و فرد هنرمند در یک رده، می‌تواند سبب این باشد که شهروندان با از آن خود کردن شهر و از آن خود دانستن شهر، حس تعلق به شهر خود را در تمامی سطوح به طور واقعی حس کنند.

زیباسازی با زیبایی چگونه به شهر می‌نگرد: ۱- پدیده‌ای که تمام عناصر و اتصال‌هایش در هماهنگی و همراهی و همکاری کامل و ارگانیک با هم هستند و بازی‌های درون و بین آن‌ها برد-برد است و ذاتا در راستای هدفی که منفعت مشترک را برای همه دارد پیش می‌رود و کلیتی تمام شده و مشخص و معین دارد؛ یا ۲- پدیده‌ای که عناصر و اعضای متنوع و متکثر آن در مجادله و مصالحه، تضاد و اتصال و فشار و گرایش، با هم هستند و در این میان نظم خاصی تلاش در مسلط شدن دارد ولی همیشه در یک وضعیت در حال گشودگی باقی می‌ماند که پر از بازی‌های برد-باخت است و بسیار ممکن است در خدمت منافع و اهداف اقلیتی خاص قرار گیرد. ولی این دو نگاه، زیباسازی را در چه مدارهایی می‌اندازد؟ نگاه اول، نیازی به این آگاهی ندارد که زیبایی مدنظرش که آن را به کار می‌گیرد از کجاست برای کجاست و در خدمت کجا، چه کسانی، چه جریانی و چه منافعی است؛ که خواسته یا ناخواسته هنر و متناوباً دانش و نظم خاصی را بر شهر مسلط می‌کند و بدون مقاومت در اختیار ایدئولوژی‌ها قرار می‌گیرد. از صدای‌های خاموش و سکوت‌ها و شنیده نشده‌ها و دیده نشده‌ها و کسانی که نگاهشان حذف می‌شود یا از اولویت انداخته می‌شود، غافل است. بعد کالبدی برجسته می‌شود و جبرگرایی کالبدی، راهی برای دوگانه متقابل اصلاح یا عدم ارائه هرگونه حمایت و

خدمات (هر چه بیرون از نظم مسلط قرار می‌گیرد، هم شکل‌سازی)، دوگانه سازش یا حذف (با هر چه در حال مقاومت است)، دوگانه پذیرش و به هنجارسازی یا به تمسخر گرفته شدن و زشت نامیدن و ناپاکیزه بودن (درونی کردن گفتمان اجتماعی گروه حاکم و گردش سرمایه و انباشت بیشتر سرمایه)، دوگانه آرام بخشی متنوع مشارکتی یا منظم‌سازی متنوع از بالا به پایین (تجدید قوا و اعصاب برای کار بیشتر در چرخه ناعادلانه اقتصادی و به کارگیری تنوع‌ها برای سوددهی بیشتر) و ... می‌شود که نمونه آن‌ها را در ساماندهی‌ها (اصلاح)، رنگ‌آمیزی‌ها، پاکسازی ابتکار عمل‌ها، نصب چیزهای ثابت، حجیم و بدمقیاس (سازش یا حذف)، لوکس‌سازی‌ها، تجمیع هنرهای رسمی در مکان‌های خاص (پذیرش)، پنهان‌سازی زشتی‌ها، پیاده‌رو سازی‌های تحمیلی (آرام‌بخشی) می‌توان دید. در هر حال شهر و شهروندان چاره‌ای دیگر و حق انتخاب دیگری ندارند و در این منگنه، جبرگرایی به نتیجه مشخصی منتهی می‌شود. حال نگاهی که بر همدلی و هماهنگی و هم‌راستایی است چگونه به این دوگانگی ختم می‌شود؟ این همان گرفتار شدن در ایدئولوژی‌ای است که بر مبنای فقدان‌هایی عمل می‌کنند که هرگز پر نمی‌شوند و در جهت مخفی کردن تضادها در جهت منافع گروه‌های خاص کار می‌کند.

در نگاه دوم، زیبایی با آزادی و دموکراسی و مطالبه خواهی و عدالت و مساوات و مقاومت در محیط به کار گرفته می‌شود و معنا پیدا می‌کند. زیباسازی مبتنی بر سه‌گانه فائشتاین (۲۰۱۰) یعنی «دموکراسی، تنوع و عدالت»، به سوژه‌ای که بر روی آن و برای آن کار می‌کند حساس است؛ دوگانگی جبرگرایی را به طیفی از فرصت‌ها و انتخاب تبدیل می‌کند که از قبل تعیین نیافته است و در یک مذاکره و مباحثه از گروه‌های متنوع،

در موردش تصمیم‌گیری می‌شود و متوجه باخت‌ها، حذف‌شدگی‌ها، جاودانه شدن بی‌عدالتی و نابرابری‌ها می‌باشد. از دیدگاه فرآیندی که یکپارچه‌نگری را نیز در خود دارد علاوه بر جنب و جوش‌هایی که می‌تواند در محیط ایجاد کند و سبب تحرک محیط و افراد درون محیط شود، می‌تواند هر اضافه یا کم‌شدنی را تبدیل به یک رویداد کند یا رویدادی را بر آن سوار کند که لازمه آن دیدن فضا، نه به مثال یک ظرف، بلکه شبکه‌ای از رویداد است و وجود خود را از رویدادهای شکل دهنده خودش دارد. هر بعد از آن مدام در حال کشش به سوی است. رویدادی است که به سوی رویدادی کشیده می‌شود یا آن را جذب یا حذف می‌کند. در هر جذب و حذفی، این فضا است که در حال شدن و نوسان و دگرگونی است.

«هیچ اهمیتی ندارد که شرایط چه باشد، گزینه زیباشناختی را می‌توان در تمامی شرایط زندگی انسان به‌عنوان بخش مهمی از ادراک و کنش مشاهده کرد. صرف نظر از شدیدترین بحران‌های فردی و اجتماعی که در آن ضرب‌آهنگ زندگی توسط فجایع کاملاً گسسته می‌شوند، انسان‌ها درگیر فرآیندی ذهنی یا عملی از قضاوت و انتخاب زیبایی شناختی‌اند. این مؤلفه حیاتی، بخشی از هویت فردی و جمعی است و فقدان آن به بیگانه شدن و بحران هویت می‌انجامد.» (مدنی پور، ۱۳۸۷: ۲۴۰). از سوی دیگر زیبای ناعادلانه، زیبای انحصارگرا، زیبای تبعیض‌آمیز، زیبایی نیست. حتی با ملاک زیبایی می‌توان عدالت نازیبا، همگنی نازیبا و یکسانی نازیبا را نیز شناسایی و ارزیابی کرد و با عمل زیباسازی در آن مداخله کرد.

فضامندی - زمانمندی زیباسازی

زیبایی آرایش یا پیرایشی بر فضا نیست. وقتی رویداد (سیلانی از تاریخ، فرهنگ، اندیشه، اراده، خواست،

سرمایه، نماد و ...)، خود فضا می‌شود (نه در فضا) و زیبایی وقتی همچون رویداد (گشودگی واقعیت) تعریف شود؛ آنگاه فضا و زیبایی نیز یکی می‌شود و زیباسازی فضاسازی می‌شود و برعکس فضاسازی مبتنی بر رویداد نیز زیبایی‌سازی می‌شود. از این نگاه «زیباسازی فرآیندی مستمر و [همواره] در حال رشد [و سیلان] می‌شود که با روانشناسی، فلسفه، هنر، فرهنگ، هویت، دانش، بینش و زمان [و فضا] ارتباط دارد و در کارکردهای مختلف ظهور پیدا می‌کند» (کامیاب، ۱۳۹۲: ۵۲). علاوه بر فضامندی، پویایی‌ها و تنوع‌ها و تضادهای زیباسازی، نیز راه به زمانمندی آن می‌برد. زمان از نظر گروه‌های سنی در درک زیبایی، همچنین گروه‌های شغلی، گروه‌های بومی و عبوری، سواره و پیاده، گروه‌ها با ارزش‌های متفاوت و ...، متفاوت است و زیباسازی‌ها و هنرهای محرک که با خلق زمانمندی، فضای خاصی را ایجاد می‌کنند. رویداد به‌عنوان فضا بدون مردم و شهروندان نه فضامند می‌شود و نه زمانمند. از این رو، بودن با فضا (رویدادها)، مشارکتی است نه از جنس بودن در فضا، بلکه از نوع خلق فضاست.

رابطه‌مندی زیباسازی

در این نگاه، چیزی که مهم می‌شود چگونگی ترکیب سه‌گانه زندگی روزمره مردم، کیفیت فضاهای شهری و تأثیرگذاری سازمان‌های عمومی و دولتی و تنش‌های درون آن است. تنش اول: وقتی که تأثیرگذاری قدرت دولتی خود را در باکیفیت کردن فضای شهری در زندگی روزمره مردم نشان می‌دهد یا در جهت تحمیل باورها و سبک‌ها یا انباشت سرمایه عمل می‌کند؛ تنش دوم: وقتی که زندگی روزمره مردم با کیفیت فضاهای شهری بیگانه می‌شود یا جایی در این کیفیت فضایی پیدا نمی‌کند و خود را از سیاست‌گذاری‌های دولتی

جدا می‌کند و تأثیرگذاری‌های دولتی و عمومی را بی‌اثر و ناکارآمد می‌کند؛ تنش سوم: کیفیت فضاهای شهری که در همراهی زندگی روزمره و تأثیرگذاری دولتی می‌تواند ارتقایی پیوسته و برهمکنشی باشد یا برعکس در تضاد بین این دو عامل به تنزل کیفیت هم در فضاها هم در زندگی‌ها و هم در سیاست و تأثیرگذاری‌های عناصر مؤثر ختم شود.

ترکیب پر تنشی که خود را در سه مؤلفه کلیدی در عمل زیباسازی و پرتکرار در مطالعات، یعنی کالبد مکان، معنای مکان و فعالیت و رویداد مکان نشان می‌دهد. معمولاً این خاطره جمعی مکان است که هسته مرکزی پیونددهنده این سه مؤلفه است که در کنار هم «مکان» را خلق می‌کنند. همه چیز از خاطره جمعی شروع می‌شود و به خاطره جمعی منتهی می‌شود. ولی در پویایی فضای و زندگی شهری، می‌توان از کششی بین این مؤلفه‌ها و عناصر حرف زد که لزوماً مرکز پیرامون نیست. چیزی در واقع از اول یا از مرکز شروع نمی‌شود و همه چیز نیز به مرکز ختم نمی‌شود. کششی که کالبد و معنا و رویداد را در هم می‌پیچاند و هیچ کدام ایستا نیستند و این کلیت، مدام در حال شدن است. در واقع ما داریم از «جایی» حرف می‌زنیم که با ما در تکاپو است در ما می‌جوشد و از ما دور و به ما نزدیک می‌شود. با و درون «جاهایی دیگر» در پیوند و در کشمکش است. کششی که هنر شهری و عمل زیباسازی در آن نقش مهمی دارد.

کشش رابطه‌ای معنا- رویداد: رویدادی که به «جایی» معنا می‌دهد و آن‌جا، معنای خود را از رویداد می‌گیرد یا معنای جایی که رویدادی را به سوی خود می‌کشاند و مختص خود می‌کند. رویداد- معنایایی که در ذهن جمعی ته‌نشین می‌شوند.

کشش رابطه‌ای معنا- کالبد: «جایی» که مدام در

جستجوی معنا است و معنایی که مدام به دنبال «جایی» برای ظهور و حضور است. جایی که معنایی را پس می‌زند و معنایی که جایی را از معنا می‌اندازد. در واقع معنا نیز در جایی بی‌معنا یا خلاً نمی‌نشیند و حرکت جایی به سوی معنا، خودش معناست. چیزی که در این کشش خلق می‌شود حاملان معنا هستند و قدرت پیوندی که معنا دارد از آن‌ها شبکه می‌سازد که هرچه متنوع‌تر و گسترده‌تر باشد شبکه‌های اجتماعی قوی‌تر و گسترده‌تری نیز ایجاد می‌کنند. معنایی که در ذهن جمعی تبدیل به رابطه‌های طالب وصل شدن می‌شوند. **کشش رابطه‌ای کالبد- رویداد:** «جایی» که هویت خود را از رویداد می‌گیرد. رویداد سازنده آن است و رویداد با آفریدن خود دست به آفرینش جایی می‌زند و جایی که با رویداد خودنمایی می‌کند تا دیده شود. شنیده شود و لمس شود و در یک کلام، حس شود. نمونه‌های آن را در شهر می‌توان پیاده‌راه یا میدان‌هایی فراموش شده در بافت‌های فراموش شده ملاحظه کرد که با رویداد یا بازخوانی رویدادهای گذشته آن محیط، تبدیل به یک مکان پررونق اجتماعی و اقتصادی شده است.

عدم داشتن درک فرآیندی از عمل زیباسازی، برنامه‌ریزی برای آن را نیز غیرموجه می‌کند و این سبب می‌شود درک کلیت دشوار گردد. بدون این درک، نمی‌توان به انسجام بین محصول، رویداد، اثرات زمانی- فضایی و سایر اتفاقات شهری و عملکردی سایر سازمان‌های عمومی و دولتی و نهادهای مردمی و شرکت‌های خصوصی رسید. همه در یک کلیت به نام شهر در حال برهمکنش هستند.

هنرمندی زیباسازی

یکی از عمل‌های مهم در زیباسازی که همواره آوانگارد سایر عمل‌های زیباسازی بوده؛ هنر شهری است که

امروزه زیباسازی را به‌عنوان عنصری مهم در زندگی شهری از هر نظر قرار داده است و بر وسعت حضور آن و پررنگ شدن نقشش در حوزه‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی افزوده است و در حال تولید فضا است. تولید فضایی که دیگر از جنس ساختمان و یا فضای بین ساختمان‌ها نیست بلکه از جنس رویداد است. این رویداد هم سبب گردش و انباشت سرمایه و هم حضور و تعامل شهروندان و ایجاد شبکه‌های اجتماعی و افزایش سرمایه اجتماعی در شهرها می‌باشد.

«مهم‌ترین جنبه شهر که طراحان شهری باید به آن توجه کنند مسئله تغییر است» (مدنی پور، ۱۳۹۰: ۱۷۶). «هنر عمومی (هنر شهری) به خانواده‌ای از شرایط اشاره دارد که شامل منشاء، تاریخ، موقعیت و هدف اجتماعی موضوع (ابژه) می‌شود. در جهانی که در آن تکنولوژی مدام در حال تحول است و مادی‌گرایی و کالایی‌سازی و کوچ‌های فرهنگی مداوم رخ می‌دهد و اقتصاد در حال دگرگونی و بازساماندهی است؛ معناهای تمامی این شرایط نیز تغییر می‌کنند» (Hein, 1996). از سوی دیگر «برای اینکه اثر به‌طور حقیقی عمومی باشد، باید به‌گونه‌ای توسط مردم پذیرفته شود. باید از عرصه خصوصی گذشته و به محیطی با تجربه‌های فرهنگی مشترک وارد شود» (Haunting, 2005). هنر عمومی مردم و محیط اطراف خود را درگیر موضوع می‌کند. در این زمینه بازخوردها و تعاملاتی که مخاطبان در ارتباط با اثر نشان می‌دهند، میزان عمومی بودن آن اثر هنری را نشان می‌دهد و نمایشگر گستره فکری و احساسی مخاطبان است (رنجبر و همکاران، ۱۳۹۵). خاطرات مشترک جمعی، چیزی است از رخداد گذشته که در زمان حال موجود است و تبدیل به بخشی از هویت اکنون شهر می‌شود. چگونه می‌توان

این خاطرات را به عرصه عمومی کشاند و از آن‌ها رویداد ساخت، فرهنگ را جلا داد و تجدید قوا کرد، قبل از آنکه فراموش شوند و با چیزهایی پوچ و غیربومی و نامفهوم جایگزین شوند باید به سیلان در بیابند تا بتوان از هویتی سخن گفت که زنده است و مدام در حال شدن. این کنار هنر عمومی و زیباسازی شهری است که بتواند تاریخ و خاطرات و فرهنگ و کارآمدی را با همدیگر به پویایی وادارد و در عین حال ماندگاری آن را تضمین کند.

اما هنر عمومی (شهری) مهم‌ترین ویژگی‌اش یعنی پویایی و ماندگاری (Casanovas, 1995) را کجا و به چه طریقی کسب می‌کند؟ جز اینکه در پویایی و ماندگاری زمینه شهری و عمومی خود پرتاب شود و حل شود؟ اینجا دقیقاً جایی است که زیبایی و هنر شهری با فرهنگ و تاریخ گره می‌خورد. در واقع تشکیل و تقویت تصویر ویژه از شهر باید بر تاریخ و فرهنگ ضمنی خودش استوار شود. قابل شناخت شدن و به‌یادماندن شدن فضاهایی از شهر، محلات شهر، خود شهر چه در ذهن شهروند و چه در ذهن گردشگر و چه در ذهن شهرهای رقیب و شبکه جهانی شهرها، در ابتدا باید خبر از درون چیزی بدهد نه ظاهر بیرونی؛ و بنابراین «از دهه ۱۹۹۰ این موضوع که هنرمند کار خود را در تعامل و گفت‌وگو انجام دهد مورد توجه قرار گرفته است. به گونه‌ای که دیگر گذشته به‌صورت بنای یادبود نشان داده نشده بلکه به‌صورت بخشی از یک گفت‌وگو در حال بیان می‌شود» (Papastergiadis, 2010: 17) تا جایی که مکانی که ارتقاء تبادل فرهنگی را باعث شده و بسط آگاهی‌ها را تحت تأثیر قرار دهد، به خودی خود می‌تواند به‌عنوان یک اثر هنری به‌حساب آید (Worth, 2003). البته، به این موارد هم باید توجه داشت که «چیزی که لوفور درباره آن

هشدار می‌دهد؛ توانایی بناهای یادمانی در پنهان کردن اراده و خودکامگی قدرت‌ها در زیر سطوحی است که مدعی بیان افکار و خواست جمعی هستند.» (اریس و کریمی، ۱۳۹۷: ۱۱)؛ و اینکه «وقتی طراح به فکر خوانایی بصری از طریق تمایزات بی‌ضرر بین محلات است، منظر فرهنگی ممکن است چند تکه شود و از بین برود» (مدنی‌پور، ۱۳۹۰: ۱۷۸).

دلپذیرمندی زیباسازی

در این نگاه، عمل زیباسازی به بدنه محیط شهری خلاصه نمی‌شود بلکه به دلپذیر شدن امر شهری می‌پردازد. به طور مثال، جای سرگرمی و گردشگری در زیباسازی کجاست؟ در طرح راهنمای برنامه‌ریزی منطقه فعلیتی مرکزی لندن^۱ (۲۰۱۶)، فعالیت‌های هنری، فرهنگی، گردشگری و سرگرمی و تفریحی، عملکردی یکپارچه مدنظر قرار گرفته است که از نظر مکانی شاخصه متمایز هر منطقه‌ای هستند و از نظر زمانی به لحظات روز، عصر و شب تقسیم می‌شوند که استفاده‌کنندگان متنوع خود را نیز دارند. در واقع شاهد عملی هستید که هم‌زمان با درگیر کردن خلاقیت ذهن و روان فرد با محیط و شکوفایی بالقوگی‌ها (در فعالیت هنری)، جمع را نیز با تاریخ اکنون، وضعیت اجتماعی اینجا و خلق ارزش‌های نمادین به هم پیوند می‌زند (مسئله فرهنگ)، ارتباط جمع و شهر را با سلايق گوناگون و افراد سایر شهرها و برندشدن خود شهر در میان سایر شهرها را برقرار می‌کند که پویایی و رونق اقتصادی هم‌پایه آن است (فعالیت گردشگری) و شور و هیجان و شادی، حضور پذیری، سرزندگی، انگیزه استمرار، روح دادن به فعالیت‌های ذکر شده و پر کردن خلأهای بین آن‌ها را برقرار می‌کند (فعالیت سرگرمی و تفریح). این فعالیت‌های گوناگون در

1. Central Activities Zone Supplementary Planning Guidance; March 2016

یک ارتباط و همبستگی مکانی و زمانی برنامه‌ریزی می‌شوند تا بتواند دربرگیرندگی و پاسخ‌گویی به تمام سلايق و شهروندان را داشته باشد.

مسئله کلیدی در چنین تفکری، جذب سرمایه‌گذاری و خلق فضاهایی پرتحرک است. این سرمایه‌گذاری می‌تواند مالی یا اجتماعی یا نمادین باشد که می‌تواند در جهت تقویت یکدیگر باشند. در واقع، در عمل زیباسازی با دو نوع هماهنگی و پیوستگی روبرو هستیم. ارتباط‌های درون‌فعالیتی و ارتباط با سایر فعالیت‌های بیرونی که توسط سایر سازمان‌ها و نهادها در حال انجام هستند؛ و البته ارتباط با فضایی فراتر از خود شهر و زمان اکنون نیز هست.

عمل زیباسازی لزوماً ساختن و ایجاد کردن و اصلاح و ... نیست، گاهی فرصت دادن به بروز فعالیت‌هاست یا آماده کرده فضا و زمینه‌سازی برای آن‌ها یا برداشتن موانع از سر راه بروز آن‌ها یا تحریک و انگیزه دادن و حمایت کردن نیز می‌شود یعنی در زمینه بسیاری از فضاهای شهری چه به شکل رسوب شده تاریخی، چه غیرفعال شده، یا سرکوب شده، یا غیرمنسجم و کوتاه برد و کم اثر؛ خواست و اراده‌ای برای زیباسازی وجود دارد که باید به آن‌ها توجه کرد و این خود نیازمند برنامه‌ریزی پیوسته مشارکتی با زمینه است.

در مجموع زیباسازی صرفاً «فرآیند توسعه و ویژگی‌های بصری که در فضاهای شهری صورت بگیرد» (کامیاب، ۱۳۹۲: ۴۵) نیست؛ و به «تدوین ضوابط خاص برای هر بخشی از فضا و پیکره‌های شهری شود» (کامیاب، ۱۳۹۲: ۴۵) هم محدود نمی‌شود که فارغ از مشارکت شهروندان با «کنترل و نظارت از سوی متولیان امر سبب خلق شهری سالم، زیبا و دلنشین برای شهروندان گردد» (کامیاب، ۱۳۹۲: ۴۶) نیز محقق نمی‌شود. در واقع باید از گفتمان «زیباسازی برای

مردم» به گفتمان «زیباسازی با مردم» حتی «زیباسازی میان مردم» رسید. بنابراین پیشنهاد می‌شود در تعریف طراحی شهری، واژه‌های «نوآرانه» و «فضایی» جایگزین واژه‌های «مد روز» و «بصری» شوند. (مدنی‌پور، ۱۳۹۰: ۴۱). عمل زیباسازی وارد دورانی ویژه و تأثیرگذار در شهرها شده است که منحصر به فردی هر شهری را در نظام شهری جهانی رقم می‌زند و شهرها و مدیریت شهری نگاه ویژه‌ای به این عمل پیدا کرده‌اند از این رو لزوم پرداختن دقیق و خلاقانه به آن ضروری است.

تفکر در عمل زیبایی و عمل در تفکر زیبایی (زیباشوندگی)

چگونه می‌توان با عمل زیباسازی از اندیشه زیبایی به زیباشوندگی رسید؟ بدین معنا که بتوان زیبایی را در فضاها و شهری، زندگی روزمره و نگاه‌ها و سیاست‌های مدیریتی و اجرایی به یک امر مدام در حال نوشدن و مستمر و پویا تبدیل کرد. آن را تبدیل به یک جوشش درونی کرد یا موانع موجود را از سر راه این جریان برداشت تا سیلان خود را با شتاب بیشتر و دربرگیرندگی بیشتری ادامه دهد. زیباسازی‌ای که متوقف نمی‌شود، منتظر نمی‌ماند، خلاقیت را همواره در خود دارد، خواسته و طلب می‌شود، خواهان عمومی دارد، تأثیرگذار و تأثیرپذیر است، فراتر از یک رابطه صرفاً شکل (فرم) و عملکردی است. علاوه بر معنا و سرمایه‌های نمادین، یک خواست و اراده جمعی نیز در آن وجود دارد. خواستی که تاریخ، خاطره، فرهنگ، زندگی روزمره، اقتصاد و معیشت، سیاست برای تغییر یا تثبیت، مطالبه‌گری و اعتراض، برهمکنش‌های اجتماعی و تعامل و شکوفایی را در خود دارد. زیباشوندگی بر مبنای تعریفی که از زیبایی در قسمت

اول شد قابل تشریح است. زیبایی‌ای که خود را در عمل نشان می‌دهد و این عمل زیباسازی در فلسفه زیبایی به مثابه حرکتی رویداد-مبنا می‌شود که همواره در حال شدن و در حال آشکارگی است و زمان و فضای خود را خلق می‌کند. بخشی از زندگی روزمره شهر و جذب در درون فضای آن می‌شود و در جهت شکوفایی روح و روان شهروندان بر خاطرات گذشته موجود استوار می‌شود. ماندگاری و پایداری زیبایی در شهر اساس آن است. از این رو برهم کنشی بین هویت و زیبایی است و دربرگیرندگی فلسفه و عمل زیبایی را همزمان با خود دارد و حیطه ارزیابی مستمر عمل و اندیشه است.

با توجه به واقعیت زندگی شهری و با تمام جوانب آن و نیروهای دخیل در آن، باید در نظر داشت که زیبایی در خلاء یا خلاء (بی‌معنایی) در زیبایی وجود ندارد. زیباشوندگی، زیبایی در زیبایی است. کلیتی که در آن، هر عمل زیبایی در تفکر زیبایی پایه‌ریزی می‌شود. در واقع، عمل در تفکر یعنی عمل زیباسازی در تفکر زیبایی و تفکر در عمل یعنی تفکر زیبایی داشتن در عمل زیباسازی است. مجموع آن‌ها به زیباشوندگی مستمر و دربرگیرنده، سببی و مولد منتهی می‌شود؛ بنابراین زیباشوندگی نه تنها خود در جهت یا برای ارتقا کیفیت زیست شهروندان است بلکه این ارتقا را هم مطالبه می‌کند و نیروی محرک و فشار آورنده بر همه است که می‌توان زیباتر دید و زیباتر شنید و زیباتر زندگی کرد. این یک فرآیند است به نوعی یک رابطه متقابل است نه یک طرفه و نه اینکه منتظر ماند که چه زمانی این زیباسازی، کیفیت محیط و زیست شهروندان را ارتقاء می‌دهد. ارتقاء کیفیت ابعادی چندگانه دارد که زیبایی می‌تواند پیونددهنده اهداف آن‌ها چون کارایی و عدالت باشد. یا سایر ارگان‌ها

متولی کیفیت محیط، فعالیت‌های خود شهروندان و ... را برای کیفیت بهتر و دقیق‌تر و حساس‌تر به کار گیرد و به کنش و واکنش وادارد.

نوشوندگی مستمر: پیوند زیبایی و هویت

تأکید بر ارتباط زیبایی و هویت از مباحث کلیدی در زیباشوندگی است. از آنجا که «فرد بخشی از اجتماع است نه جدا از زمینه اجتماعی» (مدنی‌پور، ۱۳۹۰: ۱۴۷) و عمل زیباسازی خود را در فضاهایی بروز می‌دهد که در متن اجتماعی و سپهر عمومی شهر است و با زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی کار می‌کند؛

پس با هویت جمعی و فردی نیز درگیر می‌شود. از سوی دیگر هویت محیط که زیباسازی با آن به فهم در می‌آید؛ جدا از هویت انسان درون آن نیست و تاریخ نیز که زیباسازی بر روی آن خود را پی‌ریزی می‌کند؛ چیزی در گذشته نیست بلکه در اکنون حضور دارد و تبدیل به آینده می‌شود نه اینکه به سوی آینده می‌رود. اکنون آینده را در خود دارد و همراه با گذشته درون خود، به سیلان خود ادامه می‌دهد. از این رو زیباسازی که می‌خواهد انسان شهری را به آینده و آرمان و خیال ببرد نمی‌تواند خود را از هویت اکنون جدا کند. از این رو این عمل تبدیل به شدنی می‌شود که هم‌زمان گذشته و اکنون و آینده را در خود دارد و این ترکیب، همواره پویا و در حال نو شدن است. این سیلان ضرورتاً با اندیشه‌های متفاوت و متنوع، پیوندی شبکه‌ای و تعاملی یا تقابلی و مجادله‌ای و رقابتی پیدا می‌کند که در هر حالت زمینه پیشرفت و تعالی شهر را فراهم می‌کند. به طور مثال «آثار هنری شهری طرف بیان فرهنگی ملت‌ها هستند که می‌توانند با دیگر فرهنگ‌ها، در هر سوی جهان گفتگو و تعامل کنند. هنرهای شهری تعامل‌گرا هستند و این خاصیت همان میانجی‌گری است که اساسی‌ترین و

متمایزترین ویژگی هنرهای شهری است.» (نفیسی‌فر، ۱۳۹۶: ۱۶). در واقع، زیباشوندگی، خود را از یک نوشوندگی مستمر می‌گیرد. نوشدنی که جدا از گذشته و هویت آن نیست و در ادامه تکامل آن است. در یک اتصال و پیوندی با سایر تحولات و تحول سایر چیزها قرار می‌گیرد. زیبایی در نسبت و رابطه، معنا می‌یابد و زیبایی را بر مبنای حرکت جوهری، می‌توان یک سیلان ذاتی در آن متصور شد که در حال جوش و خروش درونی است و هرگز ساکن و متوقف و ایستا نیست.

صدا شدن: پیوند زیبایی و مطالبه‌گری

در وضعیت کنونی شهرهای کشور، «هنر کمتر در خدمت فضای شهری قرار گرفته است (به جز زیبایی فرمال)؛ بلکه این فضای شهری است که در خدمت مقاصد هنر قرار می‌گیرد» (اریس و کریمی، ۱۳۹۷). همین‌طور کمتر در خدمت زندگی روزمره مردم و وسیله‌ای برای بیان خواسته و صدای آن‌ها بوده است. هنر و زیبایی باید صدای شهر باشد. صدای شهروندان خاموش - در برابر زیبایی‌بخشی‌ای قرار می‌گیرد که می‌خواهد چیزی را مخفی کند؛ صداهایی را در مسلط کردن تک صدایی خاموش نگه دارد؛ تضادهای اقتصادی و اجتماعی را پنهان کند؛ یا ضررهایی که اکثریت شهر در به سود و منفعت رسیدن اقلیتی متحمل می‌شوند؛ در روکش زیباسازی، بدیهی، غیرقابل تغییر، طبیعی، دائمی و سیاست‌زدایی کند.

از سوی دیگر عمل مشارکتی زیباسازی تنها بر مبنای توافق و مصالحه نیست بلکه برقراری دموکراسی از طریق هنر شهری به معنای پایدار کردن اختلافات [نیز می‌تواند] باشد (Deutsche, 1996: 27). بدین معنا که درخواست‌های متضاد جامعه را برآورده می‌کند (Hall & Robertson, 2001) یا نمایندگی آن‌ها را به

عهده می‌گیرد و اجازه حذف گروه‌هایی به دلیل عدم توان مناسب در ابراز وجود به زبان و منطق مسلط را نمی‌دهد؛ بنابراین «تعامل فضا و هنر شهری از طریق تأیید تاریخ و هویت گروه‌های اقلیت و طرد شده بسیار اهمیت دارد. برای این کار باید به آن‌ها کمک کرد که خواسته خود را بیانند، تاریخ و سنت خود را تأیید کرده و تجارب و امیال خود را پیدا کنند» (Sharp, Pollock & Paddison, 2005: 1007).

(اریس و کریمی، ۱۳۹۷).

«رسالت هنر عمومی زنده نگه‌داشتن بحث و مناظره می‌باشد، چنان‌که نه مجال اجماع که امکان بحث‌های عقلانی و نیز آتشین و تمام نشدنی را فراهم آورد» (هاین، ۱۳۸۶: ۷۹). در این نگاه، عمل زیباسازی در برابر زیباسازی‌هایی قرار می‌گیرد که تحت سیاست‌هایی، با تلطیف فضاهای زندگی جمعی سعی در لاپوشانی ریشه دردهای شهری را دارند و به دنبال این هستند که تن‌های خسته از شهری پرفشار، لحظه‌ای بیاساید تا جانی تازه بگیرد برای تحمل فشارهایی که در انتظار اوست. زیبایی در این نگاه، روکشی ایدئولوژیک برای نیندیشیدن به ریشه‌های شهر نازیبا نیست که تلاش می‌کند با تغییر هویت‌ها و جهت‌دهی به افکار و سبک زندگی شهروندان، آن‌ها را در این چرخه نگه دارد و هم‌رنگ جماعت کند. بلکه به دنبال تلطیفی است که همه‌گیر است و شامل همه نوع سلاقی و جنسیت و گروه‌های سنی است تا سبب تبعیض نشود. تلطیفی که زیباشدن فضای جمعی زندگی به زندگی جمعی کردن و لطیف زندگی کردن منتهی می‌شود. این فشار و تلطف کشمکش است که همیشه با زندگی شهری بوده و هست و نقش زیبایی لطیف کردن فشار و پرفشار کردن لطافت در فضا است. از این رو می‌تواند محملی باشد برای شکل‌گیری حق به شهر در تغییر و

خلق شهری زیبا، حقوق عامه به زیست زیبا، زیبایی برای همه و همه در خدمت زیبایی.

عمومی شدن: ذوب افق‌های ابژکتیو و سوژکتیو زیبایی در هم

زیباشوندگی را می‌توان در ذوب شدن نگاه ابژکتیو و سوژکتیو به زیبایی و کیفیت فضا هم جستجو کرد. دو نگاهی که اولی زیبایی را در ذات منظر و فضا می‌داند و دومی زیبایی را بر اساس چیزی که در ذهن ناظر می‌گذرد و ادراک می‌کند ارزیابی می‌کند که خود بستگی به ذهن و آگاهی و حساسیت‌های فرد و تأثیرپذیری آن از مکان و فضا و زمان و تاریخ و فرهنگ و شرایطی که در آن زندگی می‌کند می‌داند. نگاه اول با دیدگاهی عقلانی به فکر ایجاد مقررات و ضوابطی است که تصور می‌شود با اجرای آن‌ها قطعاً محیطی زیبا شکل خواهد گرفت که همه از آن لذت خواهند برد و کیفیت محیطی حتماً ارتقاء پیدا خواهد کرد و این اصول فرازمانی و فرامکانی است و در هر جا و زمانی قطعیت دارد. نگاه دوم که با دیدگاهی روان‌شناختی و مشارکتی و احساسی به چیزی که در ذهن ساکنین و استفاده‌کنندگان از فضایی که خود بخشی از آن هستند به زیبایی می‌اندیشند که درک می‌شود و افراد با آن زندگی می‌کنند و در کنش و واکنش با آن بر می‌آیند؛ که از نظم عقلانی و در به زیر سلطه درآوردن طبیعت و احساس محتاط است و قطعیت از پیش تعیین شده وجود ندارد و بر پویایی و انعطاف‌پذیری و تغییرپذیری و تکامل‌پذیری تعاملی کیفیت و زیبایی محیطی تأکید دارد که به جدایی ناپذیری انسان و فضا منجر می‌شود. در اینجا «حاضرشونده دیگر یک تماشاگر منفعل نیست بلکه همچون شریک و همراه، به طور فعال، مشمول و درگیر در ساختن، تأسیس و وضع کار

هنری می‌شود» (Hein, 1996). این را می‌توان در نگاه راپوپورت^۱ به فضا هم دید به طوری که درک فضا را به عنوان مجموعه‌هایی پویا از «صحنه‌ها» می‌داند. «صحنه» به نظر او محدوده‌ای از فضا است که نظامی از فعالیت‌ها را درون خود جای می‌دهد به صورتی که رفتارها با محیط درون آن فضا روابطی قابل انتظار به وجود آورند؛ بنابراین، هر صحنه را می‌توان مکانی با فعالیت‌های ویژه دانست. فعالیت مزبور، رفتارها را در قالب‌های زمانی/ مکانی جای می‌دهد؛ یعنی آن‌ها را در زنجیره یا زنجیره‌های خاص به صورت ساده یا ترکیبی در نقاطی مشخص از فضا قرار داده و این نقاط را به صورتی خاص از لحاظ زمانی سکانس‌بندی می‌کند. آثار هنر شهری در این صحنه‌ها، در صورت تعامل شهروندان (بازیگران) با اثر، نقش مهمی بر عهده می‌گیرد. در این صورت اثر هنری شهری: هم سازنده فضا است در فضای مکان استقرار یافته‌اش/ هم مقوم فضای عمومی مکان خویش است/ هم نشانه فضای عصر خویش است/ و هم منتقد فضای مکان خویش است (نفسی فر، ۱۳۹۶: ۲۸).

بنابراین، فضاهای شهری به صرف خصوصی نبودن و نداشتن دیوار و دروازه و مجوز ورود، عمومی نمی‌شود. از این رو «پروژه‌های هنری راهی است برای طراحی و ایجاد فضای عمومی و این هنر عمومی [و زیباسازی شهری] بخشی جدایی‌ناپذیر از فرهنگ جامعه به شمار می‌آیند» (Becker, 2004) (مظفر و همکاران، ۱۳۹۵)؛ و باز این عمومی شدن نیاز به تداوم و تحرک و تجدید معنا دارد که بتواند فعالیت‌ها و تعاملات اجتماعی را در خود بپروراند و حفظ کند و این هنرهای عمومی و عمل زیباسازی است که در توسعه و زیست‌پذیری فضای عمومی اهمیت پیدا می‌کند و فضاهای شهری

1. Rapoport 1990
2. Setting

را تبدیل به محلی پویا می‌کند (Sarirafraz, 2011)؛ و در ادامه خود فضای فعال شهری عهده‌دار خلق هنر و زیبایی برای تداوم حیات و پویایی خود می‌گردد. در رویکردهای جدید به زیباسازی باید مدنظر داشت که به صرف قرارگیری در یک مکان عمومی و فراهم شدن دسترسی عموم به محصول زیباسازی؛ زیبایی، هنر، سوزدهای هنری و تفکر و عمل زیبایی به یک پدیده عمومی تبدیل نمی‌شود. «این روشن است که موقعیت مکانی و دسترس‌پذیری، معیارهای گمراه‌کننده‌ای از عمومی شدن هستند» (Hein, 1996). مراحل و رویه‌ای که خلق زیبایی و کار هنری و عمل زیباسازی طی کرده است؛ چگونگی انتخاب سوزدها، تصمیم‌گیری در خصوص جهت‌گیری و نحوه عمل؛ دربرگیرندگی تنوع دیدگاه‌ها، اثرگذاری و منفعتی که این عمل می‌تواند داشته باشد برای چه کسی و کجا و به چه میزان؟ فراهم بودن فضا برای ابراز نظر و مخالفت یا موافقت با عمل انجام شده، احترام به مخاطب در گروه‌های سنی و جنسیتی و شغلی و فرهنگی، حساس بودن نسبت به مسائل موجود و دغدغه‌های عموم مردم و ارتباط برقرار کردن با زمینه فرهنگی شهر و نشست بر خاطرات جمعی و ... در عمومی شدن عمل زیباسازی و هنر شهری دخیل هستند.

رویدادمداری: واصل فعال و خلاق بین زیبایی و

هویت

زیباشوندگی شهر همان‌گونه که درون زمان اکنون است، از گذشته تا آینده را نیز شامل می‌شود؛ فراتر از محدوده‌های فیزیکی آن، در یک ارتباط متقابل هم با محیط اطراف خود و در پیوند با شبکه شهری از مقیاس محلی و ملی تا مقیاس جهانی قرار می‌گیرد. چیزی که می‌تواند زیباسازی را در این مدار زمانی- فضایی قرار دهد، رویدادمداری است. «رویدادمداری،

مفهومی برخاسته از هویت فرهنگی هر شهر است که ریشه در خاطرات جمعی داشته و بازنمایی آن می‌تواند محرکی فرهنگی و بومی در ارتقا کیفیت فضاهای شهری باشد. همچنین ابزاری در راستای رقابت شهری در مقیاس بین‌المللی به منظور تغییر نشان شهر، جذب گردشگر و توسعه اقتصادی و ارتقا کیفیت فضاهای شهری برون‌دادی از آن می‌باشد» (رنجبر، ۱۳۹۶). در واقع رویداد، می‌تواند نقش پیونددهنده میان زیبایی و هویت، زیباسازی و هویت‌بخشی و زیباشوندگی و هویت‌مندی را داشته باشد زیرا تمام این موارد را در خود دارد. «ارزش مفهومی رویداد در ارتقا کیفیت فضای شهری را می‌توان به فراهم آوردن زمینه «ادراک کل‌نگر» در فضاهای شهری دانست. چراکه به واسطه رویداد به‌عنوان عامل سوم ارتباط، مخاطبان فضای شهری، تجربه‌ای جمعی و خاطره‌مند مبتنی بر درک هم‌زمان کالبد و محتوای فضای شهری دارند». از این رو به‌منظور داشتن یک واصل فعال و خلاق میان زیبایی و هویت؛ تأکید بر «رویدادی است که خلق می‌شوند و نه تولید؛ فضاهای شهری صحنه برگزاری آن‌هاست نه پرده نمایش آن‌ها؛ بازنماینده فرهنگ است نه معرف فرهنگ؛ سبب زنده شدن دوباره فرهنگ است نه کالایی شدن و به فروش رفتن فرهنگ؛ غیررسمی و در دست مردم است نه تماماً رسمی و در دست بازیگران قدرت؛ مردم شهر، در آن بازیگر هستند نه تماشاچی؛ و عمدتاً آیینی است تا صرفاً تفریحی» (رنجبر، ۱۳۹۶).

نتیجه‌گیری

در این مقاله، تلاش بر این بود تا در سه حوزه معرفتی، عملی و شور زندگی، دریچه‌هایی به سوی برنامه‌ریزی زیباسازی شهری گشوده شود. هدف هم‌نه پاسخی به پرسش‌ها، یا ارائه راهکار یا تکنیک طراحی،

بلکه ایجاد بستری برای رویش پرسش‌های بیشتر و مسأله‌مندی‌های نو بود که می‌توانند به بحث درآیند. عمل زیباسازی در شهرهای کشور ما که تا کنون با متولی‌گری شهرداری‌ها انجام شده است تا چه اندازه توانسته است از عملی‌آرایی - پیرایشی و اثری کوتاه مدت و ارتباط محدود به رخدادی ماندگار و پویا و تحریک‌کننده تبدیل شود؟ در برقراری ارتباط با ذهن و روحیه و دغدغه و نیاز شهروندان چه اندازه موفق بوده است؟ چه جایگاه و منزلتی در میان سایر عمل‌های خدماتی، نوسازی، حمل‌ونقلی، عمرانی، اجتماعی و مدیریتی شهری داشته است و توانسته است آن‌ها را به اهدافی چون حق به شهر و زیست در شهری زیبا نزدیک کند؟ در مشارکت‌پذیری، مطالبه‌گری، مسئولیت‌پذیری، حس تعلق و آسایش و آرامش شهروندی چه نقشی داشته است؟ خلاصه اینکه در زیباشوندگی شهری تا چه اندازه توانا بوده است؟

نقشی که پیوند بین هنر شهری و هویت شهری در طراحی فضاهای شهری بر مبنای ویژگی‌های درونی زیبایی دارند؛ فرآیندی دیدن طراحی شهری بر مبنای شدن فضایی - زمانی زیبایی؛ و مشارکتی کردن طراحی فضاهای شهری بر مبنای زیبایی همچون گشودگی به واقعیت و رویداد محور شدن آن؛ و همین‌طور، همه جانبه‌نگری زیباسازی و طراحی زیبای فضاهای شهری بر مبنای پیوندی که زیبایی و هنر با سایر عرصه‌ها دارد؛ می‌تواند پایه‌های اساسی برای فلسفه طراحی شهری باشد. مواردی که در ایجاد تحولات واقعی و عادلانه حضور مؤثری دارند. ویژگی کلیدی این نگاه، اندیشیدن فلسفی به زیبایی همچون امری وجودی با سیلانی جوهری و مستمر است که همچون رویدادی فضا‌ساز خود را نشان می‌دهد. این فضا‌سازی، اندیشه و زندگی شهروندان با فضاهای شهری تغییر می‌کند و

هویت شهری و شهروندی با شرایط مکانی - زمانی زمینه خود مدام در حال نوشدن می‌باشد. از این رو، هویت و زیبایی، هنر شهری و زندگی شهری، زیباسازی شهری و مشارکت شهروندی در هم تلفیق می‌شود. بر این مبنای، طراحی همه جانبه نگر ضمن درگیر کردن همه نگاه‌های دیگر و درگیر شدن با همه زمینه‌های دربرگیرنده، تاریخ گذشته، اکنون و آینده را به هم متصل می‌کند و مکان را در شبکه‌ای از مکان‌ها در مقیاس‌های زندگی فردی تا جریان‌های جهانی قرار می‌دهد؛ و در نهایت اینکه زیبایی، طراحی، فضای شهری و مکان زندگی همواره ناتمام و همواره در شدن است.

این رویکرد را می‌توان به شکلی انضمامی تر هم دنبال کرد؛ مثلاً، به دنبال پیاده‌راه سازی، فعالیت‌های خودجوش مردمی یا فعالیت‌های رسمی چه اندازه و با چه کیفیتی، فضا را پر کرده‌اند و این رویدادها توانسته‌اند فضایی برای خودشان ایجاد کنند؟ فضاهای زیباسازی شده توانسته‌اند شأن مکانی خود را در مناسبات شهر و ذهن شهروندان باز یابند یا ایجاد کنند؟ در اینجا مسأله اساسی خود شهر است که چگونه می‌خواهد زیبا باشد. به همین دلیل هویت‌مندی هم ضمیمه آن است و مسأله بعدی چگونگی این خواستن است و مسأله بعدی این است که این خواست، خواست چه کسی است. شهر آن را در خود می‌پذیرد یا خیر؟ پاسخ به این سؤالات ورود به کنکاشی است که از زیباسازی نخبه‌گرا و فن‌سالارانه فاصله گرفته و به سوی زیباسازی مشارکتی و تعاملی حرکت می‌کند.

با این جریان، زیبایی بدون هویت و هویت بدون زیبایی معنایی ندارد. این ارتباط از طریق رویدادمداری محقق می‌شود. شهر بدون رویداد از یک سو یا شهری موزه‌ای می‌شود یا شهری دچار رخوت و بی‌تحرکی

(ذهنی، سیاسی، فرهنگی و محیطی) است. رویداد بدون اراده، حضور و ابتکار عمل شهروندی، یا به شهری در حال افول یا شهری به انحصار درآمده تبدیل می‌شود. از این رو اگر عمل زیباسازی بر مبنای رویدادمداری قرار است به زیباشوندگی برسد باید عواملی چون شأن مکان و شأن حضور شهروند، زمینه رویداد و زمینه زندگی روزمره شهری، فهم عمیق هرچه که الآن هست با تمامی کیفیت‌های پیدا و پنهان آن و هویتی که دارد یا هویت‌های که با آن شکل گرفته‌اند و سپس اقدام به تغییر دادن آن، احترام به صدا و سلیقه و خلاقیت‌هایی که ناشنیده، نادیده و سرکوب شده بوده‌اند، فرصت دادن به گشودگی و پذیرایی فضا به روی زیباشدن، باز گذاشتن فضا برای مجادله‌های دائمی بر روی چگونه زیباتر شدن را مدنظر داشته باشد. به طور خلاصه زیبایی و هویت در پویایی شهری و شهروندی باید به یکدیگر پیوند بخورند.

چنانچه، هویت‌مندی بدون زیبایی به اغتشاش (فاقد نظم و نظام مشخص)، رکود و سکون (فاقد تغییر به سوی ارمان خواهی و بهتر شدن)، زشتی (فاقد هدف و جهت‌گیری و عادت به نازیبایی‌ها)، منزوی شدن (عدم ارتباط با دیگر فضاها و فرهنگ‌ها)، ... و زیبای‌سازی بدون هویت بخشی به عدم استمرار، عدم حس مکان، عدم احساس تعلق، فاقد رمز و پیچیدگی، فاقد عمق احساسی و معنوی، فاقد درگیری ذهنی و عاطفی، فاقد منحصر به فردی، گرفتار شدن در سلطه گروهی خاص، ... منجر می‌شود.

این رویکرد را می‌توان با پژوهش‌هایی که به صورت راهبردی به ارزیابی میزان اثرگذاری هنرهای شهری است که تا اکنون بوده است؛ پشتیبانی کرد. طی دو دهه گذشته تا کنون کارهای زیادی انجام شده است.

آیا ارزیابی وجود دارد؟ آیا مشخص است که این کارها چه میزان بر تصویر ذهنی مردم اثرگذار بودند؟ آیا مشخص است که این کارها بر کیفیت فضاهای شهری چه میزان اثرگذار بودند؟ و این نیاز به یک تحلیل جامع دارد که عمل زیباسازی تا چه اندازه به زیباشوندگی شهر رسیده است.

فهرست منابع

- اریس، بهاره؛ کریمی مشاور، مهرداد. (۱۳۹۷)، مدل مفهومی ارتباط معنایی هنر و فضای شهری، باغ نظر، ۱۵ (۶۶)، ۵-۱۶.
- آفرین، فریده. (۱۳۹۵)، زیبایی معاصر: رویداد به مثابه امر نو، فصلنامه علمی پژوهشی کیمیای هنر، ۵(۱۹)، ۵۷-۷۰.
- امینی، مهدی. (۱۳۹۴)، ادراک حسی زیبایی از دیدگاه ملاصدرا و تبیین آن به عنوان معقول ثانی فلسفی، فصلنامه علمی پژوهشی کیمیای هنر، ۴(۱۵)، ۸۳-۹۷.
- جعفری، محمدتقی، (۱۳۷۸)، زیبایی و هنر از دیدگاه اسلام، چاپ دوم، تبریز: نشر کرامت.
- حکمت مهر، محمدمهدی. (۱۳۹۴)، حکمت زیبایی بر اساس فلسفه صدرایی، مجله قیاسات، ۲۰، ۱۳۹-۱۶۹.
- رنجبر، احسان. (۱۳۹۶)، رویدادمدراری و ارتقا کیفیت فضای شهری: از شهر جهانی تا شهر ایرانی، مجله ارسن، شماره ۲، ۵-۶.
- رنجبر، احسان؛ مطالعاتی، نجمه؛ پورحبیب، خورشید؛ و شئونات، بیتا. (۱۳۹۵)، مقدمه‌ای بر هنر شهری و سیاست‌های ارتقای آن در کلانشهر تهران، دانش شهر، شماره ۳۴۹، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.
- الشیرازی، صدرالدین محمد بن ابراهیم، (۱۹۸۱)، الحکمه المتعالیه فی الاسفار العقلیه، الاربعه، جلد ۱ و ۲ و ۴-۷، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- قربانی، عباس؛ قربانی، ابوالفضل. (۱۳۹۵)، چرایی زیبایی با تأکید بر هستی‌شناسی صدرایی، فصلنامه علمی پژوهشی

کیمیای هنر، ۴(۲۰)، ۸۹-۱۰۱.

— کامیاب، جمال. (۱۳۹۲)، مبانی زیباسازی شهری، نشر هنر معماری قرن، تهران.

— مارکوزه، پیتر. (۱۳۹۶)، حق (حقوق) چه کسی به چه شهری، ۵۷-۸۰، در برنر، نیل؛ مارکوزه، پیتر؛ و مایر، مارگیت، شهرها برای مردم نه برای سوداگری، ترجمه محمود عبدالله زاده، انتشارات دفتر پژوهش‌های فرهنگی، تهران.

— مدنی پور، علی. (۱۳۸۷)، طراحی فضای شهری، نگرشی بر فرآیندی اجتماعی و مکانی، ترجمه فرهاد مرتضایی، انتشارات پردازش و برنامه‌ریزی شهری، چاپ سوم، تهران.

— مدنی پور، علی. (۱۳۹۰)، ابهام‌های طراحی شهری، ۳۵-۵۴، در کرمونا، متیو و تیزدل، استیو، خوانش مفاهیم طراحی شهری، ترجمه کامران ذکات و فرناز فرشاد، انتشارات دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

— مدنی پور، علی. (۱۳۹۰)، طراحی شهری خرد، مبانی و چارچوب‌ها، ترجمه بهادر زمانی، انتشارات دانشگاه تهران، تهران.

— مظفر، فرهنگ؛ حسینی، مهدی؛ و خدادادی، رضا. (۱۳۹۵)، سنجش تأثیر «هنرهای عمومی» در زیباسازی و بهبود کیفیت بصری منظر شهری؛ مطالعه موردی دیوارنگاره‌های شهر تهران، نامه هنرهای تجسمی و کاربردی، ۱۸، ۶۱-۷۹.

— نفیسی‌فر، الهام. (۱۳۹۶)، بررسی و ارزیابی کیفیت اثرگذاری هنرهای شهری بر فضای عمومی شهر تهران، دانش شهر، شماره ۴۱۳، مرکز مطالعات و برنامه‌ریزی شهر تهران.

— هایدگر، مارتین. (۱۳۹۰)، سرآغاز اثر هنری، چ چهارم، ترجمه: پرویز ضیاء شهابی، تهران: هرمس.

— Deutsche, R. (1996). *Evictions: Art And Spatial Politics*. Cambridge, Massachusetts.

- Fainstein, S. (2010). *The Just City*. Ithaca: Cornell University Press.
- Hall, T. & Robertson, I. (2001). Public Art And Urban Regeneration: Advocacy, Claims And Critical Debates. *Landscape Research*, 26 (1):5-26.
- Hein, H. (1996). What Is Public Art? Time, Place, And Meaning. *The Journal Of Aesthetics And Art Criticism*, 54(1), 1-7.
- Pam Korza, "Evaluating Artistic Quality In The Public Realm: A Report Of The On View Symposium On Public Art, May 1989, Harvard University," *On View* 1, No. 1 (1990): 76.
- Papastergiadis, N. (2010). *Spatial Aesthetics, Art, Place, And The Everyday*. Amsterdam: Institute Of Network Cultures.
- Sharp, J. Pollock, V. & Paddison, R. (2005). Just Art For A Just City: Public Art And Social Inclusion In Urban Regeneration. *Urban Studies*, 42 (5,6): 1001-1023.

تصویر ذهنی مخاطبان سینما از فضای شهری بازنمایی شده

مهوش خادم‌الفرانی^۱

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی، عضو هیئت علمی جهاد دانشگاهی واحد اصفهان، اصفهان، ایران

فصلنامه پژوهش‌های مکانی فضایی، سال ششم، شماره سوم، پیاپی ۲۳، تابستان ۱۴۰۱، صص ۱۱۳ - ۱۲۶

چکیده

سینما به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای خلق روایت، به‌وفور از فضای شهر به‌عنوان بستر داستان‌گویی خود استفاده می‌کند؛ چرا که سینما به ذات نیازمند فضا است و تنها از طریق ظرفیت فضا است که می‌تواند داستان خود را بازگو کند. با تکیه بر همین اصل، این پژوهش به دنبال پاسخ‌گویی به دو سؤال محوری است. اول آن که به‌طور کلی شهرهای بازنمایی شده در سینمای ایران از نظر مخاطبان آن دارای چه ویژگی‌هایی است و دوم مخاطبان سینمای ایران فضای شهری بازنمایی شده از اصفهان را با چه ویژگی‌هایی توصیف می‌کنند. جهت پاسخ به این پرسش‌ها از روش کیفی و تکنیک مصاحبه استفاده شد. یافته‌ها حاکی از آن بود که شهر بازنمایی شده در سینما دارای ویژگی‌هایی چون «فضایی متلاطم در ازدحام و آلودگی؛ فضایی با فانتزی‌های رمانتیک؛ فضایی گسترده شده در سطح و ارتفاع؛ فضایی با امکان قرارهای مخفی؛ فضای عربان‌کننده اختلافات طبقاتی؛ فضایی مملو از خشونت و ناامنی» است؛ اما در رابطه با بازنمایی شهر اصفهان به ویژگی‌هایی همچون آرامش‌بخش، کند، تاریخی، بی‌هیاهو، با کالبد قدیمی و محصور اشاره شد که با واقعیت اصفهان در تضاد است.

واژگان کلیدی: سینما، تصویر ذهنی، کلان‌شهر، بازنمایی، فضای شهری.

۱. نویسنده مسئول: mahvash_khadem@yahoo.com

باشند و از سوی دیگر بازنمایی‌کننده ذهنیت آن فرهنگ نسبت به شهرهای خود. برای مثال در سینمای جهان، دیوید لینچ به عنوان کارگردانی شناخته می‌شود که نگاه بدبینانه‌ای به فضای شهری دارد و در مقابل وودی آلن پرچم‌دار نگاه مثبت و امیدوارانه به آن است. این شهرت نه به واسطه اعلام نظر این کارگردانان بلکه به واسطه خوانشی است که مخاطبان از آثار آنان داشته‌اند. لذا خوانش مخاطبان سینما از چگونگی بازنمایی فضاهای شهری اهمیت می‌یابد. این پژوهش نیز با تکیه بر همین اصل به دنبال پاسخ‌گویی به دو سؤال محوری است. اول آن که به‌طور کلی شهرهای بازنمایی شده در سینمای ایران از نظر مخاطبان آن دارای چه ویژگی‌هایی است و دوم مخاطبان سینمای ایران فضای شهری بازنمایی شده از اصفهان را با چه ویژگی‌هایی توصیف می‌کنند.

پیشینه تجری

پژوهش‌های داخلی انجام شده در حوزه شهر و سینما مبتنی بر تحلیل فیلم‌های سینمایی تولید شده است. به این معنا که شیوه بازنمایی شهرها در سینما با استفاده از تکنیک‌های تحلیل فیلم به دست آمده است. برای مثال اجلالی و گوهری‌پور (۱۳۹۴) به بررسی تصاویر شهرها در فیلم‌ها پرداخته‌اند و در پژوهشی دیگر (۱۳۹۲) فیلم‌های موج نوی مرتبط با شهر در دو سینمای ایران و فرانسه را مقایسه کرده‌اند. حبیبی و همکاران (۱۳۹۴) به بررسی فیلم‌های دهه ۴۰ و ۵۰ پرداخته‌اند. راوراد و محمودی (۱۳۹۰) تلاش کرده‌اند تا از طریق تحلیل فیلم‌های سینمایی، صورت‌بندی شهر و معضلات مدرنیت به بستر آن را استخراج کنند. رضازاده و فرهمندیان (۱۳۸۹) با تحلیل فیلم‌های سینمایی حاوی فضاهای شهری به بررسی گونه‌شناسی آن در روند داستان فیلم پرداخته‌اند.

فضای شهری همچون سایر فضاهای اجتماعی، مقوله‌ای مسئله‌مند و نیازمند پژوهش است؛ زیرا فضای شهری قلمرویی عمومی محسوب می‌گردد که تمامی اقشار جامعه در آن حضور دارند و بستری برای تعاملات اجتماعی محسوب می‌شود؛ به عبارت دیگر شهر و فضای شهری، همان فضایی است که ما بیشترین زمان زندگی خود را در آن سپری می‌کنیم و رویدادهای مهم زندگی‌مان را در آن تجربه می‌کنیم. از این رو فضای شهری عمومی‌ترین بستری است که داستان‌ها در دل آن روایت می‌شوند و متناسب با داستان و رخدادها، ویژگی‌های خاصی به خود می‌گیرند. سینما به‌عنوان یکی از مهم‌ترین ابزارهای خلق روایت، به‌وفور از فضای شهر به‌عنوان بستر داستان‌گویی خود استفاده می‌کند؛ چرا که سینما به ذات نیازمند فضا است و تنها از طریق ظرفیت فضا است که می‌تواند داستان خود را بازگو کند (کوک، ۲۰۱۲ به نقل از قهرمانی و همکاران، ۱۳۹۴). انتخاب سینما نیز اغلب فضای شهری است زیرا که هر دو متعلق به دنیای مدرن هستند و هر دو با ورود به دنیای مدرن پا به عرصه گذاشته‌اند (بزرگیان، ۱۳۹۶)؛ بنابراین مهم نیست که داستان یک فیلم سینمایی حول چه محوری روایت می‌شود، مهم این است که اغلب آن‌ها در دل فضاهای شهری رخ می‌دهند. سینمای ایران نیز از این قاعده مستثنا نبوده و در اغلب فیلم‌های خود فضای شهری، فضای غالب می‌باشد.

حال با در نظر گرفتن این واقعیت سؤالی که مطرح می‌گردد این است که فضای شهری بازنمایی شده در فیلم‌های سینمایی ایران چه ویژگی‌هایی دارد. این موضوع از آن جهت اهمیت دارد که فیلم‌های سینمایی از یک سو می‌تواند معرفی‌کننده شهر بازنمایی شده

در برخی از پژوهش‌های خارجی، تأکید اصلی پژوهشگران بر بازنمایی یک شهر خاص در سینمای کشورشان است برای مثال شفیق (۲۰۲۲) به بررسی فیلم‌های کرالا می‌پردازد که چگونه شهر دبی را به عنوان مقصدی برای مهاجرت هندی‌ها بازنمای می‌کند. چن و شی (۲۰۱۹) با بررسی فیلم‌های مربوط به شهر هنگ‌کنگ چگونگی برساخت هویت هنگ‌کنگ توسط فیلم‌های مربوط به این شهر را بررسی می‌کنند. مکینن (۲۰۱۴) با بررسی فیلم‌های استرالیایی در رابطه با شهر سیدنی، این نتیجه را به دست می‌آورد که در این فیلم‌ها سیدنی شهر همجنس‌گرایان بازنمایی شده است. رانجانی مازومدار (۲۰۰۷) به بررسی تصویر ارائه شده از شهر بمبئی در سینمای هند می‌پردازد و نتیجه می‌گیرد که شهر بمبئی، شهری بازنمایی می‌شود که در کنار تمامی آسیب‌های اجتماعی همچون آوارگی و مهاجرت، شهری رنگارنگ و فانتزی نیز هست. برخی دیگر از پژوهشگران همچون پژوهش‌های ایرانی به بررسی کلی مفهوم شهر در فیلم‌های سینمایی پرداخته‌اند. وگنر و چنگ (۲۰۲۰) از طریق تجزیه و تحلیل بازنمایی‌های سینمایی و تلویزیونی شهر، به آسیب‌های اجتماعی و حقوقی شهرهای معاصر می‌پردازند. جورج ملنیک (۲۰۱۴) به دنبال بررسی فضای شهری در سینمای کانادا است تا از این طریق به بررسی ساختار هویتی کانادایی‌ها بپردازد. استفان باربر (۲۰۰۲) چگونگی تغییرات و فرازونشیب‌های تاریخی موجود در تحولات شهری را تحلیل می‌کند. بنا بر پژوهش‌های فوق، آنچه پژوهش‌های انجام شده به دنبال آن بوده‌اند، شیوه بازنمایی شهر در فیلم‌های سینمایی با اتکا بر تحلیل آن‌ها است؛ اما در این پژوهش خوانش مخاطبان از بازنمایی شهر در سینما تحلیل شده است. به این معنا که شهروندان

اصفهانی چه تصویری از فضای شهری بازنمایی شده در فیلم‌های سینمایی به‌طور کلی و فیلم‌های سینمایی مرتبط با اصفهان دریافت کرده‌اند.

مبانی نظری فضای شهری

در تعریف حوزه تخصصی شهرسازی، فضای شهری به فضایی گفته می‌شود که ما بین ساختمان‌ها و مکان‌ها قرار دارد اما در حوزه علوم اجتماعی فضای شهری، فضای زندگی روزمره شهروندان است که در شهر تجربه می‌کنند (الله‌قلی‌پور و حافظی‌فر، ۱۴۰۰). این مفهوم تعاریف و تفاسیر گوناگونی را در طول تاریخ به خود اختصاص داده است. در یونان باستان شهر و فضاهای شهری به عنوان محصولی زیباشناختی مورد توجه بود. زیبایی شهر به عنوان یک محصول انسانی یا طبیعی دیده نمی‌شد بلکه این دو وجه تنیده در یکدیگر و در کنار هم معنا می‌یافت (پارسی، ۱۳۸۱)؛ به عبارت دیگر تا پیش از دوران جدید، میان فضای عملکردی شهر و فرم آن تفاوتی وجود نداشت و شهر به عنوان اجتماع شناخته می‌شد (ستارزاده و همکاران، ۱۳۸۷). این تعریف کماکان تا قرن هجدهم ادامه داشت. در قرن هجدهم با جدایی ساحت علوم مختلف از یکدیگر (برای مثال علم تجربی، هنر و فلسفه)، فضای عملکردی شهر و فضای فرمیک آن از یکدیگر متمایز شد. با این تبصره که فرم فضای شهری باید در خدمت عملکرد آن باشد؛ اما در قرن بیستم با شکل‌گیری جنبش‌های مختلف، چهار عملکرد سکونت، کار، فراغت و رفت و آمد، برای فضای شهری در نظر گرفته شد و فضای شهری در این ابعاد تقسیم کرد (پارسی، ۱۳۸۱) و فضای شهری متناسب با هر یک از این کارکردها معنای متفاوتی به خود گرفت. از دهه ۶۰ میلادی تاکنون بازگشتی دوباره به تعاریف فضای

شهری در قرن هجدهم اتفاق افتاده است. فضای شهری در عین دارا بودن ارزش‌های اجتماعی و فرهنگی، به عنوان ظرفی برای فعالیت‌های شهروندان عمل می‌کند. این فعالیت‌های تنوع‌های زیادی دارد اما می‌تواند در قالب سه گروه دسته‌بندی شود. فعالیت‌های دسته اول شامل فعالیت‌های عمومی و پیش برنده زندگی روزمره است که در شهر ضروری و با اهمیت تلقی می‌شوند، فعالیت‌هایی همچون رفتن به محل کار یا مدرسه، انجام خرید، انتظار در ایستگاه اتوبوس و... از این دست هستند. دسته دوم فعالیت‌هایی می‌باشند که شخص بنا بر دلخواه خود به صورت گزینشی آن‌ها را انتخاب می‌کند، قدم زدن در هوای آزاد، نشستن در مکان‌های جذاب و دیدنی و... در این دسته قرار می‌گیرند. در نهایت دسته سوم شامل فعالیت‌هایی است که به صورت جمعی انجام می‌شود و می‌تواند طیف گسترده‌ای را در بر بگیرد (نکویی فرد، ۱۳۹۱).

تصویر ذهنی

محیط اطراف انسان‌ها سرشار از اطلاعات متنوع و مختلف است و ذهن انسان نیز ظرفیت ذخیره‌سازی کلیه اطلاعات را به یک باره ندارد، لذا هنگامی که فرد با محیط روبه‌رو می‌شود تنها، بخشی از اطلاعات موجود را انتخاب می‌کند و با استفاده از همین اطلاعات نسبتاً ناقص است که تصویر ذهنی خود از محیط را برمی‌سازد (علی‌الحسابی و مرادی، ۱۳۹۸). لنینج معتقد است تصاویری که از محیط در ذهن ناظر به وجود می‌آید، حاصل جریان‌های دو جانبه میان ناظر و محیط است. بدین شکل که محیط با مظاهر خاص خود جلوه‌گر می‌شود. ناظر بنا بر تجارب پیشین ذهنی خود آن تصویری را در ذهن خود ادراک می‌کند که حس آشنایی پیشین را برانگیزاند و از این طریق ناظر محیط را در ذهن خود به‌نظام درمی‌آورد

و به آن معنی می‌بخشد (لینج، ۱۳۸۳ به نقل از حاجی احمدی و همکاران، ۱۳۹۷). جک نسر با اعتقاد به این موضوع که تصویر ذهنی شهروندان متناسب با تجارب آنان و تفاوت‌های فردی افراد است، از فردی به فرد دیگر تفاوت می‌یابد. او با الهام از نظریه لنینج از تصویر ذهنی ارزیابانه صحبت می‌کند و دلیل آن را تأثیر گذاری تصویر ذهنی بر رضایت شهروندان و کاستن نگرانی‌های آنان می‌داند. آنچه اهمیت دارد این است که نسر در کنار ارزیابی شناختی که برای افراد لحاظ می‌کند به ارزیابی‌های احساسی آن‌ها نیز توجه دارد. در نظر او این ارزیابی‌های احساسی آنان است که در نهایت منجر به علاقه آنان به محیط مورد نظر می‌شود (پندار، ۱۳۹۶) راشل و استیفن کاپلان، با نظریه ترجیحات محیطی خود، فرآیند ادراک فرد از محیط را یک فرآیند پیچیده می‌دانند که تحت تاثیر عواملی چون تفاوت‌های فردی، رفتار و شناخت افراد قرار می‌گیرد. در نظر کاپلان‌ها این فرآیند زمانی مورد اقبال افراد قرار می‌گیرد که هر دو نیاز آنان یعنی ادراک و کشف را برطرف نماید؛ به عبارت دیگر تصویر ارائه شده از محیط در عین این که باید دارای رازآمیزی باشد و فرآیند استنباط و کشف را برای افراد فراهم کند، باید قابل درک نیز باشد (مازندرانی، ۱۳۹۴).

روش پژوهش

رویکرد این پژوهش رویکرد کیفی و تکنیک مورد استفاده جهت گردآوری اطلاعات مصاحبه می‌باشد. تحقیق کیفی به دنبال کشف و توصیف داستانی است که افراد در زندگی روزمره خود چه می‌کنند و اعمال آن‌ها برای آن‌ها چه معنایی دارد؛ انواع چیزهای مرتبط با معنا (انواع افراد، انواع اعمال، انواع باورها و علایق) را در جهان شناسایی می‌کند و بر تفاوت اشکال چیزهایی که در معنا تفاوت ایجاد

جدول شماره (۱): مشخصات مصاحبه‌شوندگان

نام	سن	تحصیلات
عطیه	۲۵	لیسانس
امید	۳۵	لیسانس
گیسو	۲۱	دیپلم
راضیه	۳۶	فوق لیسانس
مهدی	۳۴	لیسانس
کامران	۲۵	فوق لیسانس
آزاده	۳۲	فوق لیسانس
علی	۲۷	فوق لیسانس
هستی	۳۱	دکتري
محمد	۱۹	دیپلم
پروانه	۲۹	لیسانس
طاها	۳۴	فوق لیسانس

جهت تحلیل یافته‌ها از تکنیک کدگذاری استفاده شد. کدگذاری فرآیند فعال شناسایی، برجسب‌گذاری و طبقه‌بندی داده‌هایی است که بیانگر یک پدیده یا مفهوم هستند (تریسی، ۱۳۹۴: ۴۱۴-۴۱۶). بر اساس مصاحبه‌های انجام شده یافته‌ها در قالب دو مفهوم اصلی (ویژگی‌های فضای شهری بازنمایی شده در سینما و اصفهان بازنمایی شده در سینمای ایران) قرار گرفتند.

یافته‌های پژوهش

یافته‌های این پژوهش در دو بخش «ویژگی‌های فضای شهری بازنمایی شده در سینما» و «اصفهان بازنمایی شده در سینمای ایران» توصیف و تفسیر شده است.

ویژگی‌های فضای شهری بازنمایی شده در سینما

پاسخ‌گویان در پاسخ به این سؤال که شهر بازنمایی

می‌کنند، تمرکز می‌کند (دنزین و لینکلن، ۲۰۱۸). به همین دلیل در این نوع پژوهش به جای جمع‌آوری آمار و ارقام جهت تحلیل واقعیت‌های موجود با استفاده از مصاحبه، به کاوش ذهنی افراد می‌پردازد و اطلاعات عمیق‌تری در رابطه با موضوع پژوهش به دست می‌آورد. مصاحبه‌فعالیتی است فنی برای اطلاع از نظرات افراد، چگونگی شکل‌گیری ادراکات مشترک آن‌ها و وقوف به انگیزه‌های تصمیم‌گیری و ادراک تجربه‌های ویژه افراد مورد مطالعه که فرصت گفتگو درباره‌ی وقایع گذشته و آینده را فراهم می‌آورد (ایمان، ۱۳۹۴). از نظر سازماندهی، مصاحبه‌ها از قالب ساختارمند مصاحبه‌های پیمایشی استاندارد شده که در آن سؤالات با ترتیب خاصی با استفاده از همان قالب پرسیده می‌شوند تا مصاحبه‌های نیمه‌ساخت یافته که در آن سازمان‌دهی موضوعات دارای قالب‌بندی کمتری است، متغیر است. در مصاحبه نیمه ساختاریافته، موضوعات اصلی، پایه و اساس گفتگو را تشکیل می‌دهند، اما توالی سؤالات مصاحبه‌کنندگان به صورت مشارکتی انجام می‌شود (فیلیک، ۲۰۱۸).

نمونه پژوهش به شیوه هدفمند انتخاب شد و جهت انجام مصاحبه افرادی انتخاب شدند که دارای دو ویژگی بودند اول آن که این افراد از کنشگران فعال حوزه سینما بودند به این معنا که بر سینمای ایران و فیلم‌های ساخته شده در این سینما اشراف داشتند و دومین ویژگی به ساکن بودن آن‌ها در شهر اصفهان بازمی‌گشت. بر این اساس پس از انجام ۱۲ مصاحبه و رسیدن به اشباع، تحلیل یافته‌ها آغاز شد. ویژگی‌های هر یک از مصاحبه‌شوندگان در جدول زیر مشاهده می‌شود:

تصویر شماره (۱): نمایی از ازدحام و آلودگی در فیلم جشن دلننگی

تصویر بازنمایی شده از شهر را مربوط به مرکز شهر تهران می‌دانستند.

فضایی با فانتری‌های رمانتیک

برخی از مصاحبه‌شوندگان در کنار تصویر غبارآلود و کثیف تهران به فیلم‌هایی همچون رضا و در دنیای تو ساعت چند اشاره کردند که در آن‌ها شهر، محیطی زیبا و رمانتیک است که با قاب‌های هنرمندانه در کنار یکدیگر قرار گرفته است. در نظر آن‌ها این شهرها می‌تواند هر جایی حتی غیر از ایران باشد و تنها نیازمند برداشتی خلاقانه از فضاهای زیبایی است که در هر شهری وجود دارد. بازنمایی فانتری و رمانتیک از فضای شهری در فیلم‌های سینمایی مورد اشاره مصاحبه‌شوندگان همراه با موسیقی‌های کلاسیک، نورپردازی‌های زرد رنگ اما کم نور و حضور المان‌های رنگارنگ شهری توصیف شد. در این بازنمایی هوای شهر بر خلاف سایر بازنمایی‌ها تمیز و حتی در بیشتر مواقع همراه با باران است.

شده در سینمای ایران در نظر شما چه ویژگی‌هایی دارد به مواد مختلفی اشاره کردند که در تحلیل آن‌ها شش مقوله اصلی «فضایی متلاطم در ازدحام و آلودگی»، «فضایی با فانتری‌های رمانتیک»، «فضایی گسترده شده در سطح و ارتفاع»، «فضایی با امکان قرارهای مخفی»، «فضای عربان‌کننده اختلافات طبقاتی» و «فضایی مملو از خشونت و ناامنی» استخراج شد.

فضایی متلاطم در ازدحام و آلودگی

اغلب مصاحبه‌شوندگان در پاسخ به این سؤال که شهر بازنمایی شده در سینمای ایران کجاست و چه ویژگی‌هایی دارد به شهر تهران اشاره کردند و ویژگی اصلی این شهر بازنمایی شده را شلوغی، ازدحام، آلودگی، کثیفی می‌خواندند. شلوغی و ازدحام مد نظر پاسخ‌گویان هم شامل ساکنان شهر و شهروندان می‌شد و هم شامل ماشین‌ها و ترافیک و رفت و آمد افراد. برخی از پاسخ‌گویان شلوغی را در آلودگی صوتی معنا کرده بودند که شامل بوق ماشین‌ها و حرکات موتورسیکلت‌ها می‌شد. این دسته از مصاحبه‌شوندگان

تصویر شماره (۲): نمایی از شهر رمانتیک در فیلم در دنیای تو ساعت چند است

فضایی گسترده شده در سطح و ارتفاع
تصویر بعدی که پاسخ گویان به آن اشاره کرده اند شهری
آپارتمان‌هایی با نماهای آجری یا شیشه‌ای که بدون
تناسب و هماهنگی در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند
و حتی گاهی بیش از اندازه شبیه به هم هستند که
مملو از آپارتمان‌های مرتفع و بزرگراه‌های طویل است.

تصویر شماره (۳): نمایی از بزرگراه در فیلم مرد بازنده

تصویر شماره (۴): نمایی از قرار مخفی در شهر در فیلم عصبانی نیستم

شهر که معمولاً محلی برای انبار کالاها هستند قرار می‌گذارند. در دیدگاه آن‌ها فضای شهری دارای یک کلیت نیست بلکه المان‌هایی از شهر است که می‌تواند تصویر ذهنی مخاطب از شهر را بسازد.

فضای عریان‌کننده اختلافات طبقاتی

مصاحبه‌شوندگانی نیز فضای شهری بازنمایی شده در سینمای ایران را شامل دو دسته می‌دیدند: فیلم‌هایی که فضای شهری را معطوف به پایین شهر می‌دانند و فیلم‌هایی که تنها بالای شهر را بازنمایی می‌کنند. در نظر آن‌ها فضای شهری، محلی برای نمایش اختلاف طبقاتی است. از یک سو طبقاتی نشان داده می‌شوند که غرق در رفاه و تجملات هستند. خانه‌های زیبا، خیابان‌های تمیز، ماشین‌های گران قیمت در رفت و آمد از جمله عناصر موجود در بالای شهر هستند و از سوی دیگر پایین شهری وجود دارد که کثیف است و خانه‌های محقر و قدیمی با کوچه باریک دارد.

بتوان آن‌ها را از هم تشخیص داد. بزرگراه‌های طویل و وسیع دومین ویژگی این نوع شهرها در تصویر ذهنی پاسخ‌گویان بود. شهری که تنها از طریق بزرگراه‌ها در رفت و آمد هستند و خیابان‌های کم‌عرض یا محله‌ها در آن جایگاهی ندارد. در نظر پاسخ‌گویان این فضای شهری می‌تواند هر شهری از ایران باشد و لزوماً به شهر خاصی اشاره ندارد.

فضایی با امکان قرارهای مخفی

بخش دیگری از پاسخ‌گویان به فضاهای شهری اشاره کردند که عمدتاً در فیلم‌های مربوط به شهر تهران نمایش داده می‌شود و آن هم وجود فضاهای نیمه خالی است که امکان قرارهای مخفیانه را فراهم می‌کند. در نظر آن‌ها این قرارهای مخفیانه هم می‌تواند شامل قرارهای عاشقانه‌ای مانند تصاویری که از بام تهران نمایش داده می‌شود، باشد و هم قرارهای مخفیانه دزدان و قاچاقچیان که در پاساژهای چند طبقه پایین

تصویر شماره (۵): نمایی از طبقه مرفه در فیلم ایده اصلی

اندازه واقعی به نظر می‌رسد. در نظر مصاحبه‌شوندگان این فضای شهری معمولاً متعلق به شهر تهران است.

اصفهان بازنمایی شده در سینمای ایران

هنگامی که با مصاحبه‌شوندگان از حضور اصفهان در فیلم‌های سینمایی صحبت می‌کردم، تمامی تصاویری که از فضای شهری اصفهان به یاد می‌آوردند، تصاویری مملو از اصفهان بومی و تاریخی بود. شهری با شیشه‌های رنگی، شهری با کوچه پس کوچه‌های تنگ و کاهگلی، شهری با آثار تاریخی مثل نقش جهان و پل‌های تاریخی و شهری با مردم دوچرخه‌سوار. این شهر در نظر آن‌ها شهری مملو از آرامش، کند و رمانتیک است. امید در این رابطه گفت:

به‌وضوح تصویر پلی که روی مادی نیاصرم هست در فیلم رضا به یادم می‌آید. فضای شهری با ریتم کند و دور از هیاهوی اطراف با حسی تاریخی و رمانتیک

مصاحبه‌شوندگان اذعان داشتند، فیلم‌های سینمایی هر دو وجه شهر را با عناصر منفی همچون آسیب‌های اجتماعی یا اختلاف‌های خانوادگی عجین کرده‌اند و در واقع شهر را اختلاف طبقاتی می‌دانند که در هر دو وجه‌اش آسیب‌زا است.

فضایی مملو از خشونت و ناامنی

از جمله مفاهیمی که مصاحبه‌شوندگان به آن اشاره کردند و آن را با فضای شهری بازنمایی شده گره زدند، خشونت و ناامنی بود. شهری که آن‌ها در سینمای ایران به ذهن سپرده بودند شهری با اعمال خشونت‌آمیز، زد و خورد، دیالوگ‌های اهانت‌آمیز بود. در این شهر، شهروندان همگی عصبانی هستند، تاب و تحمل یکدیگر را ندارند، فریاد می‌کشند و مزاحم یکدیگر می‌شوند. آسیب‌های اجتماعی همچون اعتیاد، دزدی، زورگیری، کارتن‌خوابی، تن‌فروشی در گوشه گوشه شهر به چشم می‌خورد و همه این موارد با فضایی سرد و بی‌روح بازنمایی می‌شود به گونه‌ای که بیش از

تصویر شماره (۶): نمایی از آسیب‌های اجتماعی شهری در فیلم مجبوریم

تصویر شماره (۷): نمایی از سی‌وسه‌پل در فیلم رضا

تصویر شماره (۸): نمایی از فضای شهری اصفهان در مجموعه تلویزیونی قصه‌های مجید

پوراحمد را به یاد آوردند و برخی به یاد مجموعه در مسیر زاینده‌رود ساخته حسن فتحی افتادند. گویا تصویر اصفهان بازنمایی شده در ذهن آنها بیش از آن که برگرفته از فیلم‌های سینمایی باشد به یک مجموعه تلویزیونی بازمی‌گردد. مهدی در این رابطه اشاره کرد: چیزی که به‌وضوح تو ذهنم هست، سریال قصه‌های مجید هستش... اون محله‌های قدیمی با کوچه‌های تنگ و بازارچه‌های مسقف... که الآن به‌ندرت مبینم‌شون و منو یاد فضای اطراف دبیرستانمون در بازار قدیم اصفهان میندازه.

بحث و نتیجه‌گیری

در مجامع رسمی، از کلان‌شهرهای متنوعی در ایران صحبت می‌شود، کلان‌شهرهایی همچون تهران، اصفهان، مشهد، تبریز، شیراز و... از این دست هستند؛ اما همان‌گونه که در بخش یافته‌ها به آن اشاره شد، تمرکز فیلم‌های سینمایی بر کلان‌شهر تهران به عنوان پایتخت کشور است. اگرچه برخی از مصاحبه‌شوندگان

هستی به سنتی بودن و تاریخی بودن شهر اصفهان در فیلم‌ها اشاره کرد: اما تصویر کلی که از اصفهان دارم اینه که اصفهان رو به شهر سنتی نشون میدن که خونه قدیمی کاهگلی حیاطی داره. همه جا شیشه‌رنگی هست و بیشتر از این که کل شهر رو نشون بده میره تو قالب محله. از به طرف دیگه هم به سری تصاویر از نقش جهان و پل‌های شهر و خود زاینده‌رود میاد به ذهنم. یا راضیه با به یاد آوردن فیلم پری اذعان کرد: فیلم پری رو یادمه که اصفهان رو نشون میده اونجایی که پری میره بالا دور گنبد شیخ لطف‌الله می‌چرخه و خب به فضای خیلی آرومی داشت.

نکته قابل توجه آن است که بیشتر پاسخ‌گویان در ابتدا هیچ فیلمی که بازنمای فضای شهری اصفهان باشد، به یاد نمی‌آوردند و برخی از آن‌ها با اندکی تأمل به فیلم‌هایی چون رضا یا پری اشاره کردند اما همگی آنها مجموعه تلویزیونی قصه‌های مجید ساخته کیومرث

تهران می‌دانستند، بازنمایی صورت گرفته بازتاب‌دهنده واقعیتی است که در جامعه در حال رخ دادن است اما در رابطه با شهر اصفهان، موضوع متفاوت می‌شود. اغلب ویژگی‌هایی که مصاحبه‌شوندگان برای فضای شهری بازنمایی شده در اصفهان به کار بردند، ویژگی‌های شهرهای کوچک، سنتی/بومی و با جمعیت کم است. ویژگی‌هایی همچون آرامش‌بخش، کند، تاریخی، بی‌هیاهو، با کالبد قدیمی و محصور از این دست است. در حالی که شهر اصفهان سومین کلان‌شهر ایران می‌باشد و نهمین شهر پرجمعیت غرب آسیا محسوب می‌گردد اما در هنگام بازنمایی آن همچنان به مفاهیمی بسنده می‌شود که تنها گذشته یا تاریخ شهر اصفهان را نمایندگی می‌کند و با واقعیت موجود فاصله زیادی دارد.

فهرست منابع

- اجلالی، پرویز؛ گوهری‌پور، حامد. (۱۳۹۲). بررسی تطبیقی تصویر شهر در سینمای موج نو ایران و فرانسه، نامه معماری و شهرسازی، ۶ (۱۲)، ۲۲-۵.
- اجلالی، پرویز؛ گوهری‌پور، حامد. (۱۳۹۴). تصویرهای شهر در فیلم‌های سینمایی ۱۳۰۹-۱۳۹۰، فصلنامه علوم اجتماعی، ۲۲ (۶۸)، ۲۷۸-۲۲۹.
- بزرگیان، امین. (۱۳۹۶). ایده‌های خیابانی: نوشته‌هایی درباره شهر، تن و زندگی روزمره، تهران: نشر تپسا
- پارسی، حمیدرضا. (۱۳۸۱). شناخت محتوای فضای شهری، هنرهای زیبا، ۱۱، ۴۹-۴۱.
- پندار، هادی. (۱۳۹۶). بازشناسی معیارهای مؤثر بر تجربه و ادراک ساکنان از چرخه ساخت و ساز در محیط‌های مسکونی، نمونه موردی: محله سادات و همت‌آباد بابلسر، فصلنامه مطالعات معماری ایران، ۱۲، ۱۳۲-۱۱۷.
- تریسی، سارا. (۱۳۹۴). روش‌های تحقیق کیفی، ترجمه حسین خنیفر و طاهره منیری شریف، تهران: موسسه کتاب
- تصویری که از فضای شهری فیلم‌های سینمایی به یاد می‌آوردند را معطوف به تهران نمی‌دانستند و معتقد بودند این تصویر می‌تواند بازنمای هر شهری باشد اما مشخصاً پس از کمی کنکاش در گفتگو به تهران بودن آن اذعان داشتند. اگر از آنها پرسیده می‌شد که در بین همه شهرهای ایران، این بازنمایی متعلق به کدام شهر است، پاسخ آنها تهران بود. چنین بازنمایی منجر به این اتفاق می‌شود که از یک سو فیلم‌های سینمایی ساخته شده در سایر شهرها نه تنها به یاد افراد نمانده (باوجود آن که فیلم‌های زیادی مانند گنج قارون (۱۳۴۴)، شوهر پاستوریزه (۱۳۵۰)، پریزاد (۱۳۵۲)، خیالاتی (۱۳۵۲)، غریب (۱۳۵۲)، اکبر دیلماج (۱۳۵۲)، کی دست گل به آب میده (۱۳۵۲)، پاشنه طلا (۱۳۵۴)، ماجراه‌های علاءالدین و چراغ جادو (۱۳۵۷)، پری (۱۳۷۳)، دو زن (۱۳۷۷)، سیب سرخ حوا (۱۳۷۷)، فرش باد (۱۳۸۱)، گاوخونی (۱۳۸۱) و رضا (۱۳۹۶)، در شهر اصفهان ساخته شده است، اما مخاطبان در به یاد آوردن آنها مشکل داشتند و تنها فیلم رضا که فیلم متأخرتری است و فیلم پری که صحنه‌ای اختصاصی از مسجد شیخ لطف‌الله دارد، به ذهن پاسخگویان آمد) بلکه این اشتباه در آنها ایجاد می‌شود که حتی فیلم‌های ساخته شده در سایر شهرها متعلق به شهر تهران است. ویژگی‌هایی که پاسخ‌گویان برای فضای شهر بازنمایی شده توصیف کردند شامل «فضایی متلاطم در ازدحام و آلودگی؛ فضایی با فانتزی‌های رمانتیک؛ فضایی گسترده شده در سطح و ارتفاع؛ فضایی با امکان قرارهای مخفی؛ فضای عریان‌کننده اختلافات طبقاتی؛ فضایی مملو از خشونت و ناامنی» می‌شود. ویژگی‌های مذکور ویژگی‌هایی هستند که در دیدگاه‌های نظری معمولاً به عنوان ویژگی‌های کلان‌شهرها به کار می‌رود و از آنجایی که ویژگی‌های مذکور را معطوف به شهر

- مهربان نشر.
- حاجی احمدی همدانی، آدین؛ ماجدی، حمید؛ جهانشاهلو، لعلا. (۱۳۹۷). معیارهای موثر بر شکل‌گیری تصویر ذهنی زنان از فضای شهری مطلوب (مطالعه موردی شهر تهران)، فصلنامه مطالعات شهری، ۲۸، ۱۶-۳.
- حبیبی، سید محسن؛ فرهنگیان، حمیده؛ پورمحمدرضا، نوید؛ شکوهی بیده‌ندی، صالح. (۱۳۹۴). خاطره شهر: بازخوانی سینماتوگرافیک شهر ایرانی دهه‌های ۱۳۴۰-۱۳۵۰، تهران: انتشارات ناهید.
- راوراد، اعظم؛ محمودی، بهارک. (۱۳۹۰). تصویر شهر تهران در سینمای داستانی ایران (پس از انقلاب)، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۱۳ (۴)، ۲۶-۱.
- رضازاده، راضیه؛ فرهنگیان، حمیده. (۱۳۸۹). انعکاس فضای شهری در سینمای نوین ایران، نشریه هنرهای زیبا معماری و شهرسازی، ۲ (۴۲)، ۲۴-۱۳.
- ستارزاده، داریوش؛ نقی‌زاده، محمد؛ حبیب، فرح. (۱۳۸۹). فضای شهری، اندیشه‌های اجتماعی، علوم تکنولوژی محیط‌زیست، ۱۲ (۴)، ۱۸۳-۱۷۳.
- علی‌الحسابی، مهران؛ مرادی، غلامرضا (۱۳۹۸). مدل تصویر ذهنی ارزیابانه در ادراک محیط: مطالعه موردی شهر بوشهر، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، ۳۴ (۲)، ۲۸۰-۲۷۰.
- قهرمانی، محمدباقر؛ پیروای و نک، مرضیه؛ مظاهریان حامد؛ صیاد، علیرضا. (۱۳۹۴). ارتباط تعاملی فضاهای سینمایی و فضای شهری معاصر، هنرهای نمایشی و موسیقی، ۲۰ (۲)، ۶۰-۴۹.
- الله‌قلی‌پور، سمیرا؛ حافظی‌فر، مریم. (۱۴۰۰). بررسی جنسیت و تفاوت‌های آن در ادراک فضای شهری، نشریه شباک، ۷ (۶)، ۱۵۶-۱۵۱.
- لینچ، کوین (۱۳۸۳). سیمای شهر، ترجمه منوچهر مزینی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- مازندرانی، نازیلا. (۱۳۹۴). شناخت ابعاد ترجیحات
- محیطی شهروندان در ارتباط باکیفیت حضور پذیری در خیابان‌های شهری، دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش‌های نوین در عمران، معماری و شهرسازی، اسفندماه، ترکیه.
- نکویی فرد، ام‌البنین. (۱۳۹۱). شهر و کارکردهای اجتماعی آن، تهران: انتشارات کویر.
- Barber, E. (2002). *Projected Cities: Cinema And Urban Space*. London: Reaktion Books.
- Chen, S. Shih, E. (2019). *City Branding Through Cinema: The Case Of Postcolonial Hong Kong*. *J Brand Manag* 26, 505–521.
- Denzin, N. & Lincoln, Y (2018). *Handbook Of Qualitative Research*, SAGE Publications, Inc.
- Feature Films, *Studies In Australasian Cinema*, 5(3), 307-319
- Flick, U. (2018). *Handbook Of Qualitative Data Collection*, SAGE Publications Ltd
- Koeck, Richard (2012), *Cine-Scapes: Cinematic Spaces In Architecture And Cities*, Routledge, London & New York.
- Mazumdar, R. (2007). *Bombay Cinema: An Archive Of The City*. Minneapolis, London: University Of Minnesota Press.
- Melnyk, G. (2014). *The Urban Imaginary In Canadian Cinema*. Athabasca University: AU Press, Edmonton.
- Scott Mckinnon (2012). *The Emerald City Of Oz: The City Of Sydney As A Gay Space In Australian*

- Shafeeq Karinkurayil, M. (2022). ‘Dubai’ As A Place Of Memory In Malayalam Cinema. International Journal Of Politics, Culture, And Society
- Wagner A. Cheng L. (2020). Law, Cinema, And The Ill City: Imagining Justice And Order In Real And Fictional Cities, Routledge.

The mental image of the cinema's audience of the urban space is represented

Mahvash Khademolfogharaeei

Ph.D student in sociology , Faculty member of Academic Center for Education,
Culture and Research(ACECR), Isfahan, Iran

Abstract

Cinema, as one of the most important tools for creating narrative, abundantly uses the city space as a platform for its storytelling; because cinema inherently needs space, and it is only through the capacity of space that it can tell its story. Based on this principle, this study seeks to answer two central questions. First, in general, what are the characteristics of cities which represented in Iranian movies in terms of its audience, and second, what are the characteristics of the urban space in Isfahan which represented in Iranian movies. In order to answer these questions, qualitative method and interview technique were used. By conducting 12 interviews and achieving theoretical saturation, data coding was done and findings were analyzed. The findings indicated that the city represented in the cinema has characteristics such as “a turbulent, crowded and polluted space, A space with romantic fantasies; Expanded space in surface and height; A space with the possibility of secret appointments; The revealer space of class conflict; “ a space full of violence and insecurity But in relation to the representation of the city of Isfahan, features such as soothing, slow, historical, calm, with an old and enclosed body were mentioned, and is far from the existing reality

Keywords: cinema, mental image, metropolis, representation, urban space

The linkage of beauty and beautification and beautifying within the disposition and evil of the urban

Faramarz Rostami

Ph.D student in Urban Planning, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Abstract

What this article follows is urban beautification planning. In fact, a processual, contextual and situational look at the praxis of beautification. A process that carries content, basis, and meaning in itself (and with itself) and a context that removes the act of beautification from a purely visual state and analyzes and recognizes it in intertwined and complicated economic, political, social, and cultural flows. A situation that transforms beauty into a state of continuous and inclusive beautifying with the praxis of beautification. So, by rejecting the top-down planning of beautification, with an existential- processuality basis of beauty, it proposes beautification with people and inside people in a dynamic and inexhaustible state. This effort can be considered as a new approach in removing urban ugliness that wants to plan such beautification.

Keywords: planning, existential- processuality approach, event-oriented, urban art.

An overview of the experience of trimming, repairing and organizing city walls (Case Study: Alam-ol-Hoda and Askariyeh Streets, Isfahan)

Mina Kashani Hamedani

PhD in Urbanism, Faculty member of Academic Center for Education, Culture and Research(ACECR), Isfahan, Iran

Abstract

Paying attention to the urban landscape is always one of the most important research and executive concerns of researchers and experts in the field of architecture and urban planning, considering that it includes the most visual communication of citizens with the city and transmits a lot of information from the surrounding environment to people. Today, due to the lack of coherent standards and accurate and correct supervision of its implementation in the field of urban facade design and implementation, we are facing a kind of visual turbulence and crisis in the landscape of urban facades. Therefore, by defining programs with the framework of managing and rearrangement ugly urban landscapes, by the urban management, it is tried to take steps to improve the visual quality of these views with different solutions. Thus, according to the amount of intervention in the facade components in order to apply reforms in the form of renovation, rearrangement and trimming out of urban facades, in some cities, with the intervention of the municipality, executive measures have been taken in this regard. Hence, in this research, an attempt has been made to review one of the most recent experiences in this field in the city of Isfahan (Askariyeh and Alam ol-Hoda streets) in the form of a scientific and executive process, and to present the lessons learned from this experience. In general, this study seeks to find an answer to this question that: “what measures can be taken to improve the urban landscape of the existing urban facades? And then by introducing 10 scientific and executive steps in the project which is entitled “preparation of executive documents of the trimming out, renovation, rearrangement and monitoring of implementation”, the strategies obtained in the framework of its plan are presented as urban trimming out measures.

Keywords: urban trimming out, visual rearrangement, urban facades, image and urban landscape, Isfahan.

Examining the consequences of road development projects in the context of Tabriz city

Amin Amini Kashani

Ph.D student in Islamic Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

Morteza Mirgholami

Associate Professor, Faculty of Architecture and Urbanism, Tabriz Islamic Art University, Tabriz, Iran

Abstract

One of the challenging issues in the city of Tabriz is the opening of many roads in the urban context, which are usually implemented with the aim of increasing the access of citizens to new roads and solving the traffic problem. The current research with the aim of “evaluating the consequences of the implementation of path-breaking projects in the urban context of Tabriz” wants to answer the question that “to what extent the implementation of path-breaking projects in the last two decades as a strategy and development path of the city of Tabriz has led to urban justice and what are the consequences for Has it brought the citizens and the urban context of Tabriz?” The research method used was the descriptive-analytical method and the method of collecting information was library and field. The results of the research show that those streets that are defined and widened based on the logic of the growth and movement of the city and based on the guidelines that fit its genome, have been more successful than the one-dimensional and imposed streets. In the city of Tabriz, the widening of streets and passages such as Tarbiat, Raste Kuche and Imam Khomeini in accordance with the rules of the city have created relatively successful and acceptable spaces in the city. In connection with incomplete road construction projects, municipalities can use some scoring tools to complete construction measures more quickly. Also, due to the wide existence of valuable fabric in Tabriz city, unfortunately, in some cases, due to the weakness of study and needs assessment and not considering all the aspects and consequences of the implementation of the plans, the road development projects have resulted in damage to the cultural and historical heritage of the city.

Keywords: Consequences, road development projects, urban context, Tabriz

Examining the flexibility of urban spaces during the COVID-19 pandemic

Milad Dostvandi

Ph.D student in urban planning, Faculty of Art and Architecture, University of Kurdistan,
Sanandaj, Iran

Maryam Akbari

Master's student in Urban Planning, Faculty of Art and Architecture, University of Kurdistan,
Sanandaj, Iran

Kasra Ketabollahi

Ph.D in Urbanism, Researcher at the Polytechnic University of Milan, Italy

Abstract

Urban spaces have always been considered as a milestone of planning and thought to the city. The role of these spaces in the pandemic was doubled in importance. The experience of quarantine and observance of social distancing were among the issues that led to a rethinking of how urban spaces were formed in line with the new conditions that COVID-19 and its new strains imposed on citizens' life. Therefore, the main purpose of this study was to provide a framework for creating resilient and flexible urban spaces in accordant period after COVID-19 pandemic. This scientific research is reviewed and based on the review of experiences and literature, three basic concepts of "urban spaces, resilience and flexibility as well as the effects and influences of two sides of urban spaces and covid-19 pandemic" have been developed. Therefore, based on the researchers conducted from the beginning of the pandemic, selected resources and studies were carried out. The findings show that increasing resilience in urban spaces is possible by explaining medium, medium and long-term approaches through combined attention to physical and non-physical factors such as social, behavioral, economic, etc. and suggestions are suggested to achieve this according to the underlying conditions of Iran.

Keywords: pandemic, COVID-19, flexibility, urban space, health

Determining the position of human factors and intervening organizations in the process of the formation urban facades in Tehran

Ghazal Yousefi Bejarsari

Master of Urban Design, Department of Urban Design, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Mahdi Khatami^{1*}

Assistant Professor, Department of Urban Design, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran.

Ali Safavi³

Assistant Professor, Department of Urban Design, Faculty of Art and Architecture, Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Abstract

The chaos of urban facades in the current state of Tehran is exposed to the eyes of citizens. To tackle this problem, many articles and books have been written and several national conferences have been held. With the initial search and review of these studies, it can be seen that most of them focus on the desirable quality of urban facades and have neglected the facade production process and its procedural dimensions.

In this regard, the main goal of this article is to identify and explain the position of human resources and organizations involved in the process of constructing urban views and analyzing procedural challenges in it. For this purpose, in this article, articles related to urban views in Iran were extracted by reviewing databases such as Civilica, Mogiran, Nurmagz, Jihad Academici, and Google search engines. In the next step, considering the titles of the articles and reviewing their abstracts, the articles related to the process of facade production were separated and evaluated. In addition to categorizing the content of related articles and evaluating and analyzing their content, a questionnaire with open and closed questions has been randomly completed in Tehran to complete and stabilize the obtained information. The obtained information is analyzed by methods such as exploratory factor analysis, PCA method, and Friedman's test is used to prioritize these factors. Also, the thematic analysis method and the usage of Atlas Ti9 software are used to analyze the open questions.

Finally, concerning the analysis, human resources and organizations involved in the process of constructing urban facades and their areas in three dimensions, management-executive (urban management and executives and contractors), cultural-educational (people and designers), and economic (investors) have been categorized and prioritized and the challenges related to each of the human factors and intervening organizations have been identified separately.

Keywords: Urban wall, urban facade, facade production, constructing urban facades process, urban design process

1. s.khatami@modares.ac.ir

* Tarbiat Modares University, Tehran, Iran

Index of articles

Determining the position of human factors and intervening organizations in the process of the formation urban facades in Tehran **5**

Ghazal Yousefi Bejarsari, Mahdi Khatami, Ali Safavi

Examining the flexibility of urban spaces during the COVID-19 pandemic **25**

Milad Dostvandi, Maryam Akbari, Kasra Ketabollahi

Examining the consequences of road development projects in the context of Tabriz city **45**

Amin Amini Kashani, Morteza Mirgholami

An overview of the experience of trimming, repairing and organizing city walls (Case Study: Alam-ol-Hoda and Askariyeh Streets, Isfahan) **69**

Mina Kashani Hamedani

The linkage of beauty and beautification and beautifying within the disposition and evil of the urban **93**

Faramarz Rostami

The mental image of the cinema's audience of the urban space is represented **113**

Mahvash Khademolfogharacci

Journal of Space and Place Researches

Number 23, Summer 2022

Concessionaire: Academic Center for Education Culture and Research

---

Director responsible: Mehdi Zhiانpour

Chief editor: Mohamad Masoud

Specialized secretary: Ehsan Ranjbar

Editorial board:

Nematullah Akbari, Hamed Bakhshi, Frozandeh Jafarzadehpour, Ali Hassani, Nematullah Fazeli, Mahmoud Ghalenoei, Mohammad Masoud, Mehdi Montazer al-Hojjah, Morteza Mirgholami

---

Administration Manager: Khatere Amiri

Editorial director: Elham Ghasemi

Executive director: Faezeh Kamali

Persian editor: Saeedeh Harandizadeh

English editor: Rezvan Zafari

Cover designer: Erfan Gholami

Sketch on the cover: Ziba Azar

Layout: Jafare Khoddady

Dedicated site: www.jspr.ac.ir

Email: jsprjdisf@gmail.com

License no. 78539 of the Ministry of Culture and Islamic Guidance

---

ISSN: 2538-6050

Quarterly articles will be displayed in the following databases:

---

www.noormags.com

---

www.magiran.com

---

www.Civilica.com

---

www.ensani.ir

Journal of Space and Place Researches

Volume 3, NO 23, Summer 2022

- Determining the position of human factors and intervening organizations in the process of the formation urban facades in Tehran
- Examining the flexibility of urban spaces during the COVID -19 pandemic
- Examining the consequences of road development projects in the context of Tabriz city
- An overview of the experience of trimming, repairing and organizing city walls (Case Study: Alam-ol-Hoda and Askariyeh Streets, Isfahan)
- The linkage of beauty and beautification and beautifying within the disposition and evil of the urban
- The mental image of the cinema's audience of the urban space is represented

ISSN: 2538-6050